ឧបសៅសង្ហា

អរិយធម៌ នៅ ឥណ្ឌូចិន

មាតិការឿង

អារម្ភកថា 2
ធម្មជាតិ នៃ អរិយធម៌ 3
ការផ្សំកាត់ រវាង ចិន និង ឥណ្ឌា 10
សតវត្សរ៍ទី១៩ មកដល់ សព្វថ្ងៃ 12
ការប៉ះទង្គិច រវាង អរិយធម៌ 16
អរិយធម៌យួន 17
អរិយធម៌ខ្មែរ 21
អរិយធម៌ ខ្មែរ និង យួន : ការប្រទល់មុខគ្នា 61
សៀវភៅ និង ឯកសារជំនួយ និង ដកស្រង់ 109

អារម្ភកថា

ឥណ្ឌូចិន ជាឈ្មោះ ដែលជនជាតិ ដាណឺម៉ាក ម្នាក់ ឈ្មោះ Malte-Brun ជា ភូមិសាស្ត្រិន ដាក់អោយ។ ទឹកដី ឥណ្ឌូចិន ជា ប្រជុំទឹកដី នៅ អាស៊ី ភាគអាគ្នេយ៍ ផ្គុំ ជាឧបទ្វីប មាន ភ្នំខ្ពស់ៗ និង ជ្រលងភ្នំ លាតត្រដាង ពីជើង ស្លួចវែង ទៅ ត្បូង ដែលជា ឧបទ្វីប មាឡេ។ ខាង កើត និង លិច ទល់ នឹងសមុទ្រ។ ទោះបី ជា ទឹកដី មាន កម្រាស់ ជាទ្វីប ក៏ ដោយ តែ ជា ផ្លូវឆ្លង នៃ វិក្ស័យ គ្រប់បែបយ៉ាង ជាដរាប តាំងពី បុព្វប្រវត្តិសាស្ត្រ។ ដូចនេះ ពួកអ្នកប្រវត្តិសាស្ត្រ រក ឃើញស្នាម ពូជសាសន៍មនុស្ស ជាច្រើន : អូស្ត្រាលី, មាឡា នេស៊ី, ម៉ុងហ្គោល (australiennes, mélanésiennes, mongoloïdes) (ពូជសាសន៍នេះ មានកំណើតនៅស្រុក ចិន)។ ពូជសាសន៍ ទាំងនោះ រួមជា មូលដ្ឋានគ្រឹះ (fonds) នៃ ប្រជាជន សព្វថ្ងៃ ដូចយ៉ាង ប្រភេទ មាឡានេស៊ី ជា ជនជាតិភ្នំ មានរបៀបរស់នៅជាជនជាតិដើមនៅឡើយ។

តាមដំណើរ នៃ ពេលវេលា ប្រវត្តិសាស្ត្រ មាន ចរភាព (mouvement) នៃមនុស្ស ធំបួន ធ្វើដំណើរមកដល់ ឥណ្ឌូចិន : ទី១ ជាកម្លាំងទ័ពមួយ មកពីប្រទេសចិន មួយ ទៀត តាមផ្លូវសមុទ្រ ក្រោមសញ្ញា សន្តិភាព មកពី

ឥណ្ឌា។ បន្ទាប់មក មាន ចរភាព សមុទ្រ ពីរទៀត គឺ អ៊ីស្លាម មកពី ឧបទ្វិប មាឡេស៊ី និង មកពី អ៊ឺរ៉ុប (បារាំង-អង់គ្លេស) នៅ សតិវត្សទី១៩ រុករាន ទឹកដី ឥណ្ឌូចិន។

ធម្មជាតិ នៃ អរិយធម៌

ប្រវត្តិសាស្ត្រ នៃ មនុស្សលោក គឺជា ប្រវត្តិសាស្ត្រ នៃ អរិយធម៌។ ដូចនេះ វា ពុំអាចយល់បាន អំពី ការវិវត្តន៏ នៃ អរិយធម៌ នៃ មនុស្សជាតិ តាំងពី អរិយធម៌បុរាណ ដូចជា អរិយធម៌ នៃ ជនជាតិ សុហ្ម: (Suhma), ជនជាតិ អេស៊ីប រហូតមកដល់ អរិយធម៌ នៃ សាសនាគ្រិស្ត និង សាសនាអ៊ីស្លាម ឆ្លងកាត់ តាម អរិយធម៌ បវេណី និង មេសូ-អាមេរិកាំង (méso-américaine) និង បន្ត រហូតមកដល់ អរិយធម៌ចិន និង ឥណ្ឌូ តាមទម្រង់ប្លែកៗគ្នា ដោយពុំបាន អាន និង សិក្សា ប្រវត្តិសាស្ត្រ នៃ មនុស្សជាតិ នោះឡើយ។ អរិយធម៌ ទាំងឡាយនោះហើយ ដែលផ្តល់អោយមនុស្សលោក នូវ លក្ខណវិនិច្ឆ័យសំខាន់ សំរាប់សំគាល់ខ្លួន តាម ដំណើរ នៃ ប្រវត្តិសាស្ត្រ នៃ មនុស្សជាតិ។ ប្រវត្តិវិទូ ជាច្រើន បានសិក្សាជាជម្រៅ អំពី អរិយធម៌ និមួយៗ ហើយយកមកប្រៀបធៀបគ្នា ទុកជា ចំណេះចេះដឹង សំរាប់មនុស្សជាតិ។ ក៏ប៉ុន្តែ អ្នកប្រាជ្ញទាំងនោះ មាន ការព្រមព្រៀងរវាងគ្នា អំពី គោលការណ៏សំខាន់មួយចំនួន ស្តីពី ធម្មជាតិ, អត្តសញ្ញាណ និង ថាមវន្ត នៃ អរិយធម៌។ ជាបឋម

គឺ ការបែងចែក ពាក្យ អរិយធម៌ (civilisation) ក្នុងន័យឯកវចនៈ និង អរិយធម៌ទាំងឡាយ (civilisations)[1] ក្នុងន័យ ពហុវចនៈ។ គំនិត នៃ អរិយធម៌ ត្រូវបានចិន្តបណ្ឌិត[2] បារាំងសែស (penseurs français) មួយចំនួនយកមកប្រើក្នុង សតវត្សទី១៨ ក្នុងទស្សនៈ ផ្ទុយនឹងពាក្យ អមនុស្សធម៌។ តាម ទស្សនៈ របស់ចិន្តបណ្ឌិតទាំងឡាយនោះ សង្គមអារ្យធម៌ ខុសពី សង្គមអនារ្យធម៌ស្ថិតនៅលើ ស្ថាប័ន មានការជឿនលឿន ក្នុងបូរី និង កំរិត នៃ ការអប់រំ របស់ប្រជាជន។ មនុស្ស មានអារ្យធម៌ ជាមនុស្សល្អ, មនុស្ស គ្មានអារ្យធម៌ ជាមនុស្សមិនល្អ។ ទស្សនៈ នេះ ផ្តល់នូវ បទដ្ឋាន ហើយនៅអំឡុង សតវត្សទី១៩ ពួកជនជាតិអ៊ឺរ៉ុប ធ្វើសមារម្ភ ដោយប្រើថាមពល បញ្ញា, ទូត និង នយោបាយ ជាច្រើន ដើម្បី យក បទដ្ឋាននោះ សំរាប់វាយតម្លៃថា សង្គមណា ពុំមែនជាសង្គមមស្ទីម ហើយ មិនសូវមាន អរិយធម៌ តើអាចទុកបានជាសមាជិក ក្នុងប្រព័ន្ធអន្តរជាតិ គ្រប់គ្រងដោយទ្ធិបអ៊ឺរ៉ុបបានដែរឬទេ ? គួរកត់សំគាល់ថា បទដ្ឋាននោះដែរ ដែលមស្ទីមប្រទេស យកទៅផ្សាយ នៅប្រទេសអាណានិគមក្នុងបេសកកម្ម នៃ អរិយធម៌ របស់ខ្លួន គឺថា ទុក អរិយ

[1] ដើម្បី សំរួលក្នុងការសរសេរ របស់យើង នៅទីនេះ យើង សន្មតប្រើពាក្យ អរិយធម៌ (civilisation) ក្នុងន័យ ឯកវចនៈ និង អរិយធម៌ទាំងឡាយ (civilisations) ក្នុងន័យ ពហុវចនៈ។
[2] ចិន្តបណ្ឌិត : អ្នកមានគំនិតជ្រៅ ; អ្នកប្រាជ្ញ។

ធម៌មស្ទឹម ជា អរិយធម៌ខ្ពង់ខ្ពស់ ដោយប្រៀបធៀបនឹង អរិយធម៌ ដទៃទៀត នៅក្នុងលោកិយនេះ។ ក្រោយមក ពួកចិន្តបណ្ឌិតមស្ទឹម ចាប់ផ្តើម និយាយបន្តិចម្តងៗ អំពី អរិយធម៌ទាំងឡាយ ក្នុងន័យ ពហុវចនៈ គឺថា ចាប់ផ្តើម ទទួលស្គាល់ នូវ អត្តតម្លៃ នៃ អរិយធម៌ និមួយៗ។ នៅក្នុង ទស្សនៈថ្មីនេះ គឺ ពួកគេ សន្មត បោះបង់ចោល នូវ គំនិត ទុក អរិយធម៌ ជា ឧត្តមគតិ តែមួយគត់ តែជា ឧត្តមគតិទូទៅ ហើយ ក៏ឈប់យល់ឃើញថា អរិយធម៌ មាន បទដ្ឋាន តែមួយគត់ដែរ សំរាប់តែ ប្រជាពលរដ្ឋ មួយ ចំនួនតូច ឬ សំរាប់តែក្រុមមួយ ដែលទុកជា ‹វេជី នៃ មនុស្សជាតិ[3]› តាម រូបមន្ត របស់ លោក Braudel ជា ប្រវត្តិវិទូ បារាំងសែស។ ម្លោះហើយ គំនិត ថាមាន អរិយធម៌ សាកលតែមួយ គេមិនអាច ការពារវា បានទៀតឡើយ។

តែ ពួកចិន្តបណ្ឌិត អាលឺម៉ង់ នៅសតវត្សទិ១៩ យល់ឃើញ ថា អរិយធម៌ ជា អង្គភាពមួយ របស់វប្បធម៌។ ក្នុងទស្សនៈ ពួកគេ ចែកដាច់ អរិយធម៌ ពី វប្បធម៌ គឺថា អរិយធម៌ គឺ រាប់បញ្ចូលតែ យន្តសាស្ត្រ, បច្ចេកវិជ្ជា និង កត្តា នៃសម្ភារៈ ដទៃទៀត, ចំណែក វប្បធម៌ គឺ ពាក់ព័ន្ធនឹងតម្លៃ, ឧត្តមគតិ, គុណភាព នៃបញ្ញា និង សីលធម៌ របស់ សង្គមមួយ។ ទស្សនៈនេះ ស្ថិត នៅក្នុង គំនិត អាលឺម៉ង់ រហូតមកដល់

[3] វេជី នៃ មនុស្សជាតិ ; élite de l’humanité។

សព្វថ្ងៃនេះ តែ ជា ទស្សនៈមួយ គ្មានការយល់ព្រម ជាទូទៅនោះឡើយ។ រហូតដល់មាន ពួកនរវិទូខ្លះ យកវា មកបកស្រាយបញ្ច្រាសថា សង្គមនៅសម័យដើមមួយ មានស្ថិរភាព តែ គ្មានទីក្រុង គឺជា សង្គម បង្ហាញចរិកលក្ខណៈរបស់ខ្លួន តាម វប្បធម៌, ចំណែក សង្គម ដែលរួមបញ្ចូលរបស់ជាច្រើន[4], មានការជឿនលឿន, មានទីក្រុង ហើយជា សង្គម ថាមវន្ត គឺជា សង្គម ផ្សំផ្គុំ នូវ អរិយធម៌ ផ្សេងៗជាច្រើន។ ដូច្នេះ អរិយធម៌ វាជា សារព័ន នៃ ភីយ្យោភាពរបស់សង្គម។ តាមគំនិត របស់លោក Fernand Braudel បំណង ចង់ចែក វប្បធម៌ ពី អរិយធម៌ គ្រាន់តែជា គំនិតចង់បំភាន់ (idée illusoire) តែប៉ុណ្ណោះ។

អរិយធម៌ និង វប្បធម៌ យកតាម របៀបរស់នៅ ជាទូទៅគឺ អរិយធម៌ ជា វប្បធម៌ រីកសាយន័យ តែប៉ុណ្ណោះ។ ន័យទាំងពីរនោះ បញ្ចូល នូវ ‹តម្លៃ, បទដ្ឋាន, ស្ថាប័ន និង វិធីនៃ គំនិត ដែល មនុស្សលោក ពី ទំនាន់ មួយទៅ ទំនាន់មួយទៀត រស់នៅ ដោយជាប់ចិត្តជាខ្លាំង នៅក្នុងសង្គមដែលរៀងៗខ្លួន កំពុងរស់នៅ។ តាម លោក Braudel អរិយធម៌ ជា ‹ ទីលំហ› (un espace) នៃ ‹ដំបន់ វប្បធម៌មួយ› និង ការប្រមូលរួម នៃ លក្ខណៈ និង បាតុភូត នៃវប្បធម៌មួយចំនួន »។ តាម លោក Wallerstein វិញ អរិយធម៌ គឺ

4 សង្គម ដែលរួមបញ្ចូលរបស់ជាច្រើន ; société plus complexe។

ការប្រមូលរួម ជាកំណត់ច្បាស់លាស់ នៃ ចក្ខុវិស័យ នៃ លោកា[5] ដូចយ៉ាង ទំនៀមទំនាប់, រចនាសម្ព័ន្ធ និង វប្បធម៌ ក្នុងន័យ សម្ភារៈ ក៏ដូច ក្នុងន័យ ខ្ពង់ខ្ពស់ ដែល ផ្សំផ្គុំ ជា ប្រភេទមួយ នៃប្រវត្តិសាស្ត្រ ហើយ រួមរស់ (ទោះបី នៅ ក្នុង ពេលវេលាខុសគ្នាក្តី) ជាមួយ បាតុភូត ផ្សេងៗទៀត។ តាម លោក Dawson អរិយធម៌ ជាផលា នៃអភិក្រមដើម (processus original) នៃ ការបង្កើតដំបូង នៃវប្បធម៌ ដែលជាស្នាដៃ ផ្ទាល់ខ្លួន នៃ ប្រជាពលរដ្ឋមួយ។ ចំណែក លោក Durkheim និង Mauss វិញ លោក មាន ទស្សនៈ ថា អរិយធម៌ ជា ប្រការមួយ នៃ មជ្ឈដ្ឋាន សីលធម៌ រួមបញ្ចូល នៃ ប្រជាជាតិខ្លះ, វប្បធម៌ជាតិនិមួយៗ គ្រាន់តែ ជា ទម្រង់ពិសេស បូករួមចូលគ្នាតែមួយ។ តាម លោក Spengler អរិយធម៌ គឺជា វាសនា មិនអាចជៀសបាន នៃ វប្បធម៌, ជា កំរិត នៃ ការជឿនលឿនជាងគេ ខាងក្រៅ និង សិប្បនិម្មិតជាងគេ ដែល មនុស្សជាតិ អាចធ្វើបាន, ជា សេចក្តីសន្និដ្ឋាន, ជាផលា នៃ ការបង្កើតផល។ វប្បធម៌ ជា វត្ថុធាតុរួម តាមគ្រប់និយមន័យ អ្វីអាចមានបាន នៃ អរិយធម៌។

អរិយធម៌ទាំឡាយ គ្មានព្រំដែន ច្បាស់លាស់នោះឡើយ, គ្មាន ដើម គ្មាន ចុង ពិតប្រាកដ។ គេអាចអោយនិយម

[5] ប្រមូលរួម ជាកំណត់ច្បាស់លាស់ នៃ ចក្ខុវិស័យ នៃ លោកា ; concaténation bien déterminée de vision du monde។

ន័យជាថ្មី អំពី អត្តសញ្ញាណ នៃ អរិយធម៌ទាំងឡាយ លុះត្រាតែ ការផ្សំ និង ទម្រង់ របស់វា ដូរ តាម ខ្សែ នៃពេលវេលា។ វប្បធម៌ទាំងឡាយ ធ្វើអន្តរប្រតិកម្ម រវាងគ្នា និងគងលើគ្នា ហើយ ភាពខុសគ្នា និង ភាពដូចគ្នា រវាងវប្បធម៌ ដែលជារបស់ អរិយធម៌ផ្សេងៗគ្នា វាអាចផ្លាស់ប្តូរបាន។ អរិយធម៌ទាំងឡាយ ក៏ដូចជា អង្គភាពទាំងឡាយ ដែលមានន័យជាក់លាក់ ទុកណាជា ព្រំដែន រវាងគ្នា កម្រមានសីមាច្បាស់លាស់ ក៏ វា នៅមាន អត្តភាពនិមួយៗ របស់វាពិតប្រាកដ។

អរិយធម៌ទាំងឡាយ ទំនងជា អាចនឹងស្លាប់ តែ វាមានជីវិតពិបាកក្រៃ ក្នុងដំណើរជីវិតរបស់វា វាវិវត្ត, សម្រួលខ្លួនឯង ហើយ បង្កបង្កើត គ្រប់របៀប នៃ នរសមាគម ដ៏រឹងប៉ឹងបំផុត។ គឺ របស់ពិត នៃ អរិយធម៌ទាំងឡាយ ដែលមាន រយះពេលដ៏យូរនោះឯង ជា អត្តរស់ទោល និង ពិស្តា របស់វា នៅក្នុង និរន្តរភាព នៃប្រវត្តិសាស្ត្រ ដ៏យូរអង្វែង។ អរិយធម៌ទាំងឡាយ គឺ តាមការណ៍ពិត ជា ប្រវត្តិសាស្ត្រ ដ៏វែងឆ្ងាយ នោះឯង។ រាជាធិរាជាណាចក្រ កើតស្លាប់, របបដឹកនាំជាតិ ប្តូរ និង វិលត្រឡប់មកវិញ តែ អរិយធម៌ ឋិតនៅដដែល ហើយ រស់នៅជានិច្ច ក្រោយពីកើតមាន អំពើមិនទៀង នៃនយោបាយ, នៃសង្គម, នៃសេដ្ឋកិច្ច ហើយនឹង អំពើ នៃមនោគមវិជ្ជា ដែរ។ ម្លោះហើយ អរិយធម៌ធំចម្បងទាំងឡាយ នៅក្នុងសតវត្សទី២១នេះ មានតាំងពី

ច្រើន សហសូវត្សមកម្លេះ ដូចយ៉ាង អរិយធម៌ ចិន, ជប៉ុន, ឥណ្ឌូ, អ៊ីស្លាម (musulmane), មស្ទឹមប្រទេស, អាមេរិឡាទិន ជាអាទ៍។

អរិយធម៌ទាំងឡាយ ជា អង្គភាព នៃសីលធម៌, វាមិនមែន ជា អង្គភាព នៃនយោបាយនោះឡើយ។ ម្លោះហើយ វាគ្មាន មុខងារ ជា សារវ័ត្រ[6], អ្នកច្បាប់, ភ្នាក់ងារទារពន្ធ, អ្នកដឹកនាំសង្គ្រាម, មន្ត្រីទូត និង អ្នករដ្ឋការ នោះឡើយ។ ការផ្សំ នៃនយោបាយ នៃ អរិយធម៌ទាំងឡាយ ប្រែប្រួល រវាងគ្នា និង ទៅតាមពេលវេលា។ អរិយធម៌មួយ អាចប្រមូល អង្គភាព នៃនយោបាយ តែមួយ ឬ ជាច្រើន ដូចយ៉ាង ជាបូរី, រដ្ឋ, រាជាធិរាជាណាចក្រ, សហព័ន្ធ, សម្ព័ន្ធ, រដ្ឋ-ប្រជាជាតិ ឬ រដ្ឋ-ពហុប្រជាជាតិ ហើយ អង្គភាពទាំងនោះ រើសយក សណ្ឋាន នៃ ការដឹកនាំ ផ្សេងៗគ្នា។ លុះចំណេរមក ធម្មជាតិ នៃ អង្គភាព នៃនយោបាយ ដែលផ្សំក្នុង អរិយធម៌ អាចដូរ។ នឹងអាច និយាយ បាន ដែរ ថា អរិយធម៌ និង អង្គភាព នៃនយោបាយ វាអាច ជាប់គ្នា។ សម័យ អង្គរ វាជា អរិយធម៌ ដែលជា រដ្ឋ, ចំណែក ប្រទេសជប៉ុន វិញ ក៏ជា អរិយធម៌ ដែលជា រដ្ឋ នោះដែរ។

ប្រវត្តិវិទូម្នាក់ រកឃើញ ចំនួន អរិយធម៌ ធំចម្បង សព្វថ្ងៃ និង អតីតកាល ខុសគ្នា ដូចយ៉ាង លោក Braudel ថា

---

[6] សារវ័ត្រ ; responsable de l’ordre ou maintien de l’ordre។

មាន ៧ អរិយធម៌ធំៗ, លោក Toynbee ថាមាន រហូតដល់ទៅ ២៣ តែ ប្រវត្តិវិទូទាំងឡាយនោះ មាន ទស្សនៈស្របគ្នា ថាពិតជាមាន អរិយធម៌ ធំចម្បង និង បរិមណ្ឌល (périphérique) នៅក្នុងលោកនេះ។ ដូចនេះ អរិយធម៌ធំទាំងឡាយ តាមលោក Braudel មានដូចខាងក្រោមនេះ : អរិយធម៌ អ៊ីស្លាម, ខ្មែរ, ទ្វីបអាហ្វ្រិកខ្មៅ, ចុងបូព៌ាប្រទេស (ចិនបុរាណ និង ចិនសព្វថ្ងៃ, ឥណ្ឌា បុរាណ និង សព្វថ្ងៃ), ចុងបូព៌ាប្រទេស នៃសមុទ្រ (ឥណ្ឌូចិន, ឥណ្ឌូណេស៊ី, ហ្វីលីពិន, កូរ៉េ និង ជប៉ុន), អ៊ឺរ៉ុប, អាមេរិក, អ៊ឺរ៉ុបដទៃទៀត (មូស្គូវី, រុស្ស៊ី, សហភាពសូវៀត)។

ការផ្សំកាត់ រវាង ចិន និង ឥណ្ឌា

អរិយធម៌ ចិន ចូលមកដល់ តុងកឹង និង អាណាម តាមការឈ្លានពាន ដោយកម្លាំងយោធា អស់រយៈពេល ដប់សតវត្សរ៍។ គឺជា អាណានិគមនិយម ត្រួតត្រា តាមមធ្យោបាយ យោធា, រដ្ឋបាល និង សាសនា (កុងជឿនិយម, តាវនិយម និង ពុទ្ធសាសនា) ទុកជា រឹម នៃ ដែនដី ទូលំទូលាយ ខាងត្បូង ដែលចិនកាន់កាប់ មាននៅក្នុង ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្លួន។ ប្រជាជន មានកំណើត នៅក្នុងដែនដីនោះ ជួនកាល ត្រូវចិន វាយប្រាទចេញ ពីស្រុកកំណើតខ្លួន ជួនកាល បង្ក្រាបបាន អោយនៅក្រោមអំណាចចិន។ ដូចនេះ បានជាមានកើត អនុអរិយធម៌

រស់រវើក នៃ អាណិកជន អណ្ណាម ហើយ បន្ទាប់មក វា ហូរ ធ្លាក់មកក្នុង ឥណ្ឌូចិនខាងត្បូង។

អរិយធម៌ ឥណ្ឌា ហូរចូល ឥណ្ឌូចិន តាម ឈ្មួញសមុទ្រទាំងឡាយ។ គេបង្កើត សាខាគ្រិះស្ថានជំនួញ ជួន ធ្វើសម្ពន្ធមិត្ត ជាមួយ ពួកមេកន្ទ្រាញ ដើម្បី សម្រួល ដល់ វិក្ក័យទំនិញ។ ជួនកាល សម្ពន្ធមិត្តនោះ នាំអោយ ពួកមេកន្ទ្រាញខ្លះ មានបានសម្បត្តិជាច្រើន ហើយនាំអោយ កុលសម្ព័ន្ធខ្លួន មានប្រៀប ខាង បច្ចេកទេស និង វប្បធម៌ ជាង កុលសម្ព័ន្ធ ដទៃទៀត ដែលជា កត្តា អាច បង្ក្រាប ពួកអ្នកទុនខ្សោយ ហើយ បង្កើត រាជាណាចក្រ ឥណ្ឌូនិយម ឬ កូនកាត់ ឬ ប្លែកមួយ។ ដូចនេះ មានកើត រាជាណាចក្រ ចំប៉ា (អណ្ណាមសព្វថ្ងៃ), មន និង ហ្វូណន នៅ ដែនដីសណ្ដរ នៃ ទន្លេមេគុង ដែលក្រោយមក ត្រូវបាន រាជាណាចក្រ ចេនឡា វាយយកបាន បន្តមក រួមបញ្ចូលគ្នា ក្លាយ ជា រាជាធិរាជាណាចក្រខ្មែរ មានមហិទ្ធានុភាព នៅ អាស៊ីភាគអាគ្នេយ៍ ក្នុង រយៈពេល ពី សតវត្សរ៍ទី៩ ដល់ សតវត្សរ៍ទី១៤។ ក៏ប៉ុន្តែ នៅក្នុង រយៈពេលនោះដែរ មាន ប្រជាពលរដ្ឋ ភូមា និង ថៃ (ដែលគេទុកជា ប្រជាពលរដ្ឋសេរី) ចាប់ រុករាន នគរខ្មែរ និង មន នាំវិនាស ដល់ ជនជាតិទាំងពីរ បង្កើតបាន ជា រាជាណាចក្រ ភូមា ឈ្មោះ នគរលានជាង[7]

7 នគរលានជាង : តាមទម្លាប់លាវ ច្រើនប្រើថា នគរលានជាង ហ្លួងព្រះបាង។

(Lan-Xang) ដែលសព្វថ្ងៃ ជាដែនដី បូព៌ា នៃ ប្រទេសលាវ បច្ចុប្បន្ន និង ដែនដីរួមមាំ សៀម (le compact Siam) ឬ ថៃ។

សតវត្សរ៍ទី១៩ មកដល់ សព្វថ្ងៃ

នៅសតវត្សរ៍ទី១៩ អាស៊ីភាគអាគ្នេយ៍ ទុកស្នាមជាប់ជ្រៅ ការរុករាន នៃ ពួកអាណានិគមនិយម អង់គ្លេស នៅផ្នែកខាងលិច និង បារាំង នៅផ្នែកខាងកើត។ ប្រទេសចក្រពត្រ ទាំងពីរនោះ ទុក ប្រទេសសៀម ជា នគរឯករាជ្យ ជា ប្រភេទ ដំបន់ទ្រា ហើយ ទទួលស្គាល់ លក្ខន្តិកៈ នោះ នៅឆ្នាំ ១៨៩៦។ បារាំងសែស បានបញ្ចូល ដែនដី តុងកឹង, អណ្ណាម, កូសាំងស៊ីន, ខ្មែរ និង លាវ ទៅក្នុង សហភាព ឥណ្ឌូចិន នៅឆ្នាំ ១៨៨៧។ រីឯ ពួក អង់គ្លេស វិញ គេ បញ្ចូល នគរភូមា ទៅក្នុង រាជាធិរាជាណាចក្រ ឥណ្ឌា ហើយ ត្រួតត្រា រដ្ឋ មាឡេ ទាំងឡាយ ស្ថិតនៅ ចុងឧបទ្វីប ម៉ាឡាកា (Malacca) ដោយយក សិង្ហបុរី (Singapour) ជា កំពុងផែ មួយយ៉ាងសំខាន់ នៅ ចុងបូព៌ាប្រទេស។

សង្គ្រាមលោកលើលទី២ ដែនដី អាស៊ីភាគអាគ្នេយ៍ បាន ធ្លាក់នៅក្រោម ការត្រួតត្រា ប្រទេសជប៉ុន ដែលនាំ រំលាយ នូវ ការកសាង អំណាចអាណានិគម។ ក្រោយពីស ង្គ្រាម រដ្ឋមាឡេទាំងឡាយ, ប្រទេសសិង្ហបុរី និង ភូមា ទទួលបាន ឯករាជ្យ ដោយមិនចាំបាច់ មាន ការប្រយុទ្ធ។

រីឯ នៅ ឥណ្ឌូចិន វិញ មានកើតសង្រ្គាម ទាមទារ ឯករាជ្យ រវាង ប្រជាជនយួន និង បារាំង។ នៅ ឆ្នាំ ១៩៥៤ តាម កតិកាសញ្ញា នៃ ទីក្រុង ហ្សឺណែវ បណ្តាប្រទេស នៅ ឥណ្ឌូចិន បូ៉ពា ទទួលបាន ឯករាជ្យ ទាំងមូល នៅ ថ្ងៃ ទី ២១ កក្កដា។ តែ កតិកាសញ្ញា នោះ បាន ចែក ប្រទេសវៀតណាម ជាពីរនគរ ដោយ យក ខ្សែស្របទី១៧ ជា សីមា រវាង យួនខាងត្បូង ហៅថា សាធារណរដ្ឋ វៀតណាម និង ខាងជើង ហៅថា សាធារណរដ្ឋ ប្រជាធិបតេយ្យ វៀតណាម។ យួន ខាងជើង បញ្ចូលខ្លួនឯង ទៅក្នុង លោក កុម្មុយនិស្ត ដោយមាន ការឧបត្ថម្ភ ពីសំណាក់ សហភាពសូវៀត និង សាធារណរដ្ឋ ចិនប្រជាមានិត្ត, រីឯ យួនខាងត្បូង វិញ យក សហរដ្ឋអាមេរិក ជា អ្នកគាំពារ នៅចំពោះមុខ ការ គំរាម កុម្មុយនិស្ត។ ជំរើស ខុសគ្នានេះ នាំបង្កើត សង្រ្គាម មួយ រវាង វៀតណាមទាំងពីរ នៅក្នុង បរិយាការណ៍ នៃ សង្រ្គាមត្រជាក់ រវាង លោកកុម្មុយនិស្ត នឹង លោកសេរី។ ស្រុកខ្មែរ និង លាវ ទទួលបាន ឯករាជ្យ ពេញលេញ រៀងៗខ្លួន ប្រកាន់យក ជំហរ អព្យាក្រឹត ចំពោះ លោកទាំងពីរ មាន ទំនាស់មនោគមវិជ្ជា នឹងគ្នា។

ក្រោយទទួលបានឯករាជ្យ ប្រទេសទាំងនោះ បានជួបប្រទះនឹង បញ្ហា ឧនាភិវឌ្ឍន៍។ ដូចនេះ ត្រូវដោះស្រាយជាបន្ទាន់ នូវ បញ្ហា នៃ ការរៀបចំ អោយមាន ឧស្សាហកម្ម និង កសិកម្ម ទំនើប និង សមតា នៃ តុល្យភាព នៃ ការ

ទូទាត់ (balance de paiements), បញ្ហា នៃប្រជាភិវឌ្ឍន៍សព្វវត្តមាន ហើយនឹង បញ្ហា នៃ អស្ថិរភាព នយោបាយ នៅក្នុងប្រទេសនិមួយៗ និង ក្នុងដំបន់។

លើសអំពីបញ្ហាទាំងនោះ គឺ នៅមានជានិច្ច នូវ បញ្ហា វប្បធម៌ រវាង ជាតិសាសន៍ តាំងពី បុរាណកាលមក នៅ ឥណ្ឌូចិន។ តំបន់នេះ តែងតែមាន ទំនាស់ធម្មជាតិ រវាង វាល នឹង ភ្នំ។ តំបន់ វាល មាន ប្រជាជន រស់នៅ ច្រើន ខ្ទាន់ខ្ទាប់ រីឯ តំបន់ ភ្នំ វិញ ជា តំបន់ មាន ប្រជាជន រស់នៅ តិចតួចណាស់។ តំបន់ វាល ជា ទឹកដី នៃ កសិកម្ម បង្កើត បានជា កម្លាំង នៃ សន្ទភាពមនុស្ស (densité humaine) នៅ ដែនដីសណ្ដរ នៃ ទន្លេក្រហម-ទន្លេមេគង្គ-ទន្លេមេណាម និង ទន្លេអ៊ីរ៉ាវាឌី (Irrawaddy) ។ល។ ទឹកដី កសិកម្ម និង ប្រជាករ ទាំងឡាយនោះឯង បង្កើតបាន នូវ អរិយធម៌ ខ្ពង់ខ្ពស់ជាងគេ។ ជនជាតិយួន ជា បុត្រ នៃ អរិយធម៌ចិន រស់នៅ ជាយូរមកហើយ លើ ដែនដីសណ្ដរ នៃ ទន្លេក្រហម ក្លាយ ជា ប្រជាជន ឈ្លានពាន ចូលមកក្នុង ដែនដី រាជាណាចក្រ ហិណ្ឌូ គឺ ចំប៉ា នៅសតវត្សរ៍ទី១៧ ហើយ នៅ សតវត្សរ៍ទី១៨ រុករានបំពាន ដែនដីសណ្ដរ នៃ ទន្លេមេកុង គឺ ទឹកដី កម្ពុជាក្រោម បច្ចុប្បន្ន។ ចំណែក ទិសខាងកើតវិញ បង្កើតបាននូវ អរិយធម៌រួមមាំ[8] ហិណ្ឌូ

[8] អរិយធម៌រួមមាំ ; civilisations compactes។

និយម និង ពុទ្ធសាសនានិយមផង មាននៅ ស្រុកខ្មែរ, សៀម និង ភូមា។ រីឯ នៅ តំបន់ភ្នំ នៅគ្រប់នគរ វិញ ប្រជាជនដើម ជាអ្នក វិញ្ញាណនិយម (animistes) អនុវត្ត វប្បកម្ម ដុតព្រៃ ដើម្បី គ្រាន់តែ រស់ៗ។

នៅ ឥណ្ឌូចិន ចម្រុះពណ៌មិនស៊ីគ្នា នាំឱ្យ ពួកអ្នកផ្សាយ សាសនាគ្រិស្ត ឬ យេស៊ូគ្រិស្ត ទទួលបានជោគជ័យណាស់ នៅក្រៅ ប្រទេស ពុទ្ធសាសនានិយម និងអ៊ីស្លាមនិយម។ នៅឆ្នាំ ១៩៥៤ កសិករ និយម សាសនាគ្រិស្ត នៅវៀតណាម ខាងជើង ចំនួន ប្រមាណ ៣០ម៉ឺននាក់ នាំគ្នា រត់មក វៀតណាមខាងត្បូង ដើម្បី វៀរចាក របបកុម្មុយនិស្ត។ ត្រូវ ដឹងថា ឥទ្ធិពល ជា ប្រត្យក្សភាព នៃ សាសនាគ្រិស្ត ទៅលើ ជនជាតិដើម ដែល ជា អ្នកវិញ្ញាណនិយម ព្រោះ ជំនឿវិញ្ញាណនិយម មិនមែន ជាសាសនា ដូចនេះ ការផ្សាយ សាសនាគ្រិស្ត វាងាយស្រួលជាង ចំពោះ ប្រជាជន មាន សាសនា ពិតប្រាកដ។ នៅ សហភាព ភូមា នៅ មួយផ្នែក ធំ នៃ តំបន់ ការ៉េន (Karen) សាសនា ប្រូតែស្តង់និយម (protestantisme) ក្លាយជា កត្តា សំរាប់ចងសាមគ្គីភាព នៃ ប្រជាជនការ៉េន ហើយនាំគ្នា បះបោលប្រឆាំងនឹង អំណាចមជ្ឈឹម និយមពុទ្ធសាសនា។

ឥណ្ឌូចិន ក្រោយពីសង្គ្រាមលោកលើកទី២ ជា យុទ្ធភូមិ រវាង លទ្ធិកុម្មុយនិស្ត និង លទ្ធិប្រជាធិបតេយ្យសេរី នាំអោយ ផ្ទុះសង្គ្រាម នៅ ប្រទេសវៀតណាម បន្ទាប់មក នៅ ស្រុកលាវ និង ខ្មែរ។ សន្និសិទ្ធ អន្តរជាតិ នៅទីក្រុង ហ្សឺណែវ នៅឆ្នាំ ១៩៥៤ មាន អនុភាព ត្រឹមតែ គូសចែកទឹកដី អោយបានច្បាស់លាស់ នៃ ប្រទេសទាំងឡាយ ស្ថិតនៅ ក្រោម អាណានិគមបារាំងសែស និង បញ្ជាក់ នូវ ឯករាជ្យភាព និង អធិបតេយ្យភាព នៃ ប្រទេសទាំងនោះ តែ ប៉ុណ្ណោះ តែ សន្និសិតនោះ វាមិនបានដោះស្រាយ បញ្ហា ស៊ី នៃ ទំនាស់ មនោគមវិជ្ជា និង នយោបាយ មាននៅក្នុង បរិបទ នៃ សង្គ្រាមត្រជាក់ រវាង លោកសេរី និង លោកកុម្មុយនិស្ត និង ការប៉ះទង្គិច ជាប្រវត្តិសាស្ត្រ រវាង វប្បធម៌ ពីរខុសគ្នា នៅតំបន់ ឥណ្ឌូចិន។ មួយ ជា កូនកាត់ចិន ប្រែក្លាយ ជា អរិយធម៌ វៀតណាម នាមបញ្ញត្តិថា យួន[9], មួយទៀត ជា ការផ្សំកាត់ រវាង អរិយធម៌ ឥណ្ឌា នឹង អាយ បង្កើតបាន ជា អរិយធម៌ អង្គរ ដ៏ត្រចេះត្រចង់មួយ នៅ អាស៊ីអាគ្នេយ៍។

[9] យួន : ជាតិមនុស្សអ្នកដែនតុងកឹង, ដែនអណ្ណាម, ដែនកូស័ងស៊ីន។

មូលដ្ឋានគ្រឹះ នៃ អរិយធម៌យួន គឺ គ្រួសារ និង ការគោរពបូជា ចំពោះបុព្វបុរស (culte des ancêtre)។ គ្រួសារយួន ស្ថិននៅលើសិទិទ្ធពល ជា លំនាំ សាសនា តំណភ្ជាប់ តាម ការគោរព បុព្វបុរស រួបរួមរស់ជាមួយគ្នា រវាង ជីវន្តជន (vivants) ជាមួយ អ្នកស្លាប់។ រាល់ថ្ងៃកំណើត របស់អ្នកស្លាប់, រាល់ខែ ក្នុងថ្ងៃណាមួយ និង ពេលបុណ្យចូលឆ្នាំ ហៅថា តេត (Têt) ក្រុមគ្រួសារ ត្រូវតែ រៀបចំ តង្វាយ សែនដល់ អ្នកស្លាប់នៅលើ វេទី នៃ បុព្វបុរស (autel des ancêtres)។ នៅក្នុងផ្ទះ យួន នៅ បន្ទប់ចម សំរាប់ទទួលភ្ញៀវ គេ តែងឃើញ មាន តុ លាបខ្មុក ពណ៌ ក្រហម ឬមាស លើនោះ មាន ដាក់ បន្ទះឈើ[10] (tablette) ចំនួន៥ ជាតំណាង ៥ ទំនាន់ នៃ បុព្វបុរស។ អ្នកស្លាប់មុនគេ ត្រូវគ្រួសារ ដកចេញ បន្ទះឈើ ជាតំណាងខ្លួន ពី លើតុ ដើម្បីដាក់ បន្ទះឈើ នៃ អ្នកស្លាប់ថ្មី។ ដើម្បី រក្សា ការគោរពបុព្វបុរស នោះ នៅពេល មេគ្រួសារ ទទួលមរណៈ ដីមួយចំណែក ត្រូវប្រគល់អោយ កូនប្រុសច្បង ដើម្បី ធ្វើការយកផលពីដីនោះ សំរាប់ ទុកជាចំណាយ នៃ ការរក្សានោះ។ គុរុគុណ (faute grave) របស់ជនយួន ចំពោះ បុព្វបុរស គឺ គ្មានកូន សំរាប់ រក្សា ការគោរពបូជា ចំពោះបុព្វបុរស។

[10] បន្ទះឈើ ឬ បន្ទះ ធ្វើពី វត្ថុធាតុអ្វីផ្សេងទៀត។

ម្លោះហើយ ពហុពន្ធភាព មានដើមកំនិត ពី ចំណង់ ចង់ មាន កូនច្រើន ជាពិសេស គឺ កូនប្រុស សំរាប់ បន្តត្រកូល។

ដូចនេះ គ្រួសារយួន ស៊ុម ដោយ វិន័យតឹងរឹង នៃ គ្រួសារ ហើយ គ្រួសារ និមួយៗ ជា អង្គភាពពេញលេញ នៃ ភូមិ ហើយ ភូមិនីមួយៗ មាន លក្ខណ: ជា សមូហភាព គឺ មិន ត្រឹមតែ ជាការប្រជុំ នៃ គ្រួសារ នោះទេ គឺ ជា នីតិបុគ្គល តែម្តង ដែល សមាជិកម្នាក់ៗ រួមគ្នា ក្នុង ស្មារតី នៃ សាមគ្គីភាព។ ដូចនេះ គ្រួសារនីមួយៗ មិនអាចទទួល បរជន ណាម្នាក់ ដោយគ្មាន ការអនុញ្ញាតពី មេគ្រួសារ នោះឡើយ ដូចគ្នានឹងភូមិ មិនងាយនឹង ទទួល ជនបរទេស អោយស្នាក់ ពី ក្រាមេស[11] ជាពួកជន រឹងត្អឹងនឹង វិន័យ បុរាណ។ សាមគ្គីភាព សំដែង ជារូបភាព តាម សមាគម ផ្សេងៗ សំរាប់ជួយគ្នាទៅវិញទៅមក ដូចយ៉ាង សមាគម បុណ្យសព ជាអាទិ៍។

ជំនឿ សាសនា បុរាណ គឺ ជំនឿ គោរពបូជា ចំពោះព្រលឹង (culte des Esprits) ដូចយ៉ាង គោរពបូជា ព្រលឹងខ្លា ជា ព្រលឹង កំចាត់ នូវ អារក្សទាំងឡាយ។ ជំនឿលើ ហោរ បូល ដោយរោយ ដី ឬ ស្រូវ ឬ អង្ករ ដើម្បី ជ្រើសរើស ថ្ងៃល្អ សំរាប់ សង់ ឬ ឡើង ផ្ទះថ្មី ឬ គ្រប់ ព្រឹត្តិការណ៍ ដែលត្រូវធ្វើក្នុងជី

[11] ក្រាមេស ជាមនុស្សជាធំ, ជាចម្បងក្នុងស្រុក; les notables។

វិត។ ការគោរពបូជា ចំពោះបុព្វបុរស ជា ជំនឿ យកគំនិត តាម លទ្ធិខុងជឺ ដែលជា ផ្លូវស្វែងរក ឧត្តមវិចារណញ្ញាណ និង សក្តិយស សំរាប់ជីវិត។ ពុទ្ធសាសនា មហាយាន ជា សាសនាធំចម្បង នៃ ប្រជាជនយួន, គេ គោរព អង្គព្រះ ពុទ្ធសក្យមុនី និង ព្រះជាច្រើនទៀត ដែលមិនទាន់ត្រាស់ ជាព្រះពុទ្ធ។ យេស៊ូគ្រិស្ត ក៏ជា សាសនាសំខាន់មួយដែរ នៅ ស្រុកយួន។ ពាក្យយួន (ដាវ) មានន័យថា សាសនា ហើយ រីកសាយន័យថា ផ្លូវ នៃ មនោចិត្ត ជាអនន្ត។ បុគ្គលម្នា ក់ៗ ជ្រើសរើស ផ្លូវមនាបៈ[12] រៀងៗខ្លួន ដោយយកគំរាប់ តាម បុព្វគតិបណ្ឌិត។ ដូចយ៉ាងនេះ បានជាមានកើត និកាយមួយ ឈ្មោះ កៅដាយ (Caodaïsme) ដែល គោរព ចំពោះ ព្រះពុទ្ធផង, ព្រះយេស៊ូផង និង Mahomet ផង។

អ្នកចេះដឹង ឬ វិទូអក្សរសាស្ត្រ (les lettrés) ទាំងឡាយ ដែលជា ឧត្តមមន្ត្រីរដ្ឋ មានកិត្យានុភាពក្រៃ នៅក្នុងទឹក ចិត្ត ប្រជាជន ទោះបីខ្លួន មាន ជីវភាពរស់នៅ មិនហ៊ឺហា ក្តី ព្រោះ ប្រជាជន ដែលគោរព ការចេះដឹង តែងតែមាន វប្បធម៌ នៃបញ្ញា ក្នុងចិត្ត។ ត្រូវដឹងថា ឧត្តមមន្ត្រីរដ្ឋ ជ្រើសតាំងឡើង ពីការប្រឡងអាជីពបីឆ្នាំម្តង ពិនិត្យតែ លើចំណេះចេះដឹងទូទៅ[13] របស់បេក្ខជនទាំងឡាយ មកពី គ្រប់មជ្ឈដ្ឋានសង្គម, ដូចនេះ បេក្ខជន ដែលជាកូនអ្នក

[12] មនាបៈ, ដែលជាទីពេញចិត្ត។
[13] Un concours unique de culture générale។

ក្រ ក៏អាច ប្រឡងជាប់ ជា ឧត្តមមន្ត្រីរដ្ឋ ហៅថា វិទូអក្សរសាស្ត្រ បានដែរ។ វិញ្ញាសា មានប្រាំវិជ្ជា នៃ អក្សរសាស្ត្រ និង ទស្សនវិជ្ជា[14]។ ពួកមុនីអក្សរសាស្ត្រ និយាយ និង សេសេរ តែ ភាសាវិញ្ញូចិន (langue savante chinoise) ទាំងស្រុង។ តែ ក៏មានដែរ ភាសាសាមញ្ញ នៃ ប្រជាជន ហៅថា nôm តែភាសានោះ គេមិនបាន យកមក បង្រៀន នៅក្នុង សាលារៀន នោះទេ។ អ្នកនិពន្ធ សរសេរសៀវភៅ ប្រវត្តិសាស្ត្រ, ទស្សនវិជ្ជា និង សីលធម៌ ជា អក្សរចិន តែ ក៏មាន សរសេរជា អក្សរជាតិដែរ ដូចយ៉ាង រឿងព្រេង, ចំរៀងស្នេហា ។ល។ តែពេលខ្លះ ពួកមុនីអក្សរសាស្ត្រយួន នាំគ្នាសរសេរ អំពី អក្សរសាស្ត្រ ដោយមិនប្រើ អក្សរចិន តែ អក្សរ chu nôm ដែលជា អក្សរចិន កែប្រែទ្រង់ទ្រាយ ដើម្បី តម្រូវ នឹង សព្ទយួន។ អក្សរសាស្ត្រនោះ ក៏ល្បីល្បាញដែរ។

បុរាណវិទូ រកឃើញ នូវ ស្នាម នៃ សិល្បៈបុរាណយួន មុន សម័យអង្គរខ្មែរ នៅ Daï-La Thanh និង Co Loa ដែលនាំអោយ ពួកអ្នកប្រាជ្ញ ទាំងនោះ ទាញគំនិតបានថា សិល្បៈយួន ក្នុងផ្នែងសំណង់ គឺស្ថិតនៅលើ ការសម្រប អោយស៊ីគ្នា រវាង វិមាន នឹង បរិស្ថាន របស់ខ្លួន អោយកាន់តែមាន សោភ័នភាព ឡើង។ ផ្ទុយទៅវិញ គេឃើញ សិល្បៈ នៃ ទេសភាព របស់យួន មាននៅត្រឹមតែ នៅកន្លែង ផ្សូរ តែ

14 វិជ្ជាទាំងនោះ មានចារទុកនៅក្នុងសៀវភៅ ខុងជឺ និង Mencius។

ប៉ុណ្ណោះ។ តាមការស្រាវជ្រាវ របស់បុរាណវិទូ គេអាចបញ្ជាក់បានថា នៅ សតវត្សរ៍ទី១១ នៅ តំបន់ តុងកឹង កំពុងតែទទួល ឥទ្ធពល សិល្បៈ ពី ប្រទេសចិន, ឥណ្ឌា និង ឥណ្ឌូណេស៊ី។ ដូចនេះ ការរួម នៃ សិល្បៈ ទាំងឡាយនោះ ដែលជាប្រភព នៃ វិចិត្រសិល្បៈយួន សព្វថ្ងៃនេះ។

អរិយធម៌ខ្មែរ

អ្នកប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ ជាច្រើន ធ្លាប់បានសរសេរ អំពី អរិយធម៌ខ្មែរ ជា ភាសាជាតិ ដូច ព្រះភិក្ខុ ប៉ាង ខាត់, លោកស្រី ត្រឹង ងា, លោក ទារ នៃសុខ, លី ឆាមតេង, ដែលជាស្នាដៃ សំរាប់អប់រំ យុវជន អោយ ស្គាល់ និង យល់ដឹង ច្បាស់លាស់ អំពី តម្លៃជាតិខ្លួន ដែលជា ប្រជាជាតិ ធ្លាប់មាន អរិយធម៌ខ្ពង់ខ្ពស់ នៅក្នុងពិភពលោក បានទុកស្នាម ជា វត្ថុធាតុពិត (éléments objectifs) ដូចយ៉ាង ភាសា, ប្រវត្តិសាស្ត្រ, សាសនា, ប្រពៃណី, ស្ថាប័ន និង វត្ថុធាតុអត្តវិស័យ (éléments subjectifs) ដូចយ៉ាង ស្វ័យអត្តសញ្ញាណកម្ម គឺថា ការស្គាល់ខ្លួនដោយខ្លួនឯង ជា ខ្មែរ ដែលខ្មែរយើងតែងហៅថា ព្រលឹងជាតិរបស់ខ្មែរ។ តែយើងដឹងថា អ្នកជំនាញ ខាង អរិយធម៌ខ្មែរ គឺ អ្នកប្រាជ្ញបរទេស មួយចំនួន ដែលបាន សិក្សា-ស្រាវជ្រាវវា យ៉ាងជម្រៅ តាមគោលវិធី វិទ្យាសាស្ត្រ ដើម្បីបង្ហាញ នូវ តម្លៃ ខ្ពង់ខ្ពស់ នៃ អរិយធម៌ខ្មែរ ក្រោយពី អរិយធម៌នោះ លាក់ខ្លួនបាត់

ឈើង នៅក្នុង ព្រហាវ័ន (forêt profonde) អស់ច្រើនសតវត្ស។ តែ អ្នកប្រាជ្ញបរទេស ទាំងនោះ សន្និដ្ឋានថា អរិយធម៌ខ្មែរ ជា និស្សន្ទវត្ថុ (dérivée) នៃ អរិយធម៌ ឥណ្ឌូ ឬ ឥណ្ឌា កើតឡើង តាំងពី ១៥០០ ឆ្នាំ មុន គ.ស.។ ត្រូវដឹងថា អរិយធម៌ ឥណ្ឌា នេះ មាន អត្ថប្រយោជន៍ជាវត្ថុ ជាសាសនា ផង ប្រព័ន្ធសង្គម ផង ហើយ ន័យពាក្យ ឥណ្ឌូ គឺ ជា អរិយធម៌ នៃ ភាវៈ ជាអ្នកបំភ្លឺផ្លូវ។ យ៉ាងនេះ គេឃើញមាន វប្បធម៌ ដែលមានចងព័ន្ធនឹង អរិយធម៌ ឥណ្ឌូ បានហូរចេញពីប្រទេសឥណ្ឌា ចូលមកក្នុង ដំបន់ អាស៊ីភាគអគ្នេយ៍ ឬ ក្នុង ដែន សុវណ្ណភូមិ[15]។ មាន ទស្សនៈខ្លះហ៊ានប្រកាសថា ខ្មែរ ជាឥណ្ឌាទី២ ព្រោះយល់ឃើញថា ស្រុកជាតិខ្មែរ ជា ជាតិ ប្របវេសន៍ ចេញ ពី ប្រទេសឥណ្ឌា ហើយបានមក លុកលុយ ដណ្តើម យកទឹកដី របស់ជាតិដើមមួយ គឺ ជនជាតិក្នុង អំបូរ ម៉ាឡាយូ ប៉ូលី នេស៊ីយែន ឬ ជនជាតិ ថៃកាដៃ ប៉ុន្តែ ជា ជាតិមួយដោយឡែកពីឥណ្ឌា ហើយ ស្ថិតនៅក្នុង អំបូរ មន-ខ្មែរ។ តែ មាន ទស្សនៈ ខ្លះយល់ឃើញថា ជាតិខ្មែរ ជា ជាតិពិសេសមួយ ស្ថិតនៅក្នុង អំបូរ មន-ខ្មែរ ហើយ បានកើតឡើង នៅភូមិភាគ អាស៊ីអាគ្នេយ៍នេះតែម្តង[16]។

15 ដែន សុវណ្ណភូមិ គឺ ស្រុកខ្មែរ, ថៃ, ភូមា និង លាវ។
16 សូមរកអាន សៀវភៅមួយ មានចំណងជើងថា ប្រទេសខ្មែរ (C.M.G – Promo-Khmer) បានសរសេររៀបរាប់យ៉ាងក្បោះក្បាយ អំពី ដើមកំណើតខ្មែរ។

គេដឹងថា នៅឥណ្ឌូចិន ជនជាតិខ្មែរ ជាម្ចាស់ទឹកដី ដើម គេបំផុត។ គួរកត់សំគាល់ថា ទោះបី ខ្មែរ និង មន បែក ឆ្ងាយពីគ្នា ប្រមាណជិត ១៥០០ឆ្នាំ មកហើយក៏ដោយ ក៏ ភាសាមន វប្បធម៌មន ទំនៀមទម្លាប់មនខ្លះ នៅតែមាន ទ្រង់ទ្រាយ ដូចខ្មែរដដែល។ ដូច្នេះ គេអាចពោលអះអាង ថា នាបុព្វសម័យ មន និង ខ្មែរ ជា អំបូរតែមួយ។ ប្រមាណ ជិត ៣០០០ ឆ្នាំ មុន គ.ស. ជនជាតិមន មករស់នៅក្នុង ប្រទេស ភូមា សព្វថ្ងៃ។ នៅ សតវត្សទី២ មុន គ.ស. ជន ជាតិមន បានបង្កើត ព្រះរាជាណាចក្រមួយ ឈ្មោះថា សុវណ្ណភូមិ មាន រាជធានី នៅ ថាតុន (Thatön) លើឈូង សមុទ្រ មាតាបង់ (Martaban)។ ហើយនៅខាងជើង ប្រទេសថៃ បច្ចុប្បន្ន ជនជាតិមន បានបង្កើត ព្រះរាជា ណាចក្រមួយដែរ នៅសតវត្សទី៨ ឈ្មោះ Haripunjaya។ តាមទស្សនៈ លោក កេង វ៉ាន់សាក់ ខ្មែរ និង មន មាន ឈ្មោះខុសគ្នា ព្រោះ បានជ្រើសរើសទីកន្លែង សំរាប់រស់នៅ ខុសគ្នា តែប៉ុណ្ណោះ។

តាមឯកសារចិន របស់អ្នកដំណើរចិនម្នាក់ មកដល់ស្រុក ខ្មែរ ក្នុងសតវត្សទី៣ ថា ស្រុកខ្មែរ ឈ្មោះ នគរ ហ្វូណន មានដែនដីចម្ងាយ ៣០០០ លី ខាងលិច ប្រទេស លីយី ដូច្នេះ ដែនដី ហ្វូណន គឺ ស្ថិតនៅ លើទឹកដី កម្ពុជាក្រោម សព្វថ្ងៃនេះ។ តាមទស្សនៈ ប្រវត្តិវិទូបារាំងសែស ឈ្មោះ G. Cœdès ថា ពាក្យនេះ ក្លាយចេញពីពាក្យខ្មែរ ភ្នំ ដែលសព្វ

ថ្ងៃ ក្លាយជា ភ្នំ ដូចនេះ ស្រុកខ្មែរ ជំនាន់ដើម មានឈ្មោះថា នគរភ្នំ។ តាមឯកសារចិនដដែលនោះថា នគរហ្វូណន់ មានស្តេចស្រីមួយអង្គសោយរាជ្យ ព្រះនាម លីវ យី។ ប្រជាជនខ្មែរ គោរពបូជានាគ ដែលគេចាត់ទុកជា អាទិទេព។ ដូច្នេះហើយ បានជា នៅក្នុង ពង្សាវតារខ្មែរ គេច្រើនតែនិយាយ អំពី នាងនាគ, ស្តេចនាគ និង នាម៉ឺននាគ។

តាមឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្រផ្សេងទៀត កត់ទុកថា មាន ព្រាហ្មណ៍ ម្នាក់ ឈ្មោះ ហ៊ុន ទៀន បានលើកទ័ពតាមសំពៅកាត់ឆ្លងតាមសមុទ្រ ចូលមកវាយប្រហារលុកលុយ កាន់កាប់ត្រួតត្រា នគរហ្វូណន ហើយ បានរៀបអភិសេកជាមួយនឹង នាង លីវ យី ហើយបានឡើងសោយរាជសម្បត្តិនៅ នគរហ្វូណន ចាប់ពីថ្ងៃនោះមក។ មានឯកសារផ្សេងទៀតថា ប្រមាណជិត ៥០ឆ្នាំ ក្រោយ គ.ស. មាន ព្រាហ្មណ៍ ក្លឹង ម្នាក់ ឈ្មោះ កៅណ្ឌិន្យ មកពីប្រទេស មាលាយូ (Malaisie) ដែលជាដែនដី អាណានិគម ពួកឥណ្ឌា នៅសម័យនោះ បានវាយលុកលុយ តាមផ្លូវសមុទ្រ នគរហ្វូណន ហើយ ច្បាំងឈ្នះ ស្តេចស្រីនគរនោះ ព្រះនាម លីវ យី។ បន្ទាប់មក ព្រាហ្មណ៍ កៅណ្ឌិន្យ បានឡើងគ្រងរាជសម្បត្តិ ហើយ បានរៀបអភិសេក ជាមួយនឹង ស្តេចស្រី លីវ យី តែម្តង។ ចាប់ពីពេលនោះមក ភាសា សំស្ក្រឹត បានក្លាយជាភាសាផ្លូវការ របស់ខ្មែរ ហើយ រាជវាំង (la cour) មានរូបភាព បេះបិទនឹង រាជានិយម ឥណ្ឌា, ការរៀបចំសង្គម គឺ

ឈរលើ ប្រព័ន្ធ នៃ វណ្ណៈ នៃ ព្រាហ្មញ្ញសាសនា ជា ពិសេស វណ្ណៈ ក្សត្រិយៈ, ព្រាហ្មណៈ, វៃស្ស និង សូទ្រៈ តែ ការអនុវត្តន៏ មិនសូវតឹងរ៉ឹង ដូចនៅឥណ្ឌា នោះទេ ព្រោះ មិនចង់អោយមាន ទំនាស់នឹង ទំនៀមទំលាប់ របស់អ្នកស្រុកអាយ។ ទោះបី របៀបនិទានរឿង មាន សភាព ប្លែកៗគ្នា ក៏ដោយ គេអាចសន្និដ្ឋានបានថា តួអង្គ ហ៊ុន ទៀន ឬ កៅណ្ឌិន្យ ជាមនុស្សតែមួយ។ ក៏ដូចជា តួអង្គ ព្រះថោង គឺជា តួអង្គ កៅណ្ឌិន្យ នៅក្នុងរឿង ព្រះថោង-នាងនាគ នៅក្នុង ពង្សាវតារ ខ្មែរទៀតដែរ។ រឿងព្រេងខ្មែរ ទាំងនោះឯង បង្ហាញ នូវ លក្ខណៈរួមមួយ គឺ ការហូរចូល វប្បធម៏ ឥណ្ឌា មកក្នុងស្រុកខ្មែរ នាំបង្កើតបាន នូវ វប្បធម៏ថ្មីរុះមួយ ដែលបាន វិវត្តន៏ រហូតមកដល់សព្វថ្ងៃនេះ។ ដូចនេះ ខ្មែរ យើង អាចសួរជាសំនួរថា តើ អរិយធម៏ ខ្មែរដើម មាន គុណភាព បែបយ៉ាងណាដែរ ? មុននឹងឆ្លើយនឹងសំនួរនេះ គួរគប្បី ពិនិត្យ អំពី ធាតុ នៃ អរិយធម៏ ដើម្បី បំភ្លឺ ការ សាកល្បងពិចារណា បន្ត របស់យើង។

នៅទីនេះ យើងលើកយកតែ លក្ខណៈសំខាន់ៗ នៃ អរិយធម៏ខ្មែរ មកអធិប្បាយ ដូចយ៉ាង គ្រួសារ, ភូមិ, សាសនា, ភាសា, អក្សរ, អក្សរសិល្ប៏, សិល្បៈ, អ្នកចេះដឹង និង ស្ថាបនជាតិ។ ប្រវត្តិវិទូបរទេស ចែក អរិយធម៏ ជាពីរកាល សម័យធំៗ : កាលសម័យ បរិប្រវត្តិសាស្រ្ត និង កាលសម័យ ប្រវត្តិសាស្រ្ត។ តែ កាលសម័យ ដែលគេ យកចិត្តទុកដាក់

ខ្លាំង គឺ សម័យអង្គរ ដែលជា សម័យរុងរឿង នៃ ជនជាតិខ្មែរ។ ប្រវត្តិវិទូ មានយោបល់ខុសគ្នា អំពី ប្រភាព នៃ ជាតិសាសន៏ខ្មែរ។ ជាសង្ខេប វាមានបីទស្សនៈខុសគ្នា : ទស្សនៈទី១ ថាខ្មែរជា ជនជាតិឥណ្ឌាទី២ ផ្ញើទេសន្តរប្រវេសន៏ ពីឥណ្ឌា មករស់នៅដំបន់សុវណ្ណភូមិមុនគេ; ទស្សនៈទី២ គឺថា ជនជាតិខ្មែរ ពិតមែនតែមានប្រភព ចេញពីឥណ្ឌាពិតមែន តែ ជា ជនជាតិ ខុសពី ជនជាតិឥណ្ឌាទាំងស្រុងនាំគ្នាចាកចេញពីឥណ្ឌា មករស់នៅ តំបន់ ឥណ្ឌូចិន មុនគេ; ទស្សនៈទី៣ គឺ ជនជាតិខ្មែរ មានកំណើត នៅលើទឹកដី របស់ខ្លួនតែម្តង តែបាន ទទួលឥទ្ធិពលពី អរិយធម៌ឥណ្ឌា។ តែទោះបី ទស្សនៈទាំងបីនេះ ខុសគ្នាយ៉ាងណាក៏ដោយ តែចំណុចរួមមួយ គឺ យល់ស្របគ្នាថា ជនជាតិខ្មែរជាជនជាតិ រស់នៅមុនគេ នៅតំបន់ មជ្ឈឹម និង ដែនដីសណ្តូ នៃ ទន្លេ មេគង្គ ដូចជា ទឹកដៃ ប្រទេសថៃសព្វថ្ងៃរហូត ទៅដល់ សមុទ្រចិន។ តាមសៀវភៅ[17] សរសេរ ដោយលោក សាស្ត្រាចារ្យ វិជ្ជបណ្ឌិត ថាច់ ទាន់, ស្រុកខ្មែរ ជា ស្រុកមាននគរបូរីចំណុះ ជាច្រើន ស្ថិននៅក្រោមអំណាច រាជាណាចក្រ អធិរាជមួយ។ ដូចជា រាជាណាចក្រ អង្គរបូរី ដែលចិនហៅថា ហ្វូណន ក្រោយឆ្នាំ ៦៣០ ក្រោយ គ្រិស្តសករាជត្រូវបាន សមន្តរាជ របស់ខ្លួន ឈ្មោះ កម្ពុជា វាយបញ្ជូលក្នុងរដ្ឋកម្ពុជា រួចក្លាយជា រាជាណាចក្រអធិរាជ តែម្តង។

[17] Thach Toan : Histoire des Khmers, Edition L’Harmattan.

ទោលិកា (berceau) នៃ នគរហ្វូណន គឺ អតិត ទឹកដី កូសាំងស៊ិន បារាំងសែស ឬ វៀតណាមខាងត្បូង មានរាជធានី នៅ ស្រុកអង្គរបូរី ក្នុងខេត្ត តាកែវ សព្វថ្ងៃ[18]។ នគរហ្វូណន មាននគរចំណុះ ជាច្រើន បណ្ដានគរទាំងនោះមាន នគរ ចេនឡា។ ទីកំណើត ចេនឡា គឺនៅត្រង់ជ្រលងភ្នំ រំយអែត និង ទន្លេមូល ដែលជា ដៃទន្លេ នៃទន្លេ មជ្ឈិម មេកុង ហើយ លាតសន្ធឹង ទៅខាងត្បូងដោយប្រើ នយោបាយ វាតទឹកដី ជានិច្ច រហូត លេបបានទឹកដី នគរហ្វូណន ទាំមូល។ នៅ សតវត្សរ៍ ទី៥-ទី៦ នគរចេនឡា មានទឹកដី ផ្ទៃងខាងជើងទាំងអស់ នៃ ប្រទេសថៃ គឺ ខេត្ត នគររាជសីមា, អ៊ូបុន, ឧត្តុន និង រំយអែត និង ពាក់កណ្ដាលខាងត្បូង នៃប្រទេសលាវ នូវ មួយផ្នែកធំខាងជើង នៃ ស្រុកខ្មែរសព្វថ្ងៃ គឺខេត្ត ស្ទឹងត្រែង, ក្រចេះ និង ខាងត្បូង នៃ ខេត្តកំពង់ធំ។

ជនខ្មែរ មាន សម្បុរ ស្រអែម មាន កំពស់មធ្យម ១,៦១ ម៉ែត្រ មានភ្នែកបើកធំ, ច្រមុះទូលាយ, ក្បាលពយ មានរាងកាយ សមរម្យ[19]។ ខុសពីឯកសារបុរាណចិន សរសេរដោយ ជនចិន ឈ្មោះ k’ang T’ai អំពី ជនជាតិខ្មែរ នៅ

[18] លោក G. Coedès មានទស្សនៈផ្សេងថា រាជធានី នគរហ្វូណន ឈ្មោះ វ្យាធបុរ ស្ថិននៅបាភ្នំ នៅក្នុងខេត្ត ព្រៃវែង នៅក្បែរ ស្រុក បាណាម ទៅវិញ។ ទស្សនៈនេះ ខុសពី លោក Claude Jacques ថានៅ អង្គរបូរី ក្នុងខេត្តតាកែវ ព្រោះថា នៅបាភ្នំ គេគ្មានឃើញទាល់តែសោះ នូវ ស្នាម នៃ អត្ថភាព រាជធានី ឈ្មោះ វ្យាធបុរ នោះ។

[19] ក្នុងសៀវភៅ លោក P.W. Schmid (Les peuples Mon-Khmer) បោះពុម្ពផ្សាយនៅឆ្នាំ ១៩០៨។

សម័យ ហ្វូណន ថា ‹ប្រជាជន ហ្វូណន ជាមនុស្ស មានរាយកាយ អាក្រក់ មានសក់ក្រញាញ់ ហើយ ចេញដើរទៅណាមកណា ទាំង អាក្រាត តែ មិនលួច ជាដាច់ខាត។ ជនខ្មែរ ដាក់ ម្ហូបចំណី នៅក្នុង ភាជន៍ ធ្វើអំពីប្រាក់ ហើយ នៅក្នុងផ្ទះនីមួយៗ មាន ទូដាក់សៀវភៅ និង បណ្ណសារផ្សេងៗ។ ដូចនេះ ប្រជាជនខ្មែរ សម័យនោះ ពុំមែនជា មនុស្សព្រៃផ្សៃ តែជាមនុស្ស មានវឌ្ឍនាការលឿនទៅមុខហើយ។

ជនជាតិខ្មែរ ហៅឈ្មោះ នគរខ្លួន ថា ‹ស្រុកខ្មែរ› គឺថា ស្រុក របស់ជនជាតិខ្មែរ ទោះបី មាន ឈ្មោះនគរ ជាផ្លូវការ ថា កម្ពុជា និង ឈ្មោះ ដែល ចិន ចារនៅក្នុង ឯកសារបុរាណ ថា ហ្វូណន និង ចេនឡា ក៏ដោយ។

ផ្ទះខ្មែរ ជាផ្ទះមានសសរចន្ទល់ ពី ២ ទៅ ៤ ខ្នង មានកំពស់ច្រើនតែ ២ម៉ែត្រ មាន ជណ្ដើរ សំរាប់ឡើងលើផ្ទះ ព្រមនឹង កាំជណ្ដើរ ចំនួនសេស ជានិច្ច។

គ្រួសារខ្មែរ

គ្រួសារខ្មែរ ស្ថិតនៅក្រោម អំណាចមាតា (មតេយ្យកា)។ អ្វីដែលទុកជា ឧត្ដុងឧត្ដម ខ្មែរ ហៅថា មេ មានន័យថា មាតា ជា អ្នកដឹកនាំ។ លោក សាស្ត្រាចារ្យ វិជ្ជបណ្ឌិត ថាច់ ទាន់ សេសេរ ពន្យល់យ៉ាងពិស្ដា អំពី ប្រព័ន្ធ នៃ មតេយ្យកា នៅក្នុង សៀវភៅរបស់លោក ដែលយើងយក ខ្លឹមគំនិតមួយចំនួន មកអធិប្បាយ នៅទីនេះ។ អ្នកខ្លះយល់

ឃើញថា ប្រព័ន្ធ មតេយ្យកាខ្មែរ គឺស្ថិតនៅលើ សេរីភាព របស់ស្ត្រី ជ្រើសរើស បុរស ជា ស្វាមី ឬ ជា ដៃគូ សំរាប់រួមរក្ស តែប៉ុណ្ណោះ ដូច ប្រព័ន្ធ នៃ ពហុស្វាមី មាននៅ ទីបេ និង ឥណ្ឌា។ ជារឿយៗ គឺ ស្ត្រីម្នាក់ រៀបការ ជាមួយ បុរសច្រើននាក់ ដែលជាបងប្អូននឹងគ្នា ព្រោះ គេលើកយកលេសថា កុំអោយ បែកសម្បត្តិ គឺចែកដី នៅក្នុងគ្រួសារ ដែលជាដីមូលដ្ឋាន នៃ សេដ្ឋកិច្ចគ្រួសារ។ នៅក្នុង ឯកសារជនចិនឈ្មោះ Tcheou Ta Kouan[20] មានសរសេរថា : នៅក្នុងគ្រួសារខ្មែរ បើមានកើតកូនស្រី គេអោយពរថា សូមអោយកូនស្រីនេះ មានស្វាមី មួយរយ ឬ មួយពាន់ ស្វាមី។ តែ ស្រុកខ្មែរបុរាណ មិនមាន រហូតដល់ទៅ ប្រព័ន្ធ នៃ ពហុស្វាមីនោះទេ តែវាអាចមាន នៅត្រឹមតែលើ សេរីភាពស្ត្រី ជ្រើសរើស ស្វាមី តែប៉ុណ្ណោះ ដែលជា សេរីភាពសារពើនៅក្នុង ប្រព័ន្ធ នៃ មតេយ្យកា។ នៅស្រុកខ្មែរបុរាណប្រព័ន្ធ នៃ មតេយ្យកា ទុកជា របបសង្គម គឺ គ្រឹះ ស្ថិតនៅលើ ការគោរពចំពោះ ‹មេ-បា› គឺថា គោរព មាតាបិតា តែទុក មាតា ជា ភាពប្រសើរ។ ដូច្នេះ មាតា ជា មេ សារពើឋាន នៅក្នុងការរស់នៅ នៅក្នុងសង្គមខ្មែរ ដូចយ៉ាង ខ្មែរប្រើពាក្យ មេទ័ព, មេស្រុក, មេភូមិ, មេឃ្លាំង, ទន្លេមេកុង ។ល។ អ្វី ដែលជា រូបភាព នៃ ស្ត្រី ជា ភាពប្រសើរ ដូចយ៉ាងពហិលក្ខណ: នៃ ព្រះមហាក្សត្រ មាន រូបភាព ជា ស្ត្រី គឺថា

[20] ជនចិន ដែលបានមកស្រុកខ្មែរ នៅឆ្នាំ ១២៩៦។

ផាត់ម្សៅ ពណ៌ក្រហម លើ បាតដៃ និង បាតជើង, សៀតផ្កា លើផ្នួងសក់, ពាក់ខ្សែកធ្វើពីគជ ពាក់ក្រវិល ហើយ ប្រើ ពាក្យ ចាស[21] ដែល ជា ពាក្យសំរាប់ស្ត្រីនិយាយ ជំនួសពាក្យ បាទ សំរាប់បុរស។

តែ ការគោរពចំពោះ ‹មេ-បា› មិនដូច ការគោរពបូជា ចំពោះបុព្វបុរស របស់ ជនជាតិ ចិន-យួន នោះឡើយ ព្រោះថា ខ្មែរ គោរព មាតា-បិតា ដែលកំពុងរស់នៅ រីឯ ចិន-យួន គោរពព្រលឹង បុព្វបុរស នៃ គ្រួសារ ដែលបាន ចាកស្ថាន ទៅហើយ។ ជនជាតិខ្មែរ គោរពចំពោះមាតា ព្រោះ ទុកជា ខ្លឹម នៃ គ្រួសារ រីឯ ជនជាតិ ចិន-យួន គោរពបូជាចំពោះបុព្វបុរស ព្រោះទុកជា ទំនាមទំលាប់ នៃ គ្រួសារ។

តែមកដល់ សម័យ ពុទ្ធសាសនាហីនយាន[22] មានឫទ្ធិ គឺ ចាប់ពី សតវត្សរ៍ទី១៤ មក គេឃើញថា ប្រព័ន្ធ នៃ មេតេយ្យកា ចុះថយ ឥទ្ធិពល ជាខ្លាំង នៅក្នុងសង្គមខ្មែរ រហូត លុបបាត់តែម្តង។ បុព្វហេតុ គឺ ជំនឿលើ ពុទ្ធសាសនា ហីនយាន ដែលក្លាយជា សាសនាជាផ្លូវការ របស់រដ្ឋខ្មែរ។ តាម ការសរសេរ របស់លោក ថាច់ ទាន់ ថា ពួកសាសនិក ទុក ស្ត្រី ជា ប្រភព នៃ តណ្ហា ហើយ តណ្ហា ជា ប្រភព នៃ

21 ពាក្យ ចាស នេះ ជា ពាក្យទោល សំរាប់និយាយ នៅក្នុង រាជវង្សានុវង្ស។
22 ពុទ្ធសាសនាហីនយាន ជាលទ្ធិនាំមកពី លង្កា មិនត្រឹមតែមានជ័យជំនះ លើសាសនាព្រាហ្មណ៍ គឺលើ ពុទ្ធសាសនាមហាយានទៀត។

ទុក្ខ របស់មនុស្សលោក ដែលត្រូវតែ កំចាត់ចោល។ ចំពោះពុទ្ធសាសនិក យល់ថា មនុស្ស តែងតែមាន បាបចិត្ត ជាច្រើន នាំអោយជាប់អន្ទាក់ទុក្ខ គ្រប់បែបយ៉ាង ហើយអន្ទាក់ ដែល មាន គ្រោះថ្នាក់ច្រើនជាងគេ គឺ ឧបាយរបស់ស្ត្រី នោះឯង។ យើង ពុំយល់ស្របនឹង ការយល់ឃើញបែបនេះ ព្រោះ នៅក្នុង ពុទ្ធសាសនាហីនយាន វាគ្មានឪវាទណាមួយ ទុក ស្ត្រី ជា ចារី នៃ បាបកម្ម កំណាចបំផុតដែលនាំអោយ សាសនិក ទុកស្ត្រី ជាអន្តរាយនោះឡើយ។ ចំពោះយើង ការចុះថយ មតេយ្យកា នៅក្នុងសង្គមខ្មែរ គឺជា វិវត្តន៍ ចិត្តគំនិត ពី មតេយ្យកា ជា របបសង្គម ទៅជាអតិថិធម៌[23]ធម្មតា តែប៉ុណ្ណោះ។ ដូចនេះ ជនជាតិខ្មែរ នៅតែគោរពស្ត្រី ព្រោះមិនដែលទុកស្ត្រី ជាភេទទុនខ្សោយ តែជាស្តំមួយ សំរាប់ទ្រទ្រង់គ្រួសារ ស្មើភាពនឹង បុរស ដែលមាននៅក្នុងជាតុដើម នៃ ការគោរពចំពោះ មេ-បា នោះឯង។

គួរកត់សំគាល់ថា ក្នុងការវិវត្តន៍ នៃសាសនាព្រហ្មណ៍ ពីការទុក ព្រះឥន្ទ្រ ជាអាទិទេពធំ មកយក ព្រះព្រហ្ម ជាសារណ:ធំចម្បង ដោយសារតែព្រះឥន្ទ្រ ឈ្លក់ស្រវឹងកាមឈ្លប់មុខ ដើរលួចប្រពន្ធគេឯង សាសនិក នាំគ្នាបង្កើត ទេពតា ព្រះព្រហ្ម កុំអោយមានរូប ពោលថា កុំអោយមាន

[23] Règle du savoir vivre.

ប្រពន្ធ មានតែម្នាក់ឯង ដូច្នេះបានជាកើត ប្រពៃណីឡើងថា « ស្រ្តីជាទោស នៃ ព្រហ្មចរិយៈ »។ ប្រាស្នាថា តើ ការវិវត្តន៏ នេះ វាអាចមាន ចលនា ទៅលើ ការចុះថយ មតេយ្យកា នៅក្នុងសង្គមខ្មែរ ដូច្នេះទេដឹង ? ព្រោះថា បើទុកស្ត្រីជាធំ ហេតុអ្វី ត្រូវហាមខាត់ ទេពតា ព្រះព្រហ្ម មិនអោយមានប្រពន្ធ ?

ភូមិខ្មែរ

ខ្មែរហៅភូមិខ្លួនថា ស្រុកខ្ញុំ ដូចហៅ នគរ ថា ស្រុកខ្មែរនោះដែរ។ ភូមិខ្មែរ ជាទីប្រជុំជនតូច មាន ប្រជាជន ភាគច្រើន ជា កសិករ រស់នៅក្បែរ ដីស្រែ របស់ខ្លួន។ ភូមិ គ្មានរចនាសម្ព័ន្ធសង្គម រៀបចំច្បាស់លាស់។ អ្នកភូមិម្នាក់ៗ រស់នៅ ក្នុង គំនិត ឯកាផង និង សហការផង ដែល អាស្រ័យទៅលើ ករណី នីមួយៗ។ តួយ៉ាង សហការ ជា កិច្ចការសាធារណៈ (services publics) : ជិកស្រះ ទុកជា ភោគសម្បត្តិរួម[24] ក្នុងភូមិ។ តួយ៉ាង សហការ ជា សាមគ្គីភាព រវាង អ្នកភូមិ: ជួយស្ទូង, ជួយច្រូតស្រូវ, ជួយសង់ផ្ទះ ។ល។

នៅក្នុងភូមិ គ្មាន មេភូមិតែងតាំងទេ តែ មានអ្នកដឹកនាំ ដែលអ្នកភូមិទាំងឡាយ ទទួលស្គាល់នៅក្នុងចិត្ត ព្រោះ ទុកគាត់ ជា ព្រឹទ្ធាចារ្យ។ ជននោះ ដឹកនាំភូមិ នៅក្នុង គំនិតណែនាំ ច្រើនជាង បង្គាប់ ព្រោះ ខ្លួន គ្មាន

24 ភោគសម្បត្តិរួម ; biens communs។

អំណាច ជាផ្លូវការទេ។ ដូច្នេះ ការសំរេច ស្ថិតនៅក្នុងយោបល់រួម តែ ការអនុវត្តន៍ ពុំមាន លក្ខណៈ ជាកាតព្វកិច្ច នោះឡើយ សំរាប់អ្នកភូមិទាំងឡាយ។ ដូចនេះ គេអាច សន្និដ្ឋានបានថា មាន សាមគ្គីភាព រវាង អ្នកភូមិ តែ គ្មាន សិទិទ្ធពលសង្គម នៅក្នុងភូមិ។ បាតុភូតនេះ នាំអោយ ភូមិខ្មែរ មានគ្រឹះស្រួយ នៅចំពោះមុខ ការរុករុល គ្រប់បែបយ៉ាង មកពីក្រៅ។ គួរកត់សំគាល់ថា ភូមិខ្មែរ មាន ភាពនៅដាច់ស្រយាល ពីមជ្ឈមណ្ឌល រដ្ឋបាលផង និង នៅឆ្ងាយពីគ្នាផង។ ដូចនេះ ពន្ធនាការជាមួយរដ្ឋ គឺនៅត្រឹមតែ ការទាក់ទង នៃ ប្រព័ន្ធ ពន្ធដារដែល សាមីខ្លួនជាម្ចាស់របស់ ត្រូវបង់ជូនរាជការ ដូចយ៉ាង ពន្ធដី, ពន្ធស្រូវ, ពន្ធទូក, ពន្ធទាស និង ពន្ធខ្លួន។

ជំនឿ និង សាសនា

ជនជាតិខ្មែរ មានជំនឿដើម មុនទទួលយក សាសនាបរទេស មកទុកជា សាសនាខ្លួន គឺ ព្រាហ្មណ្ណសាសនា និង ពុទ្ធសាសនា។ ជំនឿដើមនេះហើយ ជា មូលដ្ឋានគ្រឹះ នៃ ជនជាតិខ្មែរ។ ដូចនេះ អ្វីដែល ខ្មែរ ទទួលយកពីបរទេសទាំង សាសនាក្តី ភាសាក្តី អក្សរក្តី អក្សរសិល្ប៍ក្តី សិល្បៈក្តី ខ្មែរតែងតែ រក្សាមូលដ្ឋានគ្រឹះ របស់ខ្លួនជានិច្ច ក្នុងគំនិត ពុំទុកគំនិតបរទេសទាំងដុល នោះឡើយ ដូចនេះ ខ្មែរតែងតែយក គំនិតបរទេស មកកែឆ្នៃ លក្ខណៈ អោយ

ទៅជាខ្មែរ ដើម្បី ស្របស្រួលមកនឹង ចំណង់ចំណូលចិត្ត របស់ខ្មែរ។

ជំនឿដើមខ្មែរ គឺ ការគោរពចំពោះ មេ-បា ការគោរព ចំពោះ នាង គង្ហីង និង ក្រពើ នូវ ការគោរពចំពោះ អ្នកតា។

ការគោរពចំពោះ មេ-បា

ជនជាតិខ្មែរ គោរព មេ-បា ដែល ខ្មែរ យកឈ្មោះមកដាក់អោយ ប្រាសាទទាំងឡាយ ដូចយ៉ាង មេបុណ្យ, បាយ័ន, បាពួន ។ល។ រីឯ ឈ្មោះ បា ខ្មែរយកមក ដាក់ ឈ្មោះអោយប្រាសាទ ឬ ទីកន្លែងដែរ ដូចជា បាខែង, បាដែង, បាតើ, បារិយា, បាណាម។

លោក វ៉ាន់ ឌីកាអុន, បញ្ញវន្តខ្មែរ ល្បីល្បាញមួយរូប, ពន្យល់ពាក្យ មេបា ថា[25] : ‹*នៅក្នុងគ្រួសារនីមួយៗ សមាជិកគ្រួសារ គ្មានឯកភាពគ្រប់គ្រាន់ក្នុងការសម្រេចចិត្ត ដោយខ្លួនឯងឡើយ ទោះរឿង ស្នេហា ដែលជា រឿងផ្ទាល់ខ្លួនសុទ្ធសាធ នោះក៏ដោយ។ បើ កម្លោះ ក្រមុំ ស្រឡាញ់គ្នា គេត្រូវសួរចិត្ត មេបា សិន ថា តើព្រម ឬមិនព្រម។ បើស្រឡាញ់គ្នាយ៉ាងណាក៏ដោយ តែបើមេបាមិនព្រម ក៏ពុំអាចស្រឡាញ់គ្នាកើតដែរ›*។ ការគោរពនេះ វាជា

---

25 ដកស្រង់ចេញពី អត្ថបទ របស់លោក វ៉ាន់ ឌីកាអុន មានចំណងជើងថា សង្គមសក្តិភូមិខ្មែរ នៅក្នុងរឿងទុំទាវ។

ការគោរពចាស់ទុំ ដូចមានចែងនៅក្នុង ច្បាប់ល្បើក របស់ព្រះភិរម្យភាសាអ៊ូ ហៅ ងុយ ថា : ‹*រៀនបទរៀនបាទ កុំកោងហួសខ្នាត កុំភ្លាត់ខុសផ្លូវ កុំព្រហើនភ្លេចម៉ែ កុំប្រែហួសឪ ឃើញចាស់សក់ស្កូវ កុំត្រូវមើលងាយ*›។

លោក វ៉ាន់ ឌីការុន យល់ឃើញថា ការគោរព មេបា តាមដំបូន្មាននិច្ច័យ (le sens morale) បើមានលក្ខណ: តឹងតែងពេក វាជា ការកាច់ចោកជាផ្ទត់ នៃ អត្យកិរិយា របស់មនុស្សម្នាក់ៗ ឲរស់តាមទំនៀមទម្លាប់តឹងរ៉ឹង នោះឯង។ ដើម្បីរក្សាទំនាមទម្លាប់ ឲបានគង់វង់ សមាជិក នៃ សង្គម មាន មេបា ជា សក្ការ:ដាច់ខាត ត្រូវតែបោះបង់ចោល នូវ គំនិតរិះគន់ ពុំនោះសោត គេទុកជាមនុស្សពាល ដែលគេឈប់រាប់អាន។

តាមទស្សន: លោក កេង វ៉ាន់សាក់ ‹ការគោរព មេបា› ជាប្រព័ន្ធ នៃ ចិត្តគំនិតខ្មែរ មានជម្រៅជ្រៅណាស់ គឺប្រៀបធៀបទៅនឹង រូបភាព នៃ មនុស្ស សាប គ្រាប់ពូជ ឲចេញពន្លក នៅនិទាឃរដូវ, វិកសិត[26] ជាបុប្ផា នៅវស្សានរដូវ, មានផ្លែ នៅសរទរដូវ, សំរាប់ រក្សាគ្រាប់ពូជ នៅហេមន្តរដូវ។ គឺជា វាលវែងវដ្តសង្សារ (cycle de vie) នៃ ធម្មជាតិ ឬ មនុស្សជាតិ។ គឺ ជា ចិត្តគំនិត ជាថាមពល ចេះគ្រោងផែនការ នៅក្នុងសង្គមខ្មែរ សំរាប់ អនាគត។ ពាក្យ **មេ**

---

[26] វិកសិត : រីក ; s'épanouir។

ជា ឧត្តមចិត្តគំនិត មានប្រភព ចេញមកពី សហអរិយធម៌ទាំងឡាយ នៃ ក្រុមមនុស្សផ្សេងៗគ្នា ដើម្បី កសាង អរិយធម៌ថ្មី រិតតែ ខ្ពង់ខ្ពស់ និង កាន់តែមាន ថាមពល ខ្លាំងក្លា ថែមទៀត ពោលថា បង្កើតជា ប្រជាជាតិមួយ ដែលមាន សមាជិកម្នាក់ៗ ស្គាល់ជាក់លាក់ នូវ សិទ្ធិ និង ករណីយកិច្ច របស់ខ្លួន។ រឿង ព្រះថោង និង នាងនាគ ជា ឧទាហរណ៍មួយ បញ្ជាក់ នូវ សហអរិយធម៌ នេះឯង។ នៅក្នុងពាក្យ **បា** ហៅថា ‹ផ្លូវ› មាន សញ្ញាណ បីយ៉ាង : ព្រះ, ថៅ និង តា។ បា ជា គំនិត នៃ គំរោង នៃសង្គមមួយ ដែលមានគោលដៅ ច្បាស់លាស់ សំរាប់ ការរស់នៅ។ គំរោង នៃ សង្គមនោះ គឺ ព្រះ ក្នុងនោះ មាន អ្នកដឹកនាំជាទីស្នេហា[27] គឺ ថៅ, ដែល ជា អ្នកដឹង មានក្បួនដឹកនាំ គឺ តា។ ដូចនេះ **ព្រះ** ជា ព្រលឹងជាតិ, **ថៅ** ជា អ្នកដឹកនាំជាតិ ចេះបង្រួបបង្រួមប្រជារាស្ត្រ នៅក្នុងគំនិត បំរើ និង ការពារ, **តា** ជា ប្រភព នៃ ច្បាប់ដឹកនាំ និង ការពិសោធ របស់បុព្វបុរសជាតិ នោះឯង។ ការគោរព មេបា នេះ ជា មូលដ្ឋាន វប្បធម៌ដើម របស់ជនជាតិខ្មែរ ដែលអាច តទល់បាននឹង ឥទ្ធិពល អរិយធម៌ឥណ្ឌា ដែលហូរចូលមកក្នុងស្រុកខ្មែរ។ នៅចំពោះមុខ ការតទល់នេះ តម្រូវឲ្យ ពួកព្រាហ្មណ៍ព្រឹទ្ធបណ្ឌិត នៅស្រុកខ្មែរ ធ្វើ សិថិលភាព[28] ជា

[27] អ្នកដឹកនាំជាទីស្នេហា ; un dirigeant charismatique។
[28] សិថិលភាព : ដំណើរធូរថយ ឬ បន្ធូរបន្ថយ។

ច្រើន ដើម្បី កុំឲមាន ការប៉ះទង្គិចទាំងកម្រោល រវាង ទ្រឹស្តីសាសនា របស់ពួកខ្លួន នឹង ជំនឿអាយ ដែលជាជំនឿ មាន គ្រឹះច្បាស់លាស់ រួចមកហើយ។ លោក កេង វ៉ាន់សាក់ ពុំទុក ការគោរព មេបា នេះ ជា វិសិដ្ឋភាពខ្មែរ លើ ព្រហ្មញ្ញ ណ៍សាសនា នោះទេ តែជា ចិត្តគំនិតខ្មែរ អំពី សង្គម ដែល ពួកព្រាហ្មណ៍ ព្រឹទ្ធបណ្ឌិត ត្រូវយកមក សម្របសម្រួល ជាមួយនឹង សាសនាខ្លួន ដើម្បីឲប្រជាជនអាយ អាច រើស យក សាសនាថ្មីនេះ ជាជំនឿថ្មីបាន។

ការគោរពចំពោះ នាង គង្ហីង និង ក្រពើ

មាននៅក្នុងរឿងព្រេងខ្មែរ ថា ស្រុកខ្មែរដើមដំបូង ជា ជលសា។ ក្រោយមក លេចចេញ ទេវតាស្រីម្នាក់ ឈ្មោះ គង្ហី ង ឈរលើក្រពើ យកដៃ ច្បូតសក់វែងរបស់ខ្លួន បង្កើត បានជា ពុសធា។ លើពសុធា នោះឯង ដែលអាចអោយ មនុស្សខ្មែរ មករស់នៅបាន។ ខ្មែរហៅ ទេវតាស្រីនោះ នាង គង្ហីង ជា និមិត្តរូប នៃ ពសុធា, រីឯ ក្រពើ ជា និមិត្តរូប ជលសា។ គូ ទេវតាស្រី និង ក្រពើ នោះ ជា តូតិម នៃ ជន ជាតិខ្មែរ និង ទឹកដីខ្មែរ។ រូបតំណាង នៃ តូតិម នាង គង្ហី ង-ក្រពើ គឺ មាណវី[29] និង សត្វក្រពើ។ នៅស្រុកខ្មែរសព្វថ្ងៃ នៅគ្រប់បូជនីយដ្ឋាន ទាំង ព្រហ្មញ្ញសាសនា ពុទ្ធសាសនា និង ជំនឿ ផ្សេងៗទៀត គេ តំណាង ក្រពើជា ទង់ ហៅថា

[29] មាណវី, ស្រីនៅវ័យក្មេង, jeune fille។

‹ទង់ក្រពើ› ឬ ‹ទង់រលក› ដែលក្រើនរំឭក នូវ ធម្មជាតិ ជា បាយាប[30] នៃ ក្រពើ។ គេឃើញ នៅមុខផ្ទះណា មាន មនុស្សស្លាប់ ដោត ទង់ក្រពើ មានពណ៌ស នាំអោយ គេ ហៅ ទង់នោះ ថា ‹ទង់ព្រលឹង›។ តែ ពួកអ្នកប្រឆាំងនឹង ជំនឿនោះ នាំគ្នាហៅទង់នោះ ថា ‹ទង់ខ្មោច›។ គួរកត់ សំគាល់ថា ក្រពើ ក៏ជា តំណាង នៃ ជនក្បត់ ឬ ជនរមិល គុណ។ ទស្សនៈនេះ មានអ្នកខ្លះថា ចេញពី ប្រភព ពុទ្ធ សាសនា ព្រោះទុក ជំនឿដើមខ្មែរ ជាសត្រូវនឹងខ្លួន ដូច មាន នៅក្នុងរឿង ក្រពើនេនធុន : នេនធុន ព្រោះ តែ ក្បត់នឹង ពុទ្ធសាសនា បានជា ពុំអាចប្រែខ្លួនមក ជា មនុស្សវិញបាន។

មួយវិញទៀត ពុទ្ធសាសនិក តែងតែប្រដូច នាង គង្ហីង ទៅនឹង នាង មារា ដែលមាន ចារក្នុងពុទ្ធរឿងព្រេង មាន ចំណងជើងថា ‹បាបចិត្ត នៃ នាងមារា› : ដើម្បី ធ្វើអោយ អាក់ខាន ព្រះសក្យមុនី បានត្រាស់ដឹង។ នាងមារា មកពី ឋាន យក្ស ជាមួយនឹងកងទ័ព របស់នាង មកទាមទារ អាសនៈ ដែល ព្រះអង្គកំពុងគង់លើ។ ដើម្បីទប់ទល់នឹង បាបចិត្តនោះ ព្រះដ៏មានព្រះភាគ ព្រះអង្គ យកដៃស្តាំ ពាល់ដី ហើយ បួងសួង ដល់ ព្រលឹង ព្រះពសុធា អោយជួយ ព្រះអង្គ ឯកា នៅចំពោះមុខ ទ័ពយក្ស នាំអោយរញ្ជួយដី

[30] បាយាប, អ្នកតាទឹក, génie des eaux។

ប្រាំមួយយ៉ាង អាចកំចាត់ នាងមារាបាន។ តាម របៀប និទាន រឿងខ្មែរ គឺ នាង គង្ហីង ជា អ្នកជួយ ព្រះ សម្មាសម្ពុទ្ធ ទៅ វិញ គឺថា ដោយច្បូតសក់នាង បង្កើតជា ជលសា នាំអោយលិចលង់ ទ័ពនាងមារា។ កុសលកម្ម នោះឯង ដែល ខ្មែរ នៅតែគោរព នាង គង្ហីង មកដល់ សព្វថ្ងៃ តែ ពុំទុកជា ទេវតាស្រី ធំចម្បង ទៀតនោះឡើយ។

ជំនឿចំពោះ អ្នកតា

អ្នកតា ជា ព្រលឹង ស្ថិតនៅ ក្នុង រុក្ខជាតិ, ក្នុងភ្នំ និង ទីកន្លែងដទៃទៀត។ ខ្មែរ យក ដុំថ្ម ជាតំណាង រូបអ្នកតា យកទៅដាក់ ក្រោមគល់ដើមឈើ។ ជូន សង់កូនខ្ទម ទ្រ ដោយសសរ សំរាប់ដំកល់។ នេះជា ជំនឿព្រលឹងនិយម : ក្នុងរឿង ព្រះបាទ ហ៊ុន ទៀន និង ព្រះនាង លីវ យី កាល ជន ហ៊ុន ទៀន ឬ កៅណ្ឌិន្យ នៅគណ្ឋា យល់សប្តិ ឃើញ អ្នកតា ឬ ទេវតា រក្សាខ្លួន ប្រគល់ ធ្នូទិព្វអោយ ហើយបញ្ជា អោយឡើងជិះសំពៅជំនួញដ៏ធំមួយ ដើម្បីធ្វើដំណើរ មក ស្រុកខ្មែរ ច្បាំងយករាជសម្បត្តិ (នៅពាក់កណ្តាល ស.វ. ទី ៣ ក.គ.ស.)។ ដូច្នេះ ខ្មែរតែងតែទុក ព្រះបាទ ហ៊ុន ទៀន ជា ស្ថាបនិកក្សត្រ នគរ ហ្វូណន។

ព្រលឹង អ្នកតា ជា អ្នកការពារ អ្នកភូមិទាំងឡាយ ហើយ ជួយដល់ ជនណា ដែល បន់ស្រន់ ដល់លោក សូមអោយ ជួយខ្លួន។ អ្នកតា ក៏ជា អ្នកថែរក្សា ប្រចាំទីកន្លែងមួយ។

ទំនាក់ទំនង រវាង មនុស្ស នឹង ព្រលឹងអ្នកតា គឺងាយស្រួលបំផុត គឺគ្រាន់តែ ធ្វើការបន់ស្រន់ ថ្វាយដង្វាយ ដូចជា បាយ, មាន់អាំង, ទឹកដូង ឬ ចេក ដើម្បី សូមពរ ពីអ្នកតា អោយខ្លួន បានសំរេច នូវ បំណន់ខ្លួន។ តែកាលណាបានសំរេចដូចប្រាថ្នា ត្រូវតែអ្នកបន់នោះ ធ្វើពិធីលាបំណន់ជាដាច់ខាត ពុំនោះសោត គឺច្បាស់ជា ព្រលឹងអ្នកតា ធ្វើទោស។ អ្នកណាមួយ សើច សំដី ឡកឡឺយ នៃជនម្នាក់ទៀត ដល់អ្នកតា គឺ អ្នកសើច ជា អ្នកទទួលទោស ពុំមែន អ្នកនិយាយចំអកឡកឡឺយនោះទេ ដូចយ៉ាង ធ្វើអោយឈឺពោះ ក្រៃលែង។ លុះត្រាតែរៀបចំ ធ្វើពិធីលាងទោស ទើបអាចបាត់ឈឺពោះ។

ជំនឿ លើអ្នកតារបស់ប្រជាពលរដ្ឋខ្មែរ មានលក្ខណៈ ពីរយ៉ាង៖

១. ជាការសំម្តែងគំនិត នៃថាមពលធរណី ដែល ដីឃុំស្រុក ខេត្ត មានពហុផលភាព មានវិបុលភាព ដោយសារអ្នកតាប្រចាំឃុំ ស្រុក ខេត្តនិមួយៗ នោះឯង។ ហេតុនេះឯង រៀងរាល់ឆ្នាំអ្នកស្រុក នាំគ្នាធ្វើពិធីសែន ដែលគេហៅថា បុណ្យលើកអ្នកតា ដើម្បី សូមសេចក្តីសុខ និង សេចក្តីចំរើនពីព្រះធរណីនេះ។

២. ជាការសំដែងគំនិត នៃការទុកអ្នកតា ជាទីកន្លែងតែម្តង ដោយយក ព្រឹត្តិការណ៍ប្រវត្តិសាស្ត្រ និង អនុស្សាវរីយ៍

របស់ អ្នកស្រុកនៅទីកន្លែងនោះ មកបញ្ជាក់ថាជំនឿនេះ គឺជាការពិត ដូចយ៉ាង អ្នកស្រុកនៅខេត្តពោធិសាត់ ទុកអ្នកតាឃ្លាំងមឿងជាខេត្តពោធិសាត់តែម្តង។ ដើមដំបូងនៃជំនឿនេះ គឺ ក្នុងសតវត្សទី១៦ មាន មេទ័ពខ្មែរម្នាក់ឈ្មោះ ឧកញ្ញាឃ្លាំងមឿង លោកសុខចិត្ត បូជាជីវិតលោកខ្លួនឯង ដើម្បី ការពារ ពញាចន្ទ ដែលជាប់ ក្នុងបន្ទាយជ័យ ពីការឡោមព័ទ្ធ របស់កងទ័ពស្តេចកន។ ការបូជាជីវិតដោយខ្លួនឯង របស់ឧកញ្ញាឃ្លាំងមឿង ចៅហ្វាយខេត្តពោធិសាត់ មានគោលបំណង ទៅកែនទ័ពខ្មោច ៥ មកជួយវាយរំដោះ ពញាអង្គចន្ទ ពីការឡោមព័ទ្ធរបស់សត្រូវ។ ចំណេរកាលតៗមក អ្នកស្រុកនៅខេត្តពោធិសាត់ក៏នាំគ្នាជឿថា ព្រលឹងខ្មោច ឧកញ៉ាឃ្លាំងមឿង ក្លាយទៅជា អ្នកតា រក្សាទឹកដី ខេត្តពោធិសាត់ ហើយមកដល់បច្ចុប្បន្នកាល រាល់ខែមេសា គ្រប់មន្ត្រីប្រចាំ ខេត្តពោធិសាត់ និង អ្នកស្រុកនាំ គេគ្នា ធ្វើពិធីបន់ស្រន់ដល់អ្នកតាឃ្លាំងមឿង ដើម្បីសូមសេចក្តីសុខសប្បាយពីម្ចាស់ទឹកដី។

ជំនឿបែបនេះ គេឃើញមានដែរ នៅស្រុកត្បូងឃ្មុំ នៅក្នុងខេត្តកំពង់ចាម គ្រប់ចៅហ្វាយស្រុកថ្មី ត្រូវតែធ្វើពិធីបន់ស្រន់ដល់អ្នកតា អជូន នៅភូមិអជូន ដែលជាម្ចាស់ទឹកដីទីនោះ ដើម្បីសូមសេចក្តីសុខ។ ត្រូវដឹងថា អជូនជាអតីតចៅហ្វាយខេត្តត្បូងឃ្មុំ ក្នុងសតវត្សទី១៦ ដែល ព្រះរាជាកាត់ទោសប្រហារជីវិត ពីបទធ្វើឃាតកម្ម ដោយចេតនា

បំពាន អាជ្ញាស្តេច លើបុគ្គលទុំ។ ចំណេរកាលតៗមក អ្នកស្រុកត្បូងឃ្មុំ មានជំនឿថា ព្រលឹង អជូន ក្លាយជា អ្នកតារក្សាទឹកដី ហើយនាំគ្នា ធ្វើការបន់ស្រន់ ដើម្បី សូមសេចក្តីសុខ។ រឿងអជូននេះ ខ្មែរយើងភាគច្រើន ដឹងច្បាស់ដោយសារ មាន អ្នកនិពន្ធខ្មែរម្នាក់ បានដកស្រង់ព្រឹត្តិការណ៍ ប្រវត្តិសាស្ត្រនេះ មកតែងជា ប្រឡោមលោកដ៏ល្បី ដែលមានចំណងជើងថា«រឿងទុំទាវ» ឬ ទាវឯក។

ព្រហ្មញ្ញសាសនា

ព្រហ្មញ្ញសាសនា ទំនងហូរចូលស្រុកខ្មែរ តាមរយៈ ពួកឈ្មួញឥណ្ឌា ដែលធ្វើដំណើរតាមសំពៅ ទាក់ទងលក់ដូរជាមួយអ្នកស្រុក។ មានឈ្មួញខ្លះ ជា អ្នកចេះដឹងខាងព្រហ្មញ្ញសាសនា ជួនបានរៀបការជាមួយស្ត្រីខ្មែរ ក៏នាំអោយមានឥទ្ធិពល ទៅលើជនជាតិខ្មែរ។ ម្យ៉ាងទៀត គេដឹងតាម ប្រវត្តិសាស្ត្រថា កាលណោះ ស្រុកខ្មែរ គ្រប់គ្រងដោយព្រះនាង លីវ យី ហើយមាន ស្តេចឥណ្ឌា ព្រះនាម ហ៊ុនទៀន បានលើកទ័ព មកច្បាំងដណ្តើមយកទឹកដីខ្មែរ។ ក្រោយដែលបានជ័យជំនះ ព្រះអង្គ ក៏បានរៀបអភិសេកជាមួយ ព្រះនាង លីវ យី ហើយបាន ប្រកាសតាំងខ្លួន ជាស្តេចគ្រងរាជ្យ ព្រមទាំងបាន រៀបចំស្រុកខ្មែរ តាមទស្សនៈបែបព្រាហ្មណ៍ ថែមទៀត។ ម្លោះហើយ ឥទ្ធិពល លទ្ធិព្រាហ្មណ៍ ក៏រីកដុះដាលឡើង ដាលំដាប់នៅស្រុកខ្មែរ ក្លាយជា

សាសនាជាតិតែម្តង ជា ពិសេស នៅក្នុង មជ្ឈដ្ឋាន ពួកអ្នកដឹកនាំ រហូតដល់ សតវត្សរ៍ ទី១៤។ នៅស្រុកខ្មែរ គេនិយមគោរព ព្រះឥសូរជាធំ ឯព្រះវិស្ណុ ព្រះហរិហរៈ (ឥសូរនិងនារាយណ៍រួមគ្នា), ព្រះព្រហ្ម ក៏មានគេគោរពខ្លះៗដែរ។

ពុទ្ធសាសនា

ពុទ្ធសាសនា ចែកជា ពីរនិកាយ : មហាយាន និង ហីនយាន។ និកាយ ហីនយាន ចែកចេញទៅទិសខាងត្បូង នៃប្រទេសឥណ្ឌា (ទក្ខិណនិកាយ) ជាយានតូចចង្អៀត ផ្ទុកសត្វលោក ទៅកាន់និព្វានបានចំនួនតិច ពោលគឺ ក្របានសំរេចនិព្វាន ព្រោះ វិន័យតឹងតែងម៉ត់ចត់។ និកាយហីនយាន និយមចាស់ គឺគោរពប្រតិបត្តិ តាមពុទ្ធោវាទដែលព្រះពុទ្ធ ទ្រង់បានសំដែងរួចមកហើយ (ក្នុងគម្ពីរត្រៃបិដក) និកាយនេះ គោរពព្រះពុទ្ធសមណគោតម ដែលត្រាស់ដឹងសម្មាសម្ពោធិញ្ញាណ ហើយដែល បានចូលបរិនិព្វានទៅហើយ។ សព្វថ្ងៃប្រទេសដែលនិយម ពុទ្ធសាសនានិកាយហីនយាន មានប្រទេស ខ្មែរ-សៀម-លាវ-ភូមា-នេប៉ាល់-សិរីលង្កា ។ល។

ឯនិកាយមហាយាន ចែកចេញទៅ ទិសខាងជើង (ឧត្តរនិកាយ) ជាយានធំ អាចផ្ទុកសត្វលោកបានច្រើនគ្នាទៅកាន់គោលដៅត្រឹមពោធិសត្វ ដែលអាចជួយណែនាំប្រោសសត្វលោកបាន។ និកាយមហាយាននិយមធម៌ថ្មី គឺ

ធម៌ដែលមានន័យធូរស្រាល ហើយគោរពប្រតិបត្តិតាមលទ្ធិ អាចរិយវាទ (តាមគ្រូអាចារ្យរបស់ខ្លួនតៗគ្នា) ពុំមែនតាមពុទ្ធវាទ ដូចនិកាយហីនយានឡើយ។ ដូចនេះ និកាយមហាយាន ពុំគោរពព្រះពុទ្ធជាធំទេ តែគោរពពោធិសត្វ ដូចជា ពោធិសត្វ អវលោកិតេស្វរៈ ឬ លោកកេស្វរៈ មញ្ជុស្រី អែតរេយ ប្រាជ្ញាបារមិតា ជាដើម។ សព្វថ្ងៃប្រទេស ដែលនិយមពុទ្ធសាសនាមហាយាន មានប្រទេសយួន-ជប៉ុន-ទីបេ-ឥណ្ឌូណេស៊ី ។ល។

នៅសតវត្សទី៣ មុន គ.ស. ក្នុងរជ្ជកាល ព្រះបាទ អសោកពុទ្ធសាសនាត្រូវបានផ្សព្វផ្សាយពាសពេញ ទាំងប្រទេសឥណ្ឌា ទាំងក្រៅប្រទេស។ តាមប្រវត្តិសាស្ត្រ គេដឹងថា នៅពុទ្ធសតវត្សទី៣ (ព.ស. ២៣៤) គឺតាំងពីមុន គ.ស. ៣០០ ឆ្នាំម្លេះ ព្រះបាទ អសោក ពុទ្ធសាសនិក ដ៏ឆ្នើមក្នុងប្រទេសឥណ្ឌា បានបញ្ជូន សមណទូត ពីរអង្គ គឺ ព្រះ សោណត្ថេរ និង ព្រះ ឧត្តរត្ថេរ អោយនាំយកពុទ្ធសាសនាថេរវាទ (ហីនយាន) មកផ្សាយនៅសុវណ្ណភូមិ (អាស៊ីអាគ្នេយ៍)។ តាមសិលាចារឹកវ៉ូកាញ់ (នៅស្រុកយួនខាងត្បូង) ទំនងជាពុទ្ធសាសនា ចូលមកប្រតិស្ឋានក្នុងប្រទេសខ្មែរ នៅសតវត្សទី២ នៃ គ.ស. ក្នុងរជ្ជកាល ព្រះបាទ ស្រីមារៈ ឬ ហ្វាន់ចេម៉ង។

វិវត្តិន៍ នៃ ព្រាហ្មណ៍សាសនា និង ពុទ្ធសាសនា

ក. សម័យនគរភ្នំ (ស.វ. ទី១ ដល់ ទី៦)

នៅសម័យនោះ ខ្មែរខ្លះ គោរព ព្រាហ្មណ៍សាសនា ខ្លះទៀត គោរព ពុទ្ធសាសនា។ ពុទ្ធសាសនិក ពេញចិត្តនឹង ពុទ្ធសាសនាថេរវាទ (និកាយហីនយាន)។ នៅ សតវត្សទី២ ពុទ្ធសាសនា ចំរើនលូតលាស់ជាងព្រាហ្មណ៍សាសនា។

ខ. សម័យចេនឡា (ស.វ.ទី៦ ដល់ទី៨)

មកដល់សម័យចេនឡា ព្រាហ្មណ៍សាសនា លូតលាស់ជាង ពុទ្ធសាសនា រហូតដល់ ស.វ. ទី១២។ ប៉ុន្តែ ពុទ្ធសាសនា ហីនយាន មិនសាបសូន្យភ្លាមទេ ជាភស្តុតាង គេប្រទះឃើញ ព្រះពុទ្ធរូប នៅ ព្រៃកប្បាស ដែលបានសាងឡើង នៅ ស.វ.ទី៧ និង សិលាចារឹកជាច្រើនទៀត។ នៅចុងសតវត្សទី៧ និកាយ មហាយាន ក៏ផ្សាយចូលមកដល់ស្រុកខ្មែរ ហើយលូតលាស់រហូតដល់ ស.វ.ទី១៣ ប៉ុន្តែមិនសូវឃើញ មានរូបបដិមាពោធិសត្វ លោកេស្វរៈ ទេ គេប្រទះឃើញ មានមួយ នៅក្រមួនស (កម្ពុជាក្រោម) និង មួយទៀត នៅប្រាសាទ តាក្រៀម (សៀមរាប)។ ដល់ ស.វ.ទី៨ ព្រាហ្មណ៍សាសនា នៅតែលូតលាស់ទៀត។

គ. សម័យមហានគរ (ស.វ.ទី៨ ដល់ទី១៥)

នៅ ស.វ.ទី៩ ព្រហ្មញ្ញសាសនា កាន់តែលូតលាស់ ព្រោះ ព្រះបាទ ជ័យវរ្ម័ន ទី២ ទ្រង់សព្វព្រះទ័យ កាន់ព្រហ្មញ្ញសាសនា និយម ឥសូរ ជាធំ។ ព្រះអង្គ ទ្រង់ បាន ចាត់ចែងអោយអញ្ជើញ ព្រាហ្មណ៍ដ៏ប្រសើរម្នាក់ ឈ្មោះ ហិរណ្យនាម ជា អ្នកប្រាជ្ញ ចេះចប់ ត្រៃវេទ មកជួយរៀបចំ ធ្វើពិធី ទេវរាជ (culte du roi-dieu) ដើម្បីប្រកាសឯករាជ្យ ដល់ប្រទេសកម្ពុជា ហើយធ្វើ ព្រះរាជាអោយទៅជា ព្រះរាជចក្រវាល នៅលើភ្នំគូលែន។ ព្រះអង្គ អោយគេសាង លិង្គ ព្រះឥសូរ តំកល់ក្នុងប្រាសាទភ្នំទុកជាទីគោរព។ នៅសតវត្សទី៩ (គ.ស. ៨៨៩) ព្រះបាទ យសោវរ្ម័នទី១ ទ្រង់បាន ឡើងសោយរាជ្យបន្តទៀត ហើយ ទ្រង់ប្រកាន់ព្រហ្មណ៍ សាសនា និយម ព្រះឥសូរ ជាធំ ប៉ុន្តែ ព្រះអង្គ ទ្រង់ប្រោស ប្រាណពុទ្ធសាសនាដែរ ជាភស្តុតាង ព្រះអង្គ បានសាង អាស្រមជាច្រើនកន្លែង សំរាប់ អោយអ្នកកាន់សាសនា ទាំងបីប្រភេទ (ពុទ្ធសាសនាហីនយាន ពុទ្ធសាសនាមហាយាន និង ព្រហ្មញ្ញសាសនា) ទៅរៀនអំពីសាសនា នារហូត ដល់ទៅទស្សនវិជ្ជានៅទីនោះ។

លុះដល់ ស.វ.ទី១២ ក្នុងរាជ្យ ព្រះបាទ សុរិយាវរ្ម័នទី២ (គ.ស. ១១១៣) មានការប្រែប្រួលខ្លះក្នុងព្រហ្មណ៍សាសនា គឺ ព្រះរាជាអង្គនេះ ជាព្រាហ្មណ៍សាសនិក គោរពព្រះវិស្ណុជាធំ។ នៅចុង ស.វ.ទី១២ គេបានសង្កេតឃើញ មានការមករក កាន់ពុទ្ធសាសនា។ មកដល់ ស.វ.ទី១៣ ពុទ្ធសាសនា ចំរើន

លូតលាស់ម្តងវិញ។ ព្រះបាទ ជ័យវរ្ម័នទី៧ ជាពុទ្ធសាសនិក ដំផ្ទើម ទ្រង់កាន់ ពុទ្ធសាសនាមហាយាន គោរពព្រះ ពោធិសត្វ លោកកេស្វរៈ និង ប្រាជ្ញាបារមិតា តាមព្រះ ប្រពៃណី ព្រះវរបិតា។ ព្រះអង្គទ្រង់ផ្លាស់ប្រពៃណី ដែលធ្លាប់ គោរពទេវរាជ តាំងពី ព្រះបាទ ជ័យវរ្ម័នទី២ មក ហើយ គោរព ពុទ្ធរាជ (culte du roi-Bouddha) វិញ។ ទោះបី ព្រះ អង្គ ជា ពុទ្ធសាសនិក មុតមាំក៏ដោយ ក៏ព្រះអង្គ នៅតែ ប្រោសប្រាណ ព្រហ្មណ៏សាសនាដែរ។ ព្រះអង្គ បានសាង ប្រាសាទជាច្រើន ដើម្បី ឧទ្ទិសថ្វាយ ព្រះពុទ្ធសាសនា មាន ប្រាសាទ បាយ័ន ជាដើម ហើយ គេបានសាង ពុទ្ធបដិមា ជាតួអង្គ ពុទ្ធរាជ តំកល់ក្នុងប្រាសាទ បាយ័ន។ ដើម្បី តំណាង ព្រះអង្គ កាលទ្រង់ចូលទិវង្គតទៅ។ តែក្រោយ រជ្ជកាល ព្រះបាទ ជ័យវរ្ម័នទី៧ ព្រះរាជា ដែលសោយរាជ្យ ជា តំណរាជវង្ស ត្រឡប់មកកាន់សាសនាព្រហ្មណ៏ គណៈឥស្សរវិ ញ។ គេឃើញមានប្រតិកម្ម នៃ ព្រហ្មញ្ញសាសនា ដោយ មានការបំផ្លាញព្រះពុទ្ធរូប (វាយបំបែក ខ្លះរើដាប់យកពុទ្ធ រូបចេញ)។ លុះមកដល់ចុង ស.វ. ទី១៣ ពុទ្ធសាសនាមហា យាន ក៏សាបរលាបទៅ ហើយមកដល់ ស.វ. ទី១៤ ព្រហ្ម ញ្ញសាសនា ក៏បាត់បង់ទៅទៀត នៅសល់តែ ពិធីខ្លះក្នុង រាជវាំង។ ចំណែកឯ ពុទ្ធសាសនា ភាសាបាលី (ដែលនាំចូល មកនៅ ស.វ. ទី១២) ក៏បានលូតលាស់ដុះដាលចំរើន យ៉ាង ក្រៃលែង រហូតមកដល់សម័យបច្ចុប្បន្ននេះ។

អាស្រ័យដោយខ្មែរ បានទទួល កាន់សាសនាព្រាហ្មណ៍ និង សាសនាព្រះពុទ្ធ ច្រើនសតវត្សមកហើយ ហើយទោះបី ព្រាហ្មណ៍សាសនា និង ពុទ្ធសាសនាមហាយាន សាបរលាប ទៅវិញក៏ដោយ ក៏ឥទ្ធិពល នៃ សាសនាទាំងនោះ បាន ចាក់ឫស យ៉ាងមាំក្នុងសន្តានចិត្តខ្មែរ ក្នុងសង្គមខ្មែរ។ ពុទ្ធសាសនា ថេរវាទ (និកាយហីនយាន) ប្រជួស និកាយ មហាយាន ចាប់ពីសតវត្ស ទី១៤មក ហើយ និកាយថ្មីនេះ មិនគ្រាន់តែជា សាសនា ចំពោះ ពុទ្ធសាសនិក ប៉ុណ្ណោះទេ គឺ បន្តក្រោយមក ក្លាយ ទៅជា របបជីវិត សំរាប់ការរស់ នៅតែម្តង។ ក្រោយមកទៀត ពុទ្ធសាសនាថេរវាទ នៅ ស្រុកខ្មែរ បែកជាពីរគណៈ ៖ ធម្មយុត្តិកនិកាយ និង មហា និកាយ រហូតមកដល់សព្វថ្ងៃ។

ភាសាខ្មែរ

ជនជាតិខ្មែរ មានភាសា សំរាប់ប្រាស្រ័យទាក់ទងគ្នាទៅ វិញទៅមក នៅក្នុងសង្គមជាតិខ្លួន តាំងពីកំណើតជាតិ សាសន៏ខ្មែរមកម្លេះ (៣០០០ ឆ្នាំ មុន គ.ស.)។ នៅក្នុង សាកលលោកសព្វថ្ងៃ មាន អំបូរភាសាធំៗ ចំនួន២០។ ភាសាវិទូ បានបញ្ចូលភាសាខ្មែរ ទៅក្នុងអំបូរ ខ្មែរ-មន ដែលជាអំបូរភាសាធំមួយជាងគេក្នុងបណ្តា ភាសាអាស៊ី ភាគខាងត្បូង ដូចយ៉ាង អបូរភាសា អូស្ត្រោអាស៊ី, ម៉ាឡា យ៉ូ-ប៉ូលីនេស៊ី និង អបូរភាសា ថៃ-វៀតណាម។ ភាសាខ្មែរ

មានវិវត្តន៍ បីកាលធំៗ : ភាសាខ្មែរបូរាណ (តាំងពីកំណើតមកដល់សតវត្សទី១៥ - ភាសាខ្មែរកណ្តាល (ស.វ. ទី១៦ ដល់ ស.វ. ទី ១៩) - ភាសាខ្មែរបច្ចុប្បន្ន។ លក្ខណៈពិសេសនៃភាសាខ្មែរ ទៅនឹងភាសាខ្លះទៀត ជាពិសេសភាសាបាលី-សំស្ក្រឹត គឺនៅត្រង់ភាសាខ្មែរ ពុំមានសម្លេងឡើងចុះ ឬលើកដាក់ខ្ពស់ទាប ទៅតាមសញ្ញាដាក់ពីលើពាក្យ ដែលនាំអោយផ្លាស់ប្តូរន័យ របស់ពាក្យនោះទេ។ នេះជាចំណុចសំខាន់មួយ ដែលបង្ហាញនូវសភាពប្លែកគ្នារវាងភាសាខ្មែរ-មន និងក្រុមភាសា ចិន-យួន-សៀម-លាវ ដែលជាភាសាភ្ជាប់ងាយទៅនឹង សម្លេងខ្ពស់ទាប ឬ ចុះឡើង (langues toniques)។ ចំណុចពិសេសនេះ ក៏អាចបញ្ជាក់ថា ភាសាខ្មែរ មានលក្ខណៈពិសេសខ្លួន ពោលគឺ ពុំមែនកើតចេញពី ភាសាណាមួយឡើយ។ ទំនាក់ទំនង រវាងខ្មែរ និងបរទេសធ្វើអោយមានល្បាយភាសាបរទេសក្នុងភាសាខ្មែរពិតមែនហើយ ក៏ប៉ុន្តែ ការទទួលឥទ្ធិពល ភាសាបរទេសនេះ តែងប្រព្រឹត្តទៅដោយ ការប្រែសំរួលអោយស្របស្រួល ទៅនឹង ភាសាជាតិ ជាដរាប តួយ៉ាងដូចជា ខេមរនីយកម្ម ចំពោះភាសាបាលី-សំស្ក្រឹត។

អក្សរខ្មែរ

អក្សរខ្មែរ ដែលខ្មែរយកគំរូតាមអក្សរឥណ្ឌាខាងត្បូងមកប្រើប្រាស់ ក្នុងសម័យបូរាណ ពុំដូចគ្នានឹង អក្សរសម័យ

បច្ចុប្បន្ននេះទេ គឺត្រូវបានកែប្រែទ្រង់ទ្រាយចំនួន១០ដង រួចមកហើយ ទើបបានជារូបរាងពិតប្រាកដ ដូចតួអក្សរ ដែលខ្មែរប្រើប្រាស់សព្វថ្ងៃ។ អក្សរខ្មែរ ក៏ពុំមែនជា សញ្ញា ដាច់ចេញពីគ្នា ដែលគេ ចេះតែយកមក កត់សំគាល់ស ម្លេង នោះឡើយ។ តែជាអក្សរ មានកម្រង សញ្ញាដែល ទាក់ទងគ្នាជាក្បួន ទៅលើ មូលវិធីពិតប្រាកដ។ ខ្មែរបាន យកលំនំតាម អក្សរឥណ្ឌា មកប្រើប្រាស់ ជាលើកដំបូង ក៏ ពិតមែន ក៏ប៉ុន្តែបន្ទាប់មក ខ្មែរមាន ទេពកោលសល្ប ខាងឆ្នៃ អោយបានសមសួន ខាងបង្កើតថ្មី អោយសម្បូរ គ្រាប់គ្រាន់ ព្រមទាំងអោយ មានក្បួនខ្នាត មានវិធី ច្បាស់លាស់ សំរាប់ជាតិខ្មែរ យកទៅ ប្រើការបាន យ៉ាង ងាយ ក្នុងការ កត់ត្រាគំនិត មនោសញ្ចេតនា ព្រឹត្តិការ ណ៍ ប្រវត្តិសាស្ត្រ ។ល។ ខ្មែរបង្កើតវចនានុក្រម នៅឆ្នាំ ១៩១៥[31] ដើម្បី សម្រួល នូវការសរសេរ ជាផ្លូវការ អោយ ឈ្មោះថា វចនានុក្រមខ្មែររបស់រាជការ ប៉ុន្តែកាលដែល បោះពុម្ពគ្រាទី១ ជាដំបូងបង្អស់ អស់លោកកុង្សីយ៍សេនា បតី ក្នុងសម័យនោះ សុំថាអោយដាក់ឈ្មោះត្រឹមតែ វចនានុក្រមភាគទី១ ភាគទី២ កុំដាក់ពាក្យថា របស់រាជ

[31] ជាស្នាដៃរបស់គណកម្មការមួយក្រុមធំ អោយរៀបចំ។ គណកម្មការនោះ បានប្រឹក្សាយ៉ាងយូរ ក៏មូលមតិគ្នាជាឯកច្ឆន្ទ ក្នុងការសេសេរអក្សរខ្មែរ ជា ផ្លូវការ។ ក្រោយមក មានការស្នើ សុំការឧបត្ថម្ភ សំរាប់បោះពុម្ពគ្រាទី៥ ពី គណកម្មការ នៃ ពុទ្ធសាសនាបណ្ឌិត្រ ដល់ សម្តេចព្រះសង្ឃរាជ គណៈមហា និកាយ ជួន ណាត ជោតញ្ញាណោ អោយព្រះអង្គជួយកែសម្រួលអោយបាន គ្រាន់បើជាងពីមុនដោយអន្លើងៗ ព្រោះ វចនានុក្រមនេះ ជាស្នាដៃ ថ្មីគំនិតចាស់របស់ព្រះអង្គ។

ការ ព្រោះបើដាក់ឈ្មោះថា របស់រាជការ ក៏ទៅជាបង្ខំអោយគេប្រើតាមទាំងអស់គ្នា ដោយដាច់ខាត, ដោយហេតុនេះ ត្រូវទុកឱកាសអោយគេទៅសិន បើអ្នកណាគេមិនត្រូវការប្រើតាម ក៏ឥតមាន កំហុសអ្វីឡើយ, យូរៗទៅគង់តែនឹងប្រើតាមទាំងអស់គ្នាឯងៗទៅទេ។

អក្សរសិល្ប៍ខ្មែរ

គេស្គាល់ អក្សរសិល្ប៍ខ្មែរ តិចជាង សិល្បៈខ្មែរ ទោះបី មានកំណើត ក្នុងពេវេលា ជាមួយគ្នាក្តី។ គ្រប់មហាក្សត្រស្ថាបនិកមហានគរខ្មែរ ព្រះអង្គបានចារទុក អត្ថបទ ជាច្រើន លើផ្ទាំង ប្រាសាទ លើ ស្លឹកភ្លួស ជាហូរហែ បន្តគ្នាមាននៅក្នុង មហារយៈពេល នៃប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរដែល ជាការបញ្ជាក់ នូវអត្ថិភាព នៃអក្សរសិល្ប៍ខ្មែរ ទោះបី អក្សរសិល្ប៍ទាំងឡាយនោះ គ្មានរូបី ជា **ទិស្សមាន**[32] ដូច មហាប្រាសាទអង្គរ ដែល ទាក់ទាញ អារម្មណ៍ អ្នកសិក្សាវិជ្ជាខាងបូព៌ាប្រទេស តែចំណារ ដែល មានចារទុក ជាទូទៅនោះ អាចជា ជំនួយ សំរាប់ បំភ្លឺ នូវ ប្រវត្តិសាស្ត្រ វប្បធម៌ និងអារ្យធម៌ ខ្មែរ បានដូច រូបភាពនៃប្រាសាទ នោះដែរ។

ហេតុដូច្នេះ មន្ទិល អំពី អត្ថិភាព នៃអក្សរសិល្ប៍ខ្មែរ ទុកជា មោឃភាព។ តែ បញ្ហា នៅមានចោទ គឺថិននៅលើសំណួរសួរថាតើ អក្សរសិល្ប៍ខ្មែរ ជា វិទ្យាស្សង្ស ដែរឬទេ ដែលមានចារទុកក្នុង ប្រវត្តិសាស្ត្រ របស់ខ្លួន។ តែ

[32] ទិស្សមាន= អាចមើលឃើញ ; visible។

ប្រវត្តិសាស្ត្រអក្សរសិល្ប៍ខ្មែរ ជា វិទ្យាសង្ស មិនដូចជា វិទ្យាសង្ស ដែល គេយកមកសិក្សា នៅមស្ទីមប្រទេសនោះឡើយ។ ហើយចុះបើ វិទ្យាសង្ស នៃ អក្សរសិល្ប៍នេះទៀត ទើបតែចាប់ផ្តើមមានក្រោយ កំណើត នៃ អត្ថបទ
ចំណារ រឿងនិទាន រឿងព្រេង កំណាព្យអណ្តែតអណ្តូង អត្ថបទ ជា ឧបទេសរឿង ល្ខោនប្រលោមលោក សសេរសាកល្បង មាន លក្ខណៈ ជា សាសនា ក្តី ជាទស្សនវិជ្ជាក្តី បញ្ចេញ ឲដឹង នូវ មនោសញ្ចេញនា របស់ខ្មែរ តាំងពីយូរយារមកហើយ។

អក្សរសិល្ប៏ មានកំណើតស្មើនឹងប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរដែរ ព្រោះគេបានដឹង តាំងពីយូរលង់ ណាស់មកហើយ អំពីការរស់នៅ របបគ្រប់គ្រង ព្រឹត្តិការណ៏ផ្សេងៗ នៃសង្គមជាដើម ក៏ដោយសារ អត្ថបទសរសេរ ឬ ចារទុកតាំងពីពេលនោះម្លេះ។ ជាភស្តុតាង គឺអត្ថបទចារលើផ្ទាំងសិលា ដែលមានចំណាស់ៗហើយ ដែលសរសេរសល់ គង់វង់រហូតមកដល់សព្វថ្ងៃនេះ។ ក្រៅពីសិលាចារឹក នៅមានអត្ថបទអក្សរសិល្ប៏ ជាច្រើនទៀត ដែលកត់ ត្រាបន្តបន្ទាប់នៅលើសម្ភារៈផ្សេងៗដូចជា : ស្បែកសត្វ ស្លឹករិត ក្រាំង ក្រដាស។ អក្សរសិល្ប៏ ក៏ដូចអក្សរខ្មែរដែរ តែងបានទទួល ឥទ្ធិពលបរទេស ផ្សាយចូលមកជាហូរហែ។ ឯអក្សរសិល្ប៏បរទេសមានឥទ្ធិពលខ្លាំងជាងគេ គឺ អក្សរសិល្ប៏សាសនានិយម

មាន អក្សរសិល្ប៍ ព្រហ្មញ្ញសាសនា និង អក្សរសិល្ប៍ ពុទ្ធសាសនានេះឯង។

ចំពោះ អក្សរសិល្ប៍ខ្មែរ គេសង្កេតឃើញថា មាន វិវត្តន៍យ៉ាងខ្លាំង ទៅតាមសម័យកាលធំៗ នាំប្រវត្តិសាស្ត្រ របស់ប្រទេសខ្មែរ។ នៅសម័យអង្គរ គេបានដឹងច្បាស់ថា មហិទ្ធិឫទ្ធិខ្មែរ បានឡើងដល់កំរិតជាកំពូល ឬឯ អក្សរសិល្ប៍ក៏រីកចំរើនខ្លាំងក្លាដែរ ប៉ុន្តែចុះថយវិញ នៅពេលដែលស្រុកខ្មែរ ត្រូវចឈ្លានពានពីសំណាស់បរទេស។ លុះមកដល់ ស.វ. ទី១៨ និង ១៩ ស្នាដៃអក្សរសិល្ប៍ក៏ស្ទុះដើបឡើងបន្តិច ប៉ុន្តែត្រូវថយឥទ្ធិពលម្តងទៀត នៅពេលដែលខ្មែរធ្លាក់ខ្លួន នៅក្រោម អាណាព្យាបាលបារាំង រួចទើបលូតលាស់ចំរើនឡើងជាថ្មី នាសម័យខ្មែរបានឯករាជ្យ។ នៅសម័យដឹកនាំដោយរបបកុម្មុយនិស្ត (ពីឆ្នាំ ១៩៧៥ ដល់ ឆ្នាំ ១៩៩១) អក្សរសិល្ប៍ ចុះថយឥទ្ធិពលជាថ្មី រហូតមកដល់សព្វថ្ងៃ ព្រោះ ស្រុកខ្មែរ ទោះបីក្លាយមកវិញ ជា របបរាជានិយមអាស្រ័យរដ្ឋធម្មនុញ្ញ តែពួកអ្នកដឹកនាំសព្វថ្ងៃ ជាពួកអតិតកុម្មុយនិស្ត ដដែល។ ជាពិសេស ស្រុកខ្មែរ សព្វថ្ងៃ រស់នៅក្រោម ឥទ្ធិពល ខ្លាំងក្លា យួន-ចិន ដែលពួកនេះ គេនាំចូលមកស្រុកខ្មែរ ទាំងប្រជាជនគេច្រើនក្រៃលែងផង និង អរិយធម៌ ខ្លាំងក្លា (civilisation puissante) របស់គេផង។ អក្សរសិល្ប៍ខ្មែរ សព្វថ្ងៃ ក្លាយជា អក្សរសិល្ប៍បន្ទាប់បន្សំ សំរាប់ខ្មែរ នៅក្នុងស្រុកខ្មែរ ដែលជា ទីលំហ

(espace) ដែល យួន-ចិន គេដណ្ដើមបាន និង នៅក្នុង ឥទ្ធិពល នៃ សាកលលោកូបរិយកម្ម នោះឯង។

សិល្បៈខ្មែរ

ភស្ដុតាង ជារូបភាពពិត នៃ ប្រាសាទ ដ៏វិចិត្រទាំងឡាយ បញ្ជាក់ នូវ ទេពកោសល្យ នៃ បុព្វបុរសខ្មែរ ដែល លោក ចែកជាកេរ្ដិ៍ ដល់ ខ្មែរជំនាន់ក្រោយបន្តមក រហូតមកដល់ សព្វថ្ងៃ។ ដូចនេះ តើ ខ្មែរបច្ចុប្បន្ន មាន សមត្ថភាព អាច ថែរក្សា នឹង ធ្វើវិក្រិតការ មរតករួមទាំងនោះ បានដែរ ឬទេ ?

នៅទីនេះ យើងមិនយកផ្នែក សិល្បៈខ្មែរ មកពិពណ៌នា យ៉ាងពិស្ដារនោះទេ ព្រោះ វាមានទំហំធំណាស់ ពោលថា បើ ចង់អធិប្បាយ ត្រូវសរសេរជា សៀវភៅមួយតែម្ដង។ មួយ វិញទៀត ក៏ពុំមែនជា គោលដៅចម្បង របស់ការសាក ល្បង របស់យើង នោះដែរ។ តែបើ អ្នកអាន មាន ប្រស្នាល ក្នុងភូមិសិល្បៈខ្មែរ អាចអាន សៀវភៅជាច្រើន សរសេរ ដោយ ប្រវត្តិវិទូបរទេស និង ខ្មែរ ដូចយើងបញ្ជាក់ជូននៅ ក្នុង ឧបសម្ព័ន្ធ របស់យើងខាងក្រោមនេះ។

ស្ថាប័នជាតិខ្មែរ

តាមអ្នកស្រាវជ្រាវ គេមិនឃើញមាន លំអាន នៃ របៀប បកស្រាយ ជា ភាសារខ្មែរ ស្ដីពី ក្បួនយោបាយឥណ្ឌា តែគេ

ឃើញមានចំណារជាច្រើន ជា ភាសារ សំស្ក្រឹត ក្នុង ចារិក សាស្ត្រខ្មែរ កំណត់ នូវ នយោបាយវិទ្យា ដូចយ៉ាងប្រើពាក្យ : arthaçâstra, râjadharma, dandanîti, nîtiçastra, etc.

ព្រះមហាក្សត្យខ្មែរ ត្រូវសិក្សាច្បាប់ dandanîti ហើយយក គោលការណ៍ទាំងឡាយ របស់វា មកអនុវត្ត ក្នុងកិច្ចការ រដ្ឋបាល ព្រោះថា ច្បាប់នេះ គឺជា មធ្យោបាយ សំរាប់ ព្រះ អង្គ បំពេញករណីយកិច្ច របស់ព្រះអង្គ ជា មហាក្សត្រ នោះឯង។ វិញ្ញាតិ râjavidyâ កំណត់ រាជ្យវិទ្យា (science royale) ដែលព្រះមហាក្សត្រខ្មែរទុកជាវិទ្យាគត (science hériditaire) សំរាប់ ទាយាទ នៃ រាជ្យសម្បត្តិ។ nîtiçâstra ឬ វិទ្យាសីលគន្ធ (science conduite) ទំនងជា វិទ្យា មាន ប្រជាប្រិយភាពណាស់ ព្រោះ ប្រជារាស្ត្រ តែងតែ សរសើរ លើកតម្កើង ព្រះមហាក្សត្រ អំពី ចរិយាសម្បត្តិ របស់ព្រះ អង្គគឺថាព្រះមហាក្សត្រល្អ គឺព្រះមហាក្សត្រមានសីលគន្ធ។

គឺគ្មានអ្វី ជា មន្ទិល ថា រឿងវីរភាព (épopée) Mahâbhârata និង Râmâyana ឥណ្ឌូ គ្មាន អត្ថភាព នៅ ស្រុកខ្មែរ នោះឡើយ ព្រោះ គេឃើញមានចំណារលើសិលា ចារិកមួយ នៅសតវត្សទី៦ ស្តីពី អំណោយ សាត្រាស្លឹករឹត Sambhava ដល់ វិហារមួយ ឈ្មោះ ប្រាសាទ ព្រះថាទ និង ព្រាហ្មណ៍ Somaçarman នៅសតវត្ស ទី៧ ប្រគេន សាត្រា

គ្រប់លេខ Mahâbhârata, Râmâyana និង Purânas ជូនព្រះ សំរាប់ ទុកធ្វើ បាឋកថា រៀងរាល់ថ្ងៃ។ នៅប្រាសាទអង្គរវត្ត មាន ក្បាច់រំលេច រៀបរាប់ ពីរឿង Mahâbhârata, រឿង Harivamça និង រឿង ស្រដៀងគ្នានឹងរឿង Mahâbhârata។

ប៉ុន្តែ រឿងវីរភាព ឥណ្ឌូ មិនមែនមាន ទិដ្ឋភាព ត្រឹមតែជា ប្រលោមលោកមានិត នោះឡើយ គឺ នៅក្នុងសាច់រឿងវា ជា មូលដ្ឋានសំខាន់ នៃព័ត៍មាន លើប្រភពនៃស្ថាប័ននយោបាយ អធុនាគត[33]; វា បង្ហាញ នូវ ទស្សនៈ ឥណ្ឌូ ស្ដីពី រាជាធិបតេយ្យ ផងដែរ។ ដូច្នេះ សេវនៈ[34] របស់ខ្មែរជាមួយ មហារឿងវីរភាព ទាំងពីរនោះ វារួមបញ្ចូលផងដែរនូវ ចំណេះចេះដឹង ពិតប្រាកដ អំពី ស្ថាប័ន និង ចិត្តគំនិត នយោបាយ ឥណ្ឌា។ បុព្វបុរសខ្មែរ ច្បាស់ជាបានអានពី បរិយាយ អំពី រជ្ជកាល គតិបណ្ឌិត របស់ ព្រះរាជា Dusyanta ដែល ទ្រង់ ថែរក្សា សណ្ដាប់ធ្នាប់ នៃ វណ្ណៈសង្គម និង ការដឹកនាំនគរ តាម សិក្ខាបទ នៃ ធម៍។

បុព្វបុរសខ្មែរ ស្គាល់ផងដែរ dharmaçâstra ព្រោះ មានចារលើសិលាចរឹក នូវ សេចក្ដីសរសើរ ដល់ ព្រះមហាក្សត្រ សូរ្យវ៍រ្មនទី១ (១០០២-១០៥០) ដោយ ប្រៀបប្រដូច បញ្ញា និង ស

33 ស្ថាបន នយោបាយ អធុនាគត ; instutions politiques contemporaines.
34 សេវនៈ : ការរាប់រក ; familiarité។

ពាង្គ របស់ព្រះអង្គ ផ្នែក អវៈយវៈ ជា វិទ្យាសាស្ត្រផ្សេងៗ ហើយ ព្រះកេសី ជា dharmaçâstra។ នៅ សតវត្ស ទី៧ ព្រាហ្មណ៍ Jaimini បង្កើត សាលា pûrvamîmâmsâ ក្នុងគោលបំណងសំខាន់គឺ ដើម្បី សិក្សាវែកញែក អំពី វិធាន នៃ dharmaçâstra។ អត្ថភាព នៃ សាលានោះ សអោយឃើញ ថា ការសិក្សា នៃ dharmaçâstra មាន ជម្រៅខ្លាំង ក្នុង សម័យ បុរាណខ្មែរ។ គួរកត់សំគាល់ថា នៅក្នុង dharmaçâstra មាន ខណ្ឌ អភិប្រាយ អំពី ព្រះរាជករណីយកិច្ច (râjadharma) និង រដ្ឋបាលនៃតុលាការ។

ទ្រឹស្តី នៃ វត្ថុធាតុ ៧យ៉ាង ទុកជា បតិដ្ឋាប័ន នៃ រដ្ឋ

ទ្រឹស្តី នៃ វត្ថុធាតុ ៧យ៉ាង ទុកជា បតិដ្ឋាប័ន នៃ រដ្ឋ[35] មាន នៅក្នុង ទ្រឹស្តី ឥណ្ឌ គឺ: svâmin (ប្រមុខរដ្ឋ), amâtya (នាយទាហាន), janapada (ប្រជាជន និង ផែនដី), durga (បន្ទាយបូរី), koça (ឃ្លាំងទ្រព្យ), danda (កងទ័ព) និង mitra (សម្ពន្ធមិត្ត)។ នៅក្នុងចំណារខ្មែរ ក៏ដូច នៅក្នុង ក្បួនឥណ្ឌ គេកំណត់ វត្ថុធាតុ ទាំង៧យ៉ាង ក្នុងលក្ខខណ្ឌ ពាក្យ (termes) anga និង prakrti : លក្ខខណ្ឌពាក្យទី១ គឺ សំដៅលើ វត្ថុធាតុ៧យ៉ាង ទុកជា បតិដ្ឋាប័ន នៃ រដ្ឋ។ លក្ខខណ្ឌពាក្យទី២ គឺ មាន អត្ថន័យ ជាគំនិតល្អិតល្អន់ និង ជានិមិត្តហេតុ (nuancé) ដែល ព្រាហ្មណ៍ Aparâka

[35] La théorie des sept éléments constitutifs de l'Etat.

ពន្យល់ថា ‹ចេញពី prakrti នេះឯង ដែលមាន សញ្ជាត អនុភាព[36] ជានិយតភាព ដូចជា មាស ដែល ជាងទង យកមកឆ្លាក់ ធ្វើជា ក្រវិល ដ៏សុវិចិត្រ។

ក្នុងចំណោម វត្ថុធាតុទាំង៧ ក្សួនខ្មែរ និង ឥណ្ឌា ទុក svâmin (ប្រមុខរដ្ឋ) ជា វត្ថុធាតុចម (pradhâna prakrti) ដូចមាននៅក្នុង ចំណេរ របស់ ព្រាហ្មណ៏ Kautilya : ‹ព្រះមហាក្សត្រ មាន អភិសមាចារ[37] អាចអោយ វត្ថុធាតុដទៃទៀត ដែល គ្មានការរីកចំរើន ក្លាយបាន ជា វត្ថុធាតុបំណិន..›។

មូលដ្ឋានសំខាន់ នៃ ចិត្តគំនិត នៃ នយោបាយវិទ្យា ស្ដីពី ទ្រឹស្ដី នៃ វត្ថុធាតុ ៧យ៉ាង ជា បតិដ្ឋាប័ន នៃ រដ្ឋ មាននៅក្នុង បុព្វសម័យអង្គរ ដែល បុព្វបុរសខ្មែរ ចេះឆ្នៃជាជម្រៅអោយក្លាយជា ទ្រឹស្ដីខ្មែរពិត សំរាប់ ធ្វើជា ក្សួនសំខាន់ សំរាប់ ដឹកនាំជាតិ។ ការបំប្លែក ដ៏មានសម្ថភាពនេះឯង ដែលទុកជា ទេពកោសល្យ នៃ បុព្វបុរសខ្មែរ។

តាមការសិក្សា របស់ លោក Jean IMBERT[38] ជនជាតិបារាំង ជា អតិតព្រឹទ្ធសាស្ត្រចារ្យ មហាវិទ្យាល័យច្បាប់ និង

---

36 សញ្ជាតអនុភាព: អនុភាពដែលកើតឯង។
37 អភិសមាចារ គឺ មានមារយាទល្អក្រៃ ឬ ការប្រព្រឹត្តរៀបរយគួរអោយពេញចិត្ត។
38 Histoire des institutions khmères par Jean IMBERT (1961).

វិទ្យាសាស្ត្រសេដ្ឋកិច្ច នៅ ភ្នំពេញ លោក ចែក វិរត្តិន៍ នៃ ស្ថាប័នខ្មែរ ជា បី កាលៈ

កាលទី១ : ចាប់ពី ឆ្នាំ ៨០២ គឺជា ឆ្នាំ ឡើងគ្រងរាជសម្បត្តិ ព្រះបាទ ជ័យវរ័ន្ទ ទី២ រហូត ដល់ឆ្នាំ ១៥៩៣ ជាឆ្នាំ សៀម វាយបែកបន្ទាយលង្វែក។ អំឡុងកាលនោះ ស្ថាប័នខ្មែរ មាន ចរិតលក្ខណ: ជា ស្ថាប័នយុគកណ្តាល។ មានការ រុងរឿង នៅសម័យមហានគរ តែចាប់ពី ប្រមាណ ឆ្នាំ ១៣០០ នៅក្នុង វស្សប្បវត្តិខ្មែរ (les annales) ចាប់មានការ ច្របូកច្របល់ ហើយ លែងស្របគ្នានឹង ឯកសារ ចិន និង សៀម។ ព្រឹត្តិការណ៍បី អាចនឹងពន្យល់បានអំពី បំលាស់ប្តូ រ នោះៈ

- តើមកពី ការរុករាន ប្រទេសសៀម មកក្នុង ស្រុក ខ្មែរ និង វិវត្តន៍ នៃពុទ្ធសាសនា ដល់ការវិនាសនៃ ព្រហ្មញ្ញសាសនា មកពីឥទ្ធិពលសៀម ដែលជា នគរ គោរពពុទ្ធសាសនាម៉ឺងមាត់ ?
- តើមកពីការប្តូរ សន្តតិវង្ស មហានគរ មក តាត្រសក់ ផ្អែម ជា រាស្ត្រសាមញ្ញ ជា ឧទ្យានបាល របស់ព្រះរាជា ដែលនាំអោយបាត់ នូវ កិត្យានុភាព នៃស្រុកខ្មែរ ?
- តើមកពីពលក្ការសៀម[39] កាន់តែខ្លាំងឡើងៗចំពោះ ស្រុកខ្មែ ដែលនាំអោយមហាក្សត្រខ្មែរ បោះបង់ ទី

---

39 ពលក្ការសៀម, ការគំរាមសៀម ; menace thaïlandaise.

ក្រុងមហានគរ មកតាំងនៅ ស្រុកស្រីសន្ធ បន្ទាប់មក នៅ ភ្នំពេញ (១៤៣៤ ឬ ១៤៤៦) ?

កាលទី២ : ពីឆ្នាំ ១៥៩៣ ដល់ឆ្នាំ ១៨៦៣ ឆ្នាំ ដែល បារាំងទទួលការពារស្រុកខ្មែរ តាមការស្នើ ពីព្រះរាជាខ្មែរ នៅក្នុងក្របខណ្ឌ កតិកាសញ្ញា អាណាព្យាបាល ខ្មែរ-បារាំង ដែលបារាំង គេតែងទុកជា ការសង្គ្រោះប្រជាជាតិខ្មែរ ពីមហិច្ឆិតតាទឹកដី នៃប្រទេសជិតខាងខ្មែរ មាន សៀម និងយួន ដែល កំពុងនាំគ្នា ចែកទឹកដីខ្មែរជាពីរ។ អំឡុងពេលនោះ ស្រុកខ្មែរ ជួបប្រទះនឹង វិបត្តិធំចម្បងគឺ អស្ថិរភាពនយោបាយ ក្នុងប្រទេស ដែលនាំអោយ ស្រុកខ្មែរ លែងមានមុខមាត់ នៅអាស៊ីអាគ្នេយ៍។

កាលទី៣ : ចាប់ពីឆ្នាំ ១៩០៧ ឆ្នាំ ដែលចាប់មាន អនុភាពវិជ្ជមាន ពី ការកំណែទំរង់ របស់បារាំង នៅស្រុកខ្មែរ (១៨៨៤ និង ១៨៩៧) អោយមាន ស្ថាប័នទំនើបខ្លះៗ ទាំងផ្នែក រដ្ឋបាល និង យុត្តិធម៌ ដែលនាំអោយមានការរីកចំរើនសេដ្ឋកិច្ច។ ក្រោយពី ស្រុកខ្មែរ ទទួលបាន ឯករាជ្យបរិបូណ៌ នៅឆ្នាំ ១៩៥៣, ជាប្រទេស មាន ស្ថាប័នទំនើប រួចខ្លះហើយ, អ្នកដឹកនាំខ្មែរ បន្តកែឆ្នៃ នូវ ស្ថាប័នជាតិនោះ អោយ កាន់តែទំនើប និង កាន់តែប្រសើរ ដែលខ្លួនត្រូវការ សំរាប់ អភិវឌ្ឍន៍ គ្រប់វិស័យជាតិ។

ស្រុកខ្មែរ ចុះអន់ថយជាខ្លាំង បន្ទាប់ពី ប្រទេសសៀមវាយបែកបន្ទាយលង្វែក (១៥៩៣)។ លោក Jean IMBERT សរសេរថា រាជសន្តតិវង្សខ្មែរ ធ្វើអោយអំណាចខ្លួន រឹងមាំបានវិញ ដោយសារមានជំនួយពី ពួកពនេចរ បរទេសមួយក្រុម មករស់នៅស្រុកខ្មែរ មានជនជាតិ Portugais ឬ Espagnols។ ពួកនេះឯង, ដឹកនាំដោយ លោក ឌីអ៊ីគ្នោ បែល្លូសូ (Diogo Belloso) និង ប្លាស្វិស (Blas Ruis), បានធ្វើគត ព្រះបាទ រាមាជើងព្រៃ ក្នុង គ.ស. ១៥៩៦។ កាលដែលកងទ័ពសៀម វាយក្រុងលង្វែកបែកហើយ មានជ័យជំនះខ្មែរ សៀមតាំងទ័ព អោយនៅត្រួតត្រា ដោយយកទីក្រុងឧត្តុង្គ ជាទីបញ្ជាការកងទ័ព។ ពេលនោះ ព្រះវង្ស រាមាជើងព្រៃ ជាមេទ័ពខ្មែរម្នាក់ បានភៀសខ្លួនចេញពីទីក្រុងលង្វែក ទៅគង់ក្នុងព្រៃ ហើយ កេណ្ឌទ័ពបាន ហើយ ទ្រង់លើកមកច្បាំង កំចាត់សៀម ទាល់តែបានឈ្នះ នៅឆ្នាំ ១៥៩៤ ហើយទ្រង់ ក៏ឡើង សោយរាជសម្បត្តិ ក្នុងឆ្នាំនោះ។ ក្រោយពីបានធ្វើគត ព្រះបាទ រាមាជើងព្រៃរួច ជនបរទេសទាំងពីរនាក់នោះ ក៏នាំគ្នា លើករាជសម្បត្តិ ថ្វាយព្រះចៅ ពញាតន់ ដែលត្រូវជា ព្រះរាជបុត្រ របស់ ព្រះ សត្ថាទី១ (១៥៦៧-១៥៧៥) មគកមហាក្សត្យនៅទីក្រុងលង្វែក។

យើងត្រឡប់មកក្រោយបន្តិច ដើម្បី អធិប្បាយជាសង្ខេបមុនសម័យ ដែលសៀមវាយបែកបន្ទាយលង្វែក។ នៅឆ្នាំ

១៥៧៥ ព្រះបាទ សត្ថាទី១ ដាក់រាជសម្បត្តិ ថ្វាយព្រះរាជបុត្រច្បង របស់ព្រះអង្គ មានព្រះជន្ម ១០ ព្រះវស្សាប៉ុណ្ណោះ អោយគ្រងរាជ្យ បន្តពីព្រះអង្គ មានព្រះនាមរាជ្យ ព្រះបាទជ័យជេដ្ឋាទី១។ ទង្វើ គ្មានហេតុផលនេះ នាំអោយ ប្រជារាស្ត្រ និង នាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រី មានសេចក្តីអាក់អន់ចិត្តជាខ្លាំង។ ដូចនេះ វានាំអោយ ស្រុកខ្មែរ មានកើតអសន្តិសុខ ដែលជាហេតុនាំអោយ សៀមលើកទ័ព មកវាយក្រុងលង្វែក តែពុំបានទទួលជ័យជំនះ ក៏នាំគ្នាដកទ័ពវិលត្រឡប់ទៅស្រុកវិញ។ តែក្រោយមកសៀមលើកទ័ពមកច្បាំងនឹងខ្មែរ ម្តងទៀត ហើយវាយ បែកបន្ទាយលង្វែក នៅឆ្នាំ ១៥៩៣ ដូចបានជំរាប់ខាងលើរួចមកហើយ។ ក្រោយពីបានទទួលជ័យជំនះ សៀមចាប់ ព្រះស្រីសុរិយោពណ៌, ជាព្រះអនុជ ព្រះបាទសត្ថា ជា ព្រះមហាឧបរាជ និង រាជវង្សា ព្រមដោយមនុស្សពេញការចំនួន ៩ ម៉ឺននាក់ យកទៅស្រុកសៀម ហើយ បានដុតបំផ្លាញផ្ទះ និង ទ្រព្យសម្បត្តិជាតិខ្មែរ និង អ្នកស្រុកអស់ជាច្រើន។ ចាប់ពីសម័យនោះមក ដែលស្រុកខ្មែរ ត្រូវជួបនឹងវិបត្តិជាតិធំៗ។ ហើយនៅសតវត្សទី១៦ នេះដែរ ដែលជា ដំណើរនៃ ការវាតទឹកដីក របស់ជាតិសាសន៍យួន ចុះមកខាងត្បូង នៃដំបន់តណ្ឌូចិនសព្វថ្ងៃ។ នៅក្នុងអំឡុង សតវត្សទី ១៥ ក្រុម នៃ នរប្រវេសន៍យួន មាន ទណ្ឌិត ដែលត្រូវបំបរបង់, ជនអនាថា, ទាហានរមត់ និង អ្នកគ្មានទី

លំនៅ ជនទាំងនោះ ដឹកនាំដោយ អតិតយុទ្ធជន នាំគ្នា កង្កាន ចូលទឹកដី នគរចំប៉ា (ដែនដី អណ្ណាម សព្វថ្ងៃ) ហើយ កាន់កាប់ ម្រឹទិនី (terre fertile) របស់ជនជាតិចាម ជាម្ចាស់ស្រុក យកដីល្អនោះ មកធ្វើ ស្រែចំការ តាំងខ្លួនជា ម្ចាស់ដី បង្កើតបានជាគ្រួសារ រួចនាំគ្នា ធ្វើបាបពួកអ្នក ស្រុកដើម យ៉ាងសាហាវបំផុត នាំអោយពួកនោះភ័យក្លាច នាំគ្នារត់ទៅពួននៅក្នុងព្រៃអស់។ របៀតចាត់ការ របស់ ពួកយួនឈ្លានពាន បែបនោះឯង ដែលជា កត្តា នៃ ការ រលត់សូន្យ នៃ នគរចំប៉ា ដែលពីដើម ជា នគរមួយ ធ្លាប់ មានឫទ្ធិមួយដែរ នៅដំបន់ឥណ្ឌូចិន។ ក្រោយពីបាន ទទួល វិជយ: លើនគរចាម ក្នុងឆ្នាំ ១៤៧០ ព្រះរាជា យួន ព្រះនាម Lê Thanh Tôn ទុកស្តេចចាម អោយនៅគ្រង រាជ្យដដែរ ក្នុងទឹកដីមួយចំណែក របស់នគរចំប៉ា តែបើក សិទ្ធិអោយប្រជាជនយួន ចូលមករស់នៅ លើទឹកដីចំប៉ា តាមសេរី គឺទុកដូចជាទឹកដីយួនតែម្តង។ ក្រោយមក ទៀត នគរចំប៉ា បានត្រូវយួនលេបទាំងមូល នៅក្នុង អំឡុង សតវត្ស ទី១៧ ដល់ ទី១៨ ហើយយួន អោយឈ្មោះថ្មី ថា អណ្ណាម។ ឧទ្ធង្គត នៃ នគរចំប៉ា នាំអោយ ស្រុកខ្មែរ និង ស្រុកយួន មានព្រំដែនជាប់គ្នា។ តែនៅពេលនោះ ស្រុកយួន មានកើតសង្គ្រាមស៊ីវិល រវាង ក្រុមទ្រិញ (ស្តេចត្រាញ់ខាងជើង) និង ក្រុមង្វៀង (ស្តេចត្រាញ់ខាងត្បូង) នៅក្នុងអំឡុង ឆ្នាំ ១៦២៧ ដល់ ១៧៧២។ នៅឆ្នាំ ១៧៧៧

ទ័ពយួនខាងជើង ដកទ័ពថយ ពីទឹកដីយួនខាងត្បូង។ ការដោះដៃនោះ ទុកជាជ័យជំនះ ដល់ ក្រុមយួនខាងត្បូង ដឹកនាំដោយ នាយកមេទ័ពឈ្មោះ Hiên Vuong។ ជននេះ តទៅមុខ ជាស្តេចត្រាញ់ យួនខាងត្បូងឯករាជ្យពេញលេញ ពុំអាចប្រកែកបាន ទោះបី ព្រះរាជាយួនខាងជើង ក្រោយពីបានដកទ័ពខ្លួនចេញពី យួនខាងត្បូង បានតែងតាំង មេទ័ពខ្លួន ឈ្មោះ Trinh Tac ជាមេទ័ពដឹកនាំ យុទ្ធការយោធានោះ ជាស្តេចសន្តិភាពូនីយកម្មនៅទិសខាងត្បូង។

ទោះបី មានសង្គ្រាមស៊ីវិល រវាងយួននឹងយួន យ៉ាងណាក៏ដោយ តែដំណើរ ទៅទិសខាងត្បូង នៃ ជនជាតិយួន នៅមានបន្តជានិច្ច ពីនគរចាម ហូរចូលមកក្នុងទឹកដីខ្មែរនៅ កូសាំងស៊ីន (កម្ពុជាក្រោម)។ នៅឆ្នាំ ១៦៥១ នៅស្រុកខ្មែរ មានកើតវិបត្តិផ្ទៃក្នុង រវាងខ្មែរនឹងខ្មែរ ពេលនោះ រាជសន្តតិវង្សខ្មែរ បានសូមជំនួយពី ស្តេចយួន ឈ្មោះ ង្វៀង វឿង (Hiên Voung) ដើម្បី បង្ក្រាប រាជ្យភង្គ[40]ខ្មែរមួយអង្គ។ ពួកង្វៀង ប្រយាប់ប្រយ៉ាល បញ្ជូនកងទ័ពមកជួយច្បាំងរាជសន្តតិវង្សខ្មែរ តែក្រោយពីបានជ័យជំនះ ពួកគេ បង្ខំ ព្រះរាជាខ្មែរ អោយប្រគល់ខេត្តពីរ ដល់គេ គឺ ព្រៃកអណ្តើត (Baria) និង ដូនណៃ (Biên Hoa) ជា

---

[40] រាជ្យភង្គ, ក្បត្រដណ្តើមរាជ្យ ; usurpateur។

សគុណ នៃ ជំនួយនោះ។ នៅឆ្នាំ ១៦៩៦ យួនចូលមកនៅពេញខេត្ត ព្រៃនគរ ហើយបន្តវាតទឹកដី មកដល់ទន្លេមេគង្គ នៅចុងសតវត្សទី១៧ គឺថា យួនខាងត្បូង ត្រួតត្រា លើខេត្តខ្មែរទាំងឡាយ នៅ បូព៌ាកូសាំងស៊ីន។ តាមឯកសារបរទេស ថា នៅក្នុងដំបន់នោះ មាន គ្រួសារខ្មែរ រស់នៅចំនួន ប្រមាណ ៤ម៉ឺនគ្រួសារ តែប៉ុណ្ណោះ ហើយដើម្បី ធ្វើប្រជាភិវឌ្ឍន៍ ត្រូវចាំបាច់បញ្ជូលប្រជាជនយួន មករស់នៅទីនោះ។

ជាឱកាស ដោយក្រងាយ មួយទៀត ដល់យួន ក្នុងការចូលមកកាន់កាប់ ខេត្តខ្មែរ ជាច្រើនថែមទៀត នៅមស្ទឹមកូសាំងស៊ីន (ខេត្ត ពាម (Ha Tiên) និង ក្រមួនស (Rach Gia) តាមឆ្នេរសមុទ្រសៀម គឺ ដោយសារ ជនចិនម្នាក់ ឈ្មោះ Mac Cuu រត់ចេញពីប្រទេសចិន នៅពេលដែល ពួក Tsing ឈ្នះសង្គ្រាមនៅស្រុកចិន មករស់នៅ ក្នុងតំបន់ខាងនីរតី នៃ ស្រុកខ្មែរ បង្កើតបានជា ក្រុងដុះដាលមួយ ឈ្មោះ កំពត ហើយនៅទីនោះ បានទាក់ទាញ ជនជាតិចិន-យួន ជាច្រើន មករស់នៅ។ តែនៅឆ្នាំ ១៧១៥ ទ័ពសៀម ចូលមកវាយខេត្តកំពត។ ជនចិន Mac Cuu នោះ បានបញ្ជូន កម្មការខ្លួនពីរនាក់ ទៅសូមជំនួយពី ព្រះចៅក្រុងអណ្ណាម អោយតែងតាំងខ្លួនជា ចៅហ្វាយខេត្ត ខេត្តពាម ដើម្បី កេណ្ឌទ័ព ច្បាំងទប់ទល់នឹងសៀម។ ព្រះចៅ Minh Voung យល់ព្រម ទទួលយកការស្នើរនោះ ហើយ

បញ្ជូនកងទ័ពមកជួយ ជនចិន Mac Cuu វាយយក ក្រុងកំពត ពីសៀម បានវិញ។ នៅឆ្នាំ ១៧៣៥ បន្ទាប់ពី Mac Cu ចាកលោកទៅ ព្រះចៅ Minh Voung តែងតាំងកូនប្រុស Mac Cuu ឈ្មោះ Mac Thien Tu ជាចៅហ្វាយខេត្តពាម ជំនួស សពឪពុក។ ព្រះរាជាខ្មែរ ពុំសុខចិត្ត ក៏លើកទ័ពទៅច្បាំងនឹង Mac Thien Tu នៅឆ្នាំ ១៧៣៩ តែពុំបានទទួល ជ័យជំនះនោះទេ។ ព្រះចៅ ក្រុងអណ្ណាម កោតសរសើរ ដល់ស្នាដៃ Mac Thien Tu ដែលបានច្បាំងឈ្នះខ្មែរ ហើយ តែងតាំង ជននោះ ជា ឧត្តមសេនីយ។

នៅពេលដែលយួនជួយ ជនចិន Mac Cuu បន្ទាប់មក Mac Thien Tu យួន បានច្បាំងនឹងខ្មែរផ្ទាល់ នៅដំបន់មផ្សឹម កូសាំងស៊ីន ដែរ មានកាលខ្លះថា មកជួយខ្មែរ ច្បាំងនឹងសៀម មានកាលខ្លះថា សងសឹកនឹងខ្មែរ ដែលបានសម្លាប់ប្រជាជនយួន។ ដូចនេះ នៅឆ្នាំ ១៧៣១ យួន ឈ្នះខ្មែរ រួចចូលមក ត្រួតត្រា ខេត្តខ្មែរ ជាច្រើនទៀត ដូចយ៉ាង មេ-ស (Mytho) និង លង់ហោរ (Vinh Long) បន្ទាប់មក ខេត្ត ផ្សារដែក (Sa Dec) និង មាត់ជ្រូក (Chau Doc) នៅឆ្នាំ ១៧៥៧។ ការណ៍ដែលគួរកត់សំគាល់ គឺ ក្រោយពី ព្រះចៅ Vo Voung សោយព្រះទិវង្គត នៅឆ្នាំ ១៧៦៥ ទឹកដី កូសាំងស៊ីន ត្រូវបានយួន កាប់កាប់ទាំងអស់ទៅហើយ លើកលែងតែ ខេត្ត ទ្រាំ (Soc Trang) និង ជ្រោយទឹកខ្មៅ (Camau) ដែលធ្លាក់ទៅក្នុង កណ្តាប់ដៃយួន ក្រោយគេ

បំផុត គឺ នៅឆ្នាំ ១៨៤០។ ពីពេលនោះមក ប្រវត្តិសាស្ត្រដែនដី កម្ពុជាក្រោម ដូចជាប្រវត្តិសាស្ត្រ នៃ នគរចំប៉ាដែរ ក៏រលាយចូលជាមួយនឹង ប្រវត្តិសាស្ត្រ នៃ ប្រជាជាតិយៀកណាម រហូតមកទល់ថ្ងៃនេះ។

ក្នុងរាជ្យព្រះបាទ មិញ ម៉ាង (Minh Mang) (១៨២០-១៨៤១) ស្រុកខ្មែរ ទាំងមូល ត្រូវចែកជាពីរភាគ ដែលមានទល់ដែន នៅត្រង់ខ្សែបន្ទាត់ខ័ណ្ឌខែត្រពោធិសាត់ និងបាត់ដំបង ហើយខ្សែនេះឆ្លងបឹងទន្លេសាប ឡើងទៅដល់ម្លូព្រៃ មុននឹងតម្រង់ ឆ្ពោះទៅស្ទឹងត្រែង ទៅដល់ព្រំប្រទល់ខ្មែរវៀតណាមសព្វថ្ងៃនេះ។ ដូចនេះ ដីមួយភាគបីនៃកម្ពុជា ភាគខាងជើងទន្លេសាប ក្លាយទៅជា អាណាខែត្រសៀម។ ពីរភាគបី នៃ កម្ពុជាក្រោម ខ្សែបន្ទាត់ដដែលនោះ ក្លាយទៅជា អាណាខែត្រយួនឈ្មោះ ត្រាន តាយ ថាញ់ (Trân Tay Thanh) ដែលមានស្តេចត្រាញ់តាំងរាជធានីនៅ ណាំ យ៉ាង ជាឈ្មោះយួន (ភ្នំពេញ)។ លោក នួន ឃឿន សរសេរនៅក្នុងសៀវភៅលោក មានចំណងជើងថា ‹ដំណើរឆ្ពោះទីទិសខាងកើត - ឥណ្ឌូចិនឆ្នាំ២០០០ ថា ព្រឹត្តិការណ៏នេះ មានលក្ខណ:ជា ‹ដំណើរឆ្ពោះទៅទិសខាងលិច› វិញ នៃជនជាតិយួន ដោយហេតុ ‹ដំណើរសំរុកចុះមកក្រោម› បានសំរេច ដល់ទីដៅ ចុងក្រោយហើយ ព្រោះជ្រោយ ទឹកខ្មៅ (Camau) ដែលជាដែនដីខាងត្បូងបំផុតនៃ ឥណ្ឌូចិន អតីតបារាំងសែស បានត្រូវធ្លាក់ទៅក្នុក

ណ្តាប់ដៃយួន ជាស្រេចទៅហើយ។ តែអាណាខែត្រថ្មី ត្រាន តាយថាញ់ នេះ ពុំមានអាយុយឺនយូរទេ ព្រោះ ការអនុវត្ត ន៍ នយោបាយ តឹងរ៉ឹង បញ្ចូលខ្មែរ អោយទៅជាយួន (politique d'assimilation forcée) បណ្តាលអោយមាន ប្រតិកម្មយ៉ាងខ្លាំង ពីសំណាក់មហាជនខ្មែរ។ ការបេះបោរ ប្រឆាំងបំបាត់យួនជិះជាន់ បានផ្ទុះឡើង ដឹកនាំដោយ ព្រះអង្គឌួង ដោយមាន ជំនួយសៀមផង បានធ្វើអោយ អំណាចយួន មានការខូចខាត យ៉ាងច្រើន ហើយ ទ្រឿង មិញ យ៉ាង ក៏ដកទ័ពថយទៅនៅ អាន យ៉ាង (Ang Giang) ក្នុងឆ្នាំ ១៨៤១។

គួរកត់សំគាល់ថា បន្ទាប់ពីការភ្ជាប់កូសាំងស៊ីន ទៅវៀត ណាម ដែល ប្រទេសបារាំង បានសំរេច នៅថ្ងៃទី២១ ឧស ភា ១៩៤៩ ជនជាតិខ្មែរ នៅកម្ពុជាក្រោម បានក្លាយទៅ ជា ប្រជាពលរដ្ឋយួន ដើមកំណើតខ្មែរ ក្នុងភាសាយួន ថា ‹វៀតហ្គុកមៀន›។ កាលយួនចូលកាន់កាប់ស្រុកខ្មែរ នៅ អំឡុងឆ្នាំ ១៩៧៩ ដល់ ១៩៨៩ យួន គេដាក់ឈ្មោះជាផ្លូវ ការអោយ ជនជាតិខ្មែរ ថា ជនកម្ពុជា ដើមកំណើតខ្មែរ ព្រោះ ក្នុងពាក្យកម្ពុជានោះ យួនគេបញ្ចូល ជនជាតិយួន ដែលមករស់នៅក្នុងស្រុកខ្មែរ ថាជា ជនកម្ពុជា ដែរ តែ មាន ដើមកំណើតជា វៀតណាម។ នយោបាយនេះ ខុសពី នយោបាយ ធ្វើអោយខ្មែរទៅជាយួន លើកនេះគឺ ធ្វើអោ យយួន មករស់នៅស្រុកខ្មែរ ទៅជាម្ចាស់ នៃ ស្រុកខ្មែរ

ដោយទុកជនជាតិខ្មែរ ជាពលរដ្ឋបន្ទាប់បន្សំ (citoyen de second zone)។

លោក នួន ឃឿន ស្មានទុកតាំងពីឆ្នាំ ១៩៧០ ថា ដល់ឆ្នាំ ២០០០ យួនអាចនឹង សំរេចបាន នូវ ដំណើរឆ្ពោះទៅទិសខាងកើត ដោយលើកយក កត្តាជាគ្រោះថ្នាក់ ជាច្រើន ដល់ប្រជាជាតិខ្មែរ មកសំអាង ជាប្រស្នាផង និង ជាចម្លើយផង ចំពោះមុខ គ្រោះថ្នាក់នោះ។ តើខ្មែរត្រូវធ្វើដូចម្តេច ? ចម្លើយនេះអាចធ្វើបាន ស្រេចទៅលើការស្គាល់លទ្ធភាព ឬ សមត្ថភាព នៃប្រជាជាតិខ្មែរនេះឯង។

ឯណាគ្រោះថ្នាក់ សំរាប់ប្រជាជាតិខ្មែរ ?

លោក នួន ឃឿន រាប់រៀប កត្តាជាគ្រោះថ្នាក់ធំបីយ៉ាង ដូចជា កម្លាំងនយោបាយ - គុណសម្បត្តិនៃប្រជាជន - ការវិវត្តន៍នៃបណ្តាជន ដែល ជនជាតិយួន មានទាំងអស់ ដោយឥតប្រកែកបាន។ តើ អរិយធម៌ខ្មែរ និង យួន មានការវិវត្តន៍ ផ្ទុយគ្នា ពោលថា អរិយធម៌យួនចេះតែមានការចំរើនឡើង រីឯ អរិយធម៌ខ្មែរ មានការរលត់សូន្យទៅវិញ ?

បារាំងសែសម្នាក់ ឈ្មោះ អ.បូនួរ សរសេរក្នុង ឆ្នាំ ១៩០០ សៀវភៅមួយ មានចំណងជើងថា ‹ឥណ្ឌូចិន› ថា : ‹*ប្រជាជននៅកម្ពុជា ប្រហែលជាខ្លាំងតាមផ្លូវកាយ ជាងប្រជាជន អណ្ណាមមែន ប៉ុន្តែខ្វះថាមពល ខ្វះសមត្ថភាព។ ការរៀបចំលើផ្ទៃសង្គម នៅរាក់កំភែល ហើយស្រដៀងនឹង*

របៀបព្រៃ។ គ្មានការបណ្ដុះបណ្ដាល គំនិតប្រាជ្ញាឡើយ (ក្នុងពេលដែលនៅអណ្ណាមយួនក្រយ៉ាងណាក៏ដោយ ហើយគ្រួសារខ្លួនតូចតាច យ៉ាងណាក៏ដោយ ក៏នៅតែមានការអប់រំលឹកតែគ្រប់គ្នា។ ភូមិយួនទាំងអស់ មានសាលារៀនបង្រៀនឥតយកថ្លៃ បើមិនចង់ថា គេតម្រូវអោយកូនក្មេងទៅរៀនគ្រប់គ្នា) រីឯ ភូមិខ្មែរ គ្មានសាមគ្គីធម៌តាមផ្លូវចិត្តឡើយ ហើយដោយហេតុនេះ ឥតមានមនោសញ្ចេតនាជាតិបន្តិចបន្តួច ឥតមានគំនិតថា មាតុភូមិជាអ្វីឡើយ។ ជនខ្មែរ អន់ជាង ជនយួនយ៉ាងឆ្ងាយ ក្នុងគ្រប់ផ្នែកទាំងអស់។ ប៉ុន្តែ បើខ្មែរគ្មានគុណសម្បត្តិយួន ខ្មែរមានគុណវិបត្តិយួន រហូតដល់ទៅ ប្រាក់ចំណូលមែនទែននៃស្ដេចខ្មែរ មកតែពី ការយកតុង លើបនល្បែងស៊ីសង ដែលចិនកាន់កាប់ ហើយដែលធ្វើអោយ ប្រទេស ហិនហោច....ពាណិជកម្មទាំងមូល នៅក្នុងដៃបរទេស: យួន ចិន ចាម ជ្វា›[41]។

គំនិត (ការសង្កេត) ដ៏អប្បិយបែបនេះ មាននៅក្នុងសៀវភៅ ‹ទំលាប់ និង ទំនៀម នៃ ខ្មែរ› ចេញនៅឆ្នាំ ១៩៣៨ សរសេរដោយ លោក និង លោកស្រី ហ្គីប៉ូរ៉េ និង អេវ៉ីលីន ម៉ាស្ប៉េរ៉ូ មានសេចក្ដីដូចតទៅ: « *ខ្មែរទាំងឡាយ*

[41] ដកស្រង់ទាំងស្រុងពីឯកសារ សរសេរដោយ លោក ចាន់ ដារា និង ប៉ែន នារ៉ី មានចំណងជើងថា: កម្ពុជា និង សហព័ន្ធឥណ្ឌូចិន - បោះពុម្ពនៅម៉ុងរេអាល កាណាដា ក្នុងខែ មេសា ឆ្នាំ ១៩៨៣។ ឯកសារនេះ ដំកល់ទុកតាមច្បាប់ នៅបណ្ណាល័យជាតិ នៃ កេបិក លេខ D8300817។

ដែលថា លូតលាស់ច្រើន តែមិនសូវប្រាជ្ញា មិនសូវ ចេះដឹង អ្វីទេ ហើយឥតយកចិត្តទុកដាក់ លើអ្វីទាំងអស់។ តាមពាក្យនិយាយ របស់សិស្សក្មេងម្នាក់ នៃវិទ្យាល័យ ស៊ីសុវត្ថិ ថា ‹មួយពួក ជា ក្របីអត់ឃ្លាន› ដែលស៊ីប្រទេសឯង, ‹មួយពួកទៀត ជា ពពែល្ងីល្ងើ› ដែលចេះតែស្រែក តែពីសតែពាស ឥតដឹងខុសត្រូវ។ ពួកទី១ បើខ្លួនមានបងប្អូន ឬ អ្នកគាំពារធំធំ បានមុខងារ ‹ខ្លាញ់› ជាអ្នករាជការ ហើយទាញយកកំរៃអោយអស់ពីដៃ។ យឺតស្លឹក ប្រាជ្ញាទាល ប៉ុន្តែស្មានតែខ្លួនវៃឆ្លាត, ពួកនេះមើលងាយ ជួនកាល ជនជាតិអ៊ឺរ៉ុប ក្នុងនាមនៃប្រពៃណីអាថ៌កំបាំង អ្វីម្យ៉ាង ដែលយើង ទៅមិនដល់ឡើយ ហើយដែលនៅក្រោយនោះ គេលាក់បាំងការល្ងង់ខ្លៅរបស់គេ ជួនកាល បងប្អូនរួមជាតិឯង ដែលគ្នាក្រីក្រហើយមិនលូតលាស់។ សារៈសំខាន់ ចំពោះ អស់លោកទាំងនេះ គឺមិនបាច់ធ្វើអ្វី មាន ឋានន្តរសក្តិមួយ (បណ្ណទូតក្នុងរដ្ឋការ សឹងតែជាងារអកិជនមួយហើយ) វាយឫក ‹ពូជអង្គរវត្ត› នៅមុខពួកអ៊ឺរ៉ុប ធ្វើត្រាប់តាមជនជាតិអ៊ឺរ៉ុប ដើម្បីអោយអ្នកនៅក្រោមបង្គាប់ខ្លួនកោត ហើយនឹង ស្ទាបអង្អែលសន្ទឹកប្រាក់នៅគ្រប់ពេលណា បើឱកាសអោយ។ ត្រង់កន្លែងនេះ ពួកនេះ ធ្វើតាមប្រពៃណីមួយ យ៉ាងចាស់យូរមកហើយ ហើយខ្ញុំ យល់ថា កិច្ចការ នៃជីដូនជីតាពួកនេះ ក្នុងសម័យអង្គរ នៅត្រឹមតែ ត្រង់ភារៈ យ៉ាងធ្ងន់ នៃ អ្នកទាលុយ។ ‹ក្រុមទី

ពីរ ពួក ពពែ ដែលមានចំនួនធំជាងគេ មានច្រើនតែអ្នករងគ្រោះ។ ពិតហើយ ពួកនេះ ចង់បានជោគជ័យ ដូចពួកទីមួយដែរ ប៉ុន្តែ គ្មានដឹងខ្លួនថា អស់កម្លាំងពេក ដើម្បីទៅដល់ទីនោះរួច។ តាមសំដីពួកនេះ ការខឹតខំ នៃជីដូនជីតាខ្លួន ដែលជាជាង (កសាងអង្គរ) និងជាអ្នកច្បាំងបានធ្វើអោយខ្លួនហេវហើរហៃ។ ខ្លួនមិនអាចទៅជា វេជ្ជបណ្ឌិតកើតទេ - សាស្ត្រាចារ្យក៏មិនកើត - គិលានុបដ្ឋាកក៏មិនកើត - អ្នកជំនួញក៏មិនកើត - និយោជិកក៏មិនកើត - កម្មករក៏មិនបាន - អ្វីក៏មិនបានដែរ ក្រៅពីនាម៉ឺន ឬមួយ បណ្ឌូទូត »។

ចំណែកលោក ប៉ូល ឌូប៉ែរ គូរ៍វនេរ៍ ហ្សឹណេរ៉ាល់[42] នៃឥណ្ឌូចិន ពីឆ្នាំ ១៨៩៧ ទៅ ១៩០២ បានសរសេរ រហូតដល់ការជេត្មះ ដល់ជនជាតិខ្មែរតែម្តង ក្នុងសៀវភៅមួយឈ្មោះ ‹ឥណ្ឌូចិន បារាំង› ចេញនៅឆ្នាំ ១៩០៥ ដែលមានសេចក្តីថា : « *តើសាសន៍ខ្មែរ នេះ មាននៅសល់ទេ ? សាសន៍នេះបានឃើញការចុះអាប់អោននៃខ្លួនទេ ? ជនានុជនកម្ពុជាសព្វថ្ងៃ តើសៀមជាកូនរបស់ខ្លួនឬទេ ? មិនមែនទេ។ ពួកអ្នកឈ្នះ មិននៅត្រឹមតែយកទ្រព្យសម្បត្តិទេ គេបានទាំង កំទេចសាសន៍នេះ លប់ចេញពីបញ្ជីមនុស្សរស់។ ភស្តុតាងគឺ នៅក្នុងជនានុជនកម្ពុជា គ្មានសល់ប្រពៃណីអ្វីមួយ អនុស្សាវរីអ្វីបន្តិច នៃភាសាខ្មែរ។ យើងបានឃើញ*

[42] គូរ៍វនេរ៍ ហ្សឹណេរ៉ាល់, អគ្គអភិបាល។

ពួកនេះ ឈរជាទស្សនិកជន ព្រងើយកន្តើយ និង គត់យល់អ្វី នៅមុខអច្ឆរិយភាព នៃស្ថាបត្យកម្មបុរាណ គត់ដឹងយល់អ្វីទាំងអស់ អំពីអក្សរចារិកលើថ្ម នៃសំណល់ប្រាសាទ ដ៏ឆ្នើមទាំងនេះ, គឺជាបរទេស ដូចយើងដែរ ចំពោះមុខមនុស្សដែលរស់នៅក្នុងទីនេះ មុនខ្លួន ក្នុងជីវិតមួយ ដែលខ្ពស់ជាង។ គ្មានប្រជាជនណាមួយឡើយ ហើយសឹងតែគ្មានបុគ្គលណាម្នាក់ផង ដែលអាចអួតខ្លួនថាមានមានពូជអំបូរជាខ្មែរ។ ករណីជាតិខ្មែរនៅអាស៊ី គឺដូចជាករណីជាតិក្រិក និង រ៉ូម៉ាំង នៅអ៊ឺរ៉ុបដែរ។

សេចក្តីស្លាប់ បានផ្តាច់ជីវិត មនុស្សទាំងឡាយដែរ ក្នុងពេល ក្នុងពេលជាមួយគ្នា ដែលខ្លួន បានផ្តាច់ជីវិតប្រជាជាតិទាំងពូង។ ក៏ប៉ុន្តែ មានភូមិពីរ ដ៏ឆ្ងាយពីគ្នាដាច់ស្រយាល ក្នុងកម្ពុជា កប់បាត់ ក្នុងព្រៃស្រោងជំ ចូលមិនចុះ ដែលមាន បណ្តាជន ក្នុងសាសន៏មួយ ខុសពីសាសន៏កម្ពុជា ហើយដែល និយាយ នៃភាសាបុរាណ លែងពីរោះអស់ហើយ រយីករយាកអស់ហើយ ប៉ុន្តែដែលគេស្គាល់ភ្លាម។ តើមនុស្សក្រុមតូចនេះ មានខ្មែរ ដ៏ឧត្តម ជាបុព្វការីឬ ? ការណ៏នេះ អាចពិតដែរ។ គ្រួសារ មួយ ពីរ បី មិនដឹងប្រហែលជា បានបានផុតខ្លួនពី ការបំផ្លេចបំផ្លាញ ដែលបានត្រូវធ្វើឡើងកាលពី ប្រាំ ប្រាំមួយ សតវត្សរ៏មុន ហើយនៅរស់រានមានជីវិត បន្ទាប់ពីបានភៀសខ្លួន ទៅនៅទីដំបន់ព្រៃភ្នំ ហើយបន្ត ពូជរៀងរហូតមក ក្នុងភាព

គោកយ៉ាក និង ភាពអាប់អោន នៃការភ័យខ្លាច ជានិច្ច និរន្តរ៍។ តើមនុស្សរហេមរហាមទាំងនេះ ជាកូនអ្នកចំបាំង ដ៏ហំ ជាកូន នៃសិល្បករដ៏ឧត្តម នៃរាជាណាចក្រ ដែលរលាយបាត់នោះឬ ? ការណ៍នេះ អាចពិតដែរ។ ប៉ុន្តែ បើដូច្នេះមែន មិនដឹងជាឱពុកខ្លួន ដែលមើលឃើញកូន ពីលើឋានសួគ៍ព្រះពុទ្ធនោះ ឈឺចិត្តចុកចាប់ ក្នុងខ្លួនយ៉ាងណាទេ, ច្បាស់ជាគាត់ ចង់អោយការសម្លាប់រង្គាល (ដែលបានយកជីវិតគាត់នោះ) កុំទុកកូនគាត់ អោយនៅសល់ម្នាក់ ជាជាងទុក អោយសល់ លើដី នូវអនុស្សាវរីយ៍ របស់គាត់របៀបនេះ អោយសល់ដំបូន្មានរបៀបនេះ ដល់ប្រជាជនទាំងឡាយ ដែលបោះបង់ខ្លួនចោល»។ (ដកស្រង់ចេញពីឯកសារ របស់លោក ចាន់ ដារា និង ប៉ែន នារី)។

ជនជាតិខ្មែរ មានចំនួនតិចតួចណាស់ ដឹងអំពី សំណេរខាងលើនេះ ព្រោះ ជាសៀវភៅបរទេស សរសេរជាអក្សរបរទេស ហើយ ពួកអ្នកចេះដឹងខ្មែរ មិនសូវអានផង តែបើសិនជាបានអាន ក៏គ្មានអ្នកណា យកមកបកប្រែជាភាសាជាតិ ដើម្បី ផ្សាយដាស់តើន សតិសម្បជញ្ញៈខ្មែរ អោយបានដឹង អំពី ការយល់ឃើញ ជា ការវិនិច្ឆ័យរួចស្រេច នៃ ពួកបារាំងសែស មួយក្រុម ដែលជា ចៅហ្វាយខ្មែរផង ជាគ្រូខ្មែរផង លើ គុណវិបត្តិ របស់ខ្លួន ទុកជា ប្រជាជនល្ងង់ខ្លៅ បើប្រៀបធៀបទៅនឹង ប្រជាជនយួន ដែលពួកគេ ទុកស្មើនឹង ប្រជាជនជប៉ុន លើឋានប្រាជ្ញា។

ការពោលអះអាង ដោយឥតបើប្រកែកបាន នៃ វិសិដ្ឋភាព របស់អរិយធម៌យួន លើ ចាម គឺស្ថិតនៅលើ ជ័យជំនះជាស្ថាពរ របស់វៀតណាម លើ នគរចំប៉ា និង ស្រុកខ្មែរ នៅលើទឹកដី កម្ពុជាក្រោម នោះឯង។ *ប្រវត្តិសាស្ត្រ នៃជនជាតិយៀកណាមនេះ ជាប្រវត្តិសាស្ត្រ នៃសង្គ្រាមដែលប្រជារាស្ត្រយៀកណាម បានធ្វើដោយឥតស្រាកស្រាន្ត ជាមួយនឹង បរទេស នៅជិតខាងខ្លួន និង រវាងគ្នានិងគ្នា ខាងជើង ទល់នឹង ខាងត្បូង* (នួន ឃឿន)។

វប្បធម៌ នៃអព្យាគម

ការនេះជាការពិត របស់ជាតិសាសន៍យួន រួចហើយ បង្កបង្កើត នូវ វប្បធម៌ នៃអព្យាគម (culture guerrière) នាំអោយ ប្រជារាស្ត្រយៀកណាម មានសេចក្តីក្លាហាន និងពិសេសបំផុតចិត្តតស៊ូខ្ជាប់ខ្ជួន។ វប្បធម៌សង្គ្រាមនេះឯង លើកទឹកចិត្ត ប្រជាជនយួន ទោះបីជា ជនអនាថា ក្រលំបាកតោកយ៉ាក, អ្នកទោស ដែលគេដេញពី ប៉ែកខាងលើ អោយចុះមករកទីតាំងថ្មី នៅភូមិភាគខាងក្រោម។ មុនដំបូង មកតាំងនៅដោយស្ងៀមស្ងាត់ រួចហើយក៏តាំងបង្ករឿងហេតុ គ្រប់បែបយ៉ាង ទោះបី ត្រូវធ្វើសង្គ្រាមក្តី ទាល់តែម្ចាស់ដី ដកខ្លួន ពីទីតាំងរបស់ខ្លួន ឬ សុខចិត្តរស់នៅ នៅក្រោមឥទ្ធិពលយួន។ ការនេះ កំពុងមានជាថ្មីឡើងវិញហើយនៅលើដែនដីកម្ពុជាសព្វថ្ងៃ ដែល លោក នួន ឃឿន បានស្មានទុក តាំងពីឆ្នាំ ១៩៧០ មកម្លេះ,

ពោលថា ប្រវត្តិសាស្ត្រ បន្ទួនខ្លួនឯង ចំពោះប្រជាពលរដ្ឋខ្មែរ ដែលកំពុងរស់ នៅក្នុង ភាពមិនដឹងខ្លួន ថា ការនេះវាជា ការធ្វើអត្តឃាតកម្ម តែម្តង។ ត្រូវដឹងថា ទោះបីសព្វថ្ងៃនៅលើពិភពលោក មាន ស្ថាប័នអន្តរជាតិ ជាច្រើន សំរាប់ការពារ នូវ ការរំលោភ ដណ្តើមទឹកដី អំពីសំណាក់ជាតិមួយ ទៅលើជាតិមួយទៀតក៏ដោយ ក៏វៀតណាម នៅតែធ្វើបានសំរេច ស្រួលបំផុត មកលើជាតិ ខ្មែរ និង លាវ ដែលជាជាតិមាន អរិយធម៌រួម។ វៀតណាម បង្កើត សន្តិភាពត្រជាក់ (paix froide) សំរាប់ជាតិ ខ្មែរ និង លាវ នៅក្នុងនោះ ជាតិទាំងពីរនេះ ត្រូវរស់ ដោយទទួលស្គាល់វៀតណាម ជា ប្រមុខ របស់ខ្លួន ពុំអាចប្រកែកបាន ទោះបីខ្លួនចង់ ឬ មិនចង់ក៏ដោយ។ ពាក្យ សង្គ្រាមត្រជាក់[43] មានន័យថា ‹ជាការពិបាក ក្នុងការរួមរស់ ជាមួយគ្នា› (difficile coexistence) រវាង ជាតិសាសន៍ពីរ។ រីឯ ពាក្យថា សន្តិភាពត្រជាក់ ជាពាក្យបង្កើតដោយ លោក Boris Eltsine ដើម្បី អោយលក្ខណ: លើ ការទំនាក់ទំនង ទៅថ្ងៃមុខ រវាង ប្រទេស រ៉ូស៊ី នឹង មស្ទីមប្រទេស ដែល មិនសូវមានការទុកចិត្តគ្នា និង មិនសូវមានមិត្តភាព។ សន្តិភាពត្រជាក់ រវាង ជាតិសាសន៍ យួន ជាមួយ ខ្មែរ នឹង លាវ គឺ

43 សង្គ្រាមត្រជាក់ (guerre fria) ជាពាក្យបង្កើតឡើង ដោយ ជនជាតិ អេស្ពាញ្ញូល (Espagnols)នៅសតវត្សទី១៩ ក្នុងន័យថា ជនជាតិខ្លួន មានការពិបាក ក្នុងការរួមរស់ជាមួយ ជនជាតិ អ៊ីស្លាម នៅ ដំបន់ សមុទ្រមេឌីទែរ៉ាណេ។

នៅក្នុង លក្ខណៈ : គ្មានការទុកចិត្តគ្នា និង គ្មានមិត្តភាព គឺមានតែ កំហឹង នៃ ជាតិសាសន៍ទុនខ្សោយ ចំពោះ ជាតិសាសន៍ ខ្លាំងក្លា តែប៉ុណ្ណោះ។

វប្បធម៌ នៃការដឹកនាំជាតិ

ការនេះ បញ្ជាក់បង្ហាញថា ជាតិសាសន៍យួន មិនត្រឹម តែមាន វប្បធម៌ នៃសង្គ្រាម នៅក្នុងសន្ដានចិត្តតែប៉ុណ្ណោះទេ គឺមាន វប្បធម៌ នៃការដឹកនាំជាតិ[44] ថែមទៀត។ ពួកវិទូអក្សរសាស្ត្រ (les lettrés) ពេលប្រឡងជាប់ជា ឧត្តមមន្ត្រីរដ្ឋ (mandarins) ទទួលតំណែង នៅក្នុងគ្រប់ទីកន្លែងក្នុងព្រះរាជាណាចក្រ ក្នុងឋានៈជា តំណាង រាជរដ្ឋាភិបាលចំពោះប្រជារាស្ត្រ ហើយប្រជារាស្ត្រនេះឯង ជាប្រភពកំណើតគេរបស់ខ្លួន។ ដូច្នេះ ប្រជារាស្ត្រ គោរព អ្នកបំរើ រាជការ គឺដូចជា គោរពព្រមគ្នា ខ្លួនឯងផង, គោរព រាជរដ្ឋាភិបាលតែមួយ, គោរព ច្បាប់រដ្ឋតែមួយ ដែលមាន ព្រះមហាក្សត្រជា បុត្រា នៃ សុលាល័យ (មេឃ) ទទួលអំណាច ពី ឋាននោះសំរាប់ជានា នូវ យុត្តិធម៌ ដល់ប្រជារាស្ត្រ ដែលជា គនុជ (កូនប្រុសស្រី) របស់ពសុភា។ ទោះបី ពួក វិទូអក្សរសាស្ត្រទាំងនោះ ចូលធ្វើ ឧត្តមមន្ត្រីរដ្ឋ ចេញពី គ្រប់ស្រទាប់សង្គម យ៉ាងណាក៏ដោយ តែ នៅពេល ក្លាយជា ឧត្តមមន្ត្រីរដ្ឋ គឺរស់នៅក្នុងលក្ខណៈ ជា ជន មាន វណ្ណៈ ដោយសារថា ការប្រឡងចូល វាពិបាកក្រៃលែង ហើយ សំរាប់តែ ពួកវិទូ

[44] វប្បធម៌ នៃការដឹកនាំជាតិ ; culture du gouvernement national។

អក្សរសាស្ត្រ ដែលមានមូលដ្ឋាន ចំណេះចេះដឹង, និយាយភាសា, គំនិត, កង្វល់, គតិ ដូចគ្នា។ ឯកភាពនេះឯងបង្កើតជា ការសមគំនិត សុក្រិត ដែលជា វណ្ណៈសង្គម។

ទស្សនៈ របស់អ្នកប្រាជ្ញចិន ឈ្មោះ កុង ជឺ (៥៥១-៤៧៩ គ.ស.) មិនដែលប្រើពាក្យថា អាទិទេព នៅឋានលើ ម្ដងណាឡើយ តែបើគាត់ ចង់និយាយអំពី លោកធាតុ (univers) គឺគាត់ប្រើពាក្យ មេឃ ហើយ គាត់តែងតែពន្យល់ថា មិនមែនជា កបិចិត្ត (caprice) ឬ កំហឹង ឬ ហិតកម្ម[45] នៃ អាទិទេព នោះទេ ដែល ដឹកនាំលោកធាតុ តែជា អំពើ នៃកម្លាំង មិនចំពោះមុខ ឬ អបុគ្គលិក (forces impersonnelles) ដែល អត្តកម្មរបស់វា ជា អ្នកទទួលខុសត្រូវ នូវ គ្រប់បាតុភូត និង ការផ្លាស់ប្ដូរសព្វសារពើ។ ទស្សនៈនេះ គេអាចទុកជា គំនិតដើមដំបូង នៃវិទ្យាសាស្ត្រ។ ដូចនេះ កុង ជឺ ថ្លែងថា ‹ *ជនណា មិនចេះបំរើមនុស្សលោក ដូចម្ដេច នឹងអាច បំរើ ព្រលឹងបាន ? ជនណាមិនស្គាល់ មនុស្សនៅមានជីវិត ដូចម្ដេច នឹងអាចស្គាល់ ព្រលឹង នៃមនុស្សស្លាប់បាន ?* ›។

គោលការណ៍ នៃ ការដឹកនាំជាតិ របស់វៀតណាម គឺផ្អែកលើ កុងជឺនិយម (Confucianisme) ដែលជាមាតា នៃវប្បធម៌ របស់ជាតិសាសន៍យៀកណាម។ គោលការណ៍នោះ គឺ

45 ហិតកម្ម ជាអំពើធ្វើផលប្រយោជន៍អោយ ; bienfaits។ ហិតករ គឺជាធ្វើអំពើនោះ។

មូលវិធី ព្រមគ្នា នៃ របៀបរបប នៃបញ្ញា, នយោបាយ និង សង្គមកិច្ច។ ក្រុមអ្នកដឹកនាំជាតិ ជា វណ្ណៈបញ្ញវន្ត (intelligentsia) ចេញពី ពួកវិទូអក្សរសាស្ត្រ ជាអ្នកសង្វាត រៀនសូត្រ ដើម្បី ប្រឡងថ្នាក់ជាតិ តឹងរឹងបំផុត ចូលធ្វើ ជា អ្នករាជការ ដើម្បី បំរើប្រជារាស្ត្រ ដែលជាប្រភព នៃ កំណើតរបស់ខ្លួន។ ការណ៍នេះ តើអាចនឹងទុកជា គោល ការណ៍ នៃ រដ្ឋាភិបាល នៃប្រជារាស្ត្រ, ចេញពី ប្រជារាស្ត្រ និង ដើម្បី ប្រជារាស្ត្រ បានដែរឬទេ ? តួនាទី នៃ ព្រះមហាក្សត្រ នៅក្នុងគោលការណ៍នេះ ជា សមតា នៃ ប្រព័ន្ធ ដឹកនាំ ឬ Yin (ឆាយា ឬ អ្នកទ្រទ្រង់នៃស្រមោល) និង Yang (សូរ្យ ឬ វិភាករ គឺអ្នកធ្វើពន្លឺ)។ Yin និង Yang ជា ទិដ្ឋភាព ផ្ទុយគ្នា តែវា បង្គ្រប់គ្នា និង ប្តូរគ្នាមិនចេះចប់ នាំបញ្ចេញនូវថាមពល នៃ លោកធាតុ។ ភាសិតមួយពោល ថា : ម្តង yin, ម្តង yang គឺថា ជា ឯកភាព នៃ Tao។ Tao នេះ ជា គោលការណ៍ នៃ ការផ្លាស់ប្តូរ ខ្លួនឯង ហើយ ក៏ជា ឯកភាព នៃ គ្រប់ភាវៈ និង គ្រប់ការវិវត្តន៍។ អញ្ចឹងឯង មនុស្ស ជា អ្នកបំបង់ នូវ វិបរិត (perturbation) សព្វ សារពើ ឬក៏ ជា វិបរិត នៃរូបវន្ត ដូចយ៉ាង ការរញ្ជួយដី, ទឹក លិច... ឬក៏ ជា នរវិបរិត ដូចយ៉ាង ឧទ្ទាមកម្ម, គ្រោះសាធារណៈ,ទុរភិក្ស...។ តែបន្តមកទៀត ពួកសាសនិក នៃ កុងជឺនិយមថ្មី គេ បន្ថយអំណាច នៃវិបរិត របស់មនុស្ស ដល់ខ្លួនឯង។ ដូចនេះ ដោយខ្វះគុណធម៌ហ្នឹងឯង មនុស្ស

ផ្ដន្ទាទោសខ្លួនឯង អោយទៅជា មនុស្ស ទ្រុស្ដសីល។ គឺ ក្នុងនាយកគំនិតនេះ បាន ជា ជាតិសាសន៍ ចិន និង យួន ពុំទុក ព្រះមហាក្សត្រខ្លួន ជាអាទិទេព ទេ តែជា អាណត្តិគាហក នៃ សុលាល័យ (mandataire du ciel) ព្រោះ ព្រះមហាក្សត្រ ក៏ជាមនុស្ស ដូច្នេះ បើ ព្រះអង្គ គ្មានសីលធម៌ ទ្រង់នឹងក្លាយទៅជា មនុស្ស ទ្រុស្ដសីល ដែល ប្រជារាស្ត្រ អាចទំលាក់ ព្រះអង្គ ពីរាជបល្ល័ងបាន ទៅតាម របៀបរបប នៃសុលាល័យ។ តាម គំនិតនេះ កុងជឺនិយម ជាក្បួនខ្នាត នៃ ជីវិត មាន សីលធម៌ ឈមទៅរក ដល់រក្សា របៀបរបប និង ឋានានុក្រម នៅក្នុងសង្គម និង រដ្ឋ, ហើយជា ក្បួន ប្រឆាំងខ្លាំងនឹង អ្នកអនាធិបតេយ្យ នៃ បញ្ញា, នៃសង្គម, នៃច្បាប់។ ប្រយោគពិស្សុតមួយ សំគាល់ លក្ខណៈ នៃ ការដឹកនាំល្អ ថា : *សូមអោយ ស្ដេច ស្ថិតនៅជាស្ដេច, សូមអោយរាស្ត្រ ស្ថិតនៅជារាស្ត្រ, សូមអោយបិតា ស្ថិតនៅជាបិតា, សូមអោយកូន ស្ថិតនៅជាកូន*!

វប្បធម៌ នយោបាយ

ទំហំនយោបាយ នៃ អ្នកដឹកនាំយួន គឺ ការរក្សា នៃ សមតា នៅក្នុង នគរ និង សង្គម ដើម្បី អោយមាន ឯកភាព ទៅតាម ទីលំហ នយោបាយ (espace politique)។ នៅក្នុង សម័យបុរាណ ឯកភាពនោះ គឺ ស្ថិតនៅលើ រាជាធិរាជាណាចក្រ ដែលមាន ព្រះមហាក្សត្រ ប្រកបដោយ ទសពិធរាជធម៌។ ការបះបោរ នៃ ប្រជារាស្ត្រ គឺទុកជា សញ្ញា ដែលវា

នឹងមកដល់ នៃ ការរលំ ព្រះចៅអធិរាជ្យ។ បុរាណវាទ ថា : ‹សុលាល័យ មើលឃើញ ដូច ប្រជារាស្ត្រ ដែរ !› ដូច្នេះ ការប្តូរ នៃ រាជសន្តតិវង្ស ជា ការចាំបាច់ សំរាប់ រក្សា ឯកភាពជាតិ និង សង្គម បើ រាជសន្តវង្សនោះ លែងមានការទុកចិត្តពី សុលាល័យ។ ក្នុងចំណុចនេះ វប្បធម៌នយោបាយយួនបុរាណ ក៏ដូច ចិន ដែរ គឺ ទុក បដិវត្តន៍ ជា ការប្រែប្រួល ចេញពី បំណង សុលាល័យ ពោលថា ពី ប្រជារាស្ត្រ ព្រោះ ‹សុលាល័យ មើលឃើញ ដូច ប្រជារាស្ត្រ ដែរ !›

តើអ្វីទៅ ជា នយោបាយដឹកនាំជាតិ ?

នយោបាយដឹកនាំជាតិ បុរាណ ក៏វាមិនខុសគ្នាអ្វីនឹងសព្វថ្ងៃនោះដែរ។ ទទួលបន្ទុក នូវ កិច្ចការរដ្ឋសព្វសារពើ, យុត្តិធម៌ និង ការពារប្រជាជាតិ។ ដូច្នេះ រដ្ឋ ត្រូវមានមធ្យោបាយ ដើម្បី សាង ហេដ្ឋារចនាសម្ព័ន្ធ គ្រប់បែបយ៉ាង និង ធ្វើយុទ្ធការយោធា ជា យថាហេតុ សំរាប់ការពារជាតិ។ មធ្យោបាយនោះ គឺ ពន្ធដារ នោះឯង។ ដូច្នេះ តួនាទី នៃ នយោបាយដឹកនាំជាតិ គឺ ប្រើមធ្យោបាយ ដើម្បី កែ ធម្មជាតិកំណាច (corriger la nature cruelle), បង្ការ នូវ មហន្តរាយ គ្រប់បែបយ៉ាង។ ជាសង្ខេប គឺ រក្សារ៉ាប់រង នូវ ដំណើរការល្អ ដល់ សង្គមគ្រប់វិស័យ ដែលជាអាយុជីវិត សំរាប់ជាតិ ពោលថា អោយមាន ស្ថិរភាព នៃ សេដ្ឋកិច្ច, រដ្ឋ និង អរិយធម៌។

កិច្ចការទាំងអស់នោះហើយ ដែលត្រូវចាំបាច់មាន រដ្ឋខ្លាំង ដឹកនាំដោយពួកមន្ត្រីចេះដឹង មានមនសិការជាតិ។ ឃ្លាពិសេសមួយ របស់អ្នកប្រាជ្ញចិន ឈ្មោះ Mencius († ៣១៤ ម.គ.ស.) ថា : ‹*ធុរៈ នៃ មនុស្ស មាន គុណសម្បត្តិ ពុំដូច មនុស្ស សាមញ្ញនោះទេ។ មាន អ្នកខ្លះ ធ្វើកិច្ចការដោយប្រើ បញ្ញា, អ្នកខ្លះទៀត ធ្វើ ការហត្ថកម្ម, តែ អ្នកប្រើ បញ្ញានេះឯង ជា អ្នកដឹងនាំ អ្នកដទៃ, អ្នក ធ្វើការហត្ថកម្ម ត្រូវអ្នកដទៃដឹកនាំ*›។

ត្រីវប្បធម៌ ដែលបានរៀបរាប់ខាងលើនេះ ជាកម្លាំង ទឹកជំនន់ ប្រកបដោយឋាមពល លង់លិច ក្រឡាប្រឹថពីខ្មែរ និង លាវ ដោយ ផ្តេកភ្លាម ដល់ ប្រជាពលរដ្ឋ ទាំងពីរ។ តើអ្នកណាមួយ អាចនឹកស្មានបានថា ហេតុការណ៍បែបនេះ អាចនឹងមានកើតឡើងបាន នៅ វិភាតកាល (aube) នៃសតវត្ស ទី២១ ដែលប្រជាពលរដ្ឋនីមួយៗ ស្គាល់តែ ពិភពលោករបស់ខ្លួន សាងលើច្បាប់អន្តរជាតិ និង សិទ្ធិប្រជាពលរដ្ឋ និង សិទ្ធិមនុស្ស ដែលជា ខែលសំរាប់ការពារ គ្រប់អំពើឈ្លានពាន ពីសំណាក់ប្រទេសមួយ ទៅលើប្រទេសមួយទៀត, បុគ្គលមួយ ទៅលើបុគ្គលទៀត។

តែ លោក នួន ឃឿន បានស្មានទុក តាំងពី ទស្សវត្សរ៍ ៧០ ថា : ‹*ប្រជាជាតិយៀណាម ជាប្រជាជាតិមួយ ដែលគេចាត់ទុក ដោយគ្មានលាក់លៀមថា ថាមពល មានគុណសម្បត្តិខាងផ្លូវបញ្ញា គ្រប់គ្រាន់។ សេដ្ឋកិច្ចប្រទេសយៀកណាម*

ក្រោយសង្គ្រាម ជាសេដ្ឋកិច្ច ដែលមាន កម្លាំងក្លៀវក្លា ស្របជាមួយនឹង កំរិតដ៏ខ្ពស់ ខាងការអប់រំវិទ្យាសាស្ត្រ និង បច្ចេកទេស នៃជនជាតិនេះ។ ម៉្យាងទៀត ខាងផ្លូវនយោបាយ ប្រទេសយៀកណាមនឹងមាន កងទ័ពខ្លាំងពូកែ ក្នុងចំណោម ប្រជាជាតិទាំងឡាយ នៅជ្រោយឥណ្ឌូចិន និង ក្នុងអាស៊ីភាគអាគ្នេយ៍នេះ។ តើកម្លាំង ទាំងអស់នេះ ពុំមែនជាការគំរាមកំហែងទៅលើប្រជាជាតិខ្មែរ ដែល ជា អ្នកជិតខាងទេឬ ?›។

ខ្មែរភាគច្រើន ជាពិសេសយុវជន ជំនាន់នោះ បានអានដោយចៅរ៉ៅ និង ពិច័យ[46] នូវ សៀវភៅ របស់លោក នួន ឃឿន នៅក្នុងបរិបទ ពិតប្រាកដមួយ គឺ ការឈ្លានពានដោយ កម្លាំងទ័ពយួនកុម្មុយនិស្ត មកលើប្រជាជាតិខ្មែរ នៅឆ្នាំ ១៩៧០។ សួរថា តើចម្លើយខ្មែរ មានអ្វីខ្លះ នៅចំពោះគ្រោះថ្នាក់ពិតប្រាកដនេះ ដែលជាគ្រោះថ្នាក់មួយយ៉ាងធំ ដល់អាយុជីវិតប្រជាជាតិខ្មែរ ក្នុងបច្ចុប្បន្ន និង អនាគតជាតិខ្មែរ ? ដូច្នេះហើយវាសនាប្រជាជាតិខ្មែរ ក្នុងអនាគត ស្រេចទៅលើចម្លើយ ដែលខ្មែរ បានឆ្លើយរួចហើយ និង បំរុងនឹងឆ្លើយបន្តទៀត តបទៅនឹង សំនួរ ជាអាយុជីវិត។

[46] បានអានដោយចៅរ៉ៅ និង ពិច័យ ; ils ont lu avec empressement et ont l’examiné avec soin។

ឯណាចម្លើយ នៃ ប្រជាជាតិខ្មែរ ?

តាំងពី សតវត្សរ៍ទី១៧មក ប្រជាជាតិខ្មែរ ប្រឈម នឹង វប្បធម៌ នៃ អព្យាគម របស់ប្រជាជាតិយៀកណាម បន្តពី ប្រជាជនចាម។ ការប៉ះទង្គិច ចំនេះ សំដែងអោយឃើញ អ្វីខ្លះ អំពី គុណសម្បត្តិ និង គុណវិបត្តិខ្មែរ ? សម័យមហានគររុងរឿង គឺស្ថិតនៅត្រឹមតែ ជា កម្រងអនុស្សវរីយ៍ ស្រពេចស្រពិល នៅក្នុង សតិអ្នកដឹកនាំខ្មែរ ហើយ លុបបាត់អស់ពី សតិប្រជាពលរដ្ឋខ្មែរ។

លោក ចាន់ ដារា និង ប៉ែន នារិ កត់ថា : ‹*តាំងពី សតវត្ស ទី១៥ (ពីគ.ស. ១៤៧៤ ការប្រជែងត្រីភាគី រវាង ស្តេច រាមាធិបតិ-ធម្មោរាជា-សូរិយោទ័យ) ដល់ទី ១៩ ជារយៈពេលខ្មៅគគ្រោច នៃ ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ។ គឺជាសម័យ នៃការដណ្តើមរាជ្យគ្នា រវាង ក្រុមញាតិស្តេច, នៃការធ្វើឃាដនយោបាយនៃការសម្លាប់រង្គាល, ក្នុងពេលដែលទឹកដីកម្ពុជា ចេះតែរបេះរបោចទៅ ក្រោមការរុញច្រាន នៃ សៀម និង យួន។ ពួកអ្នកចង់បានស្វេតឆ័ត្រ ខ្លះហៅសៀមមកជួយ ខ្លះហៅយួនមកពួតដៃ ក្នុងសង្គ្រាមភាតរឃាដ ដើម្បីអំណាច។*

នៅពាក់កណ្តាលសតវត្សរ៍ទី១៧ ជនជាតិយួន ចូលមកកាន់កាប់ទឹកដីខ្មែរនៅកម្ពុជាក្រោមកាន់តែច្រើនឡើង។ ក្រោយពី ព្រះបាទ ជ័យជេដ្ឋាទី២ (១៦២៩-១៦២៧) ចូលទិវង្គត នៅទីក្រុង ឧដុង្គ ដែលព្រះអង្គ យកមកធ្វើជា រាជ

ធីនី ដោយគ្មានហេតុផលអ្វីសំខាន់សោះ ក្នុងនគរ មាន កើត ជម្លោះអារុជ រវាង អភិមនិក នៃរាជបល្ល័ង្ក ហើយ នៅរយៈនោះ ខេត្តព្រៃនគរ ធ្លាក់ទៅក្នុង កណ្ដាប់ដៃយួន ហើយយួនដូរឈ្មោះ ហៅថា សេហ៊ូង (១៦៩៨)។ ហើយដំណើរ យួន ចុះទៅទិសខាងត្បូង មាន ល្បឿនកាន់ តែលឿនឡើ ងៗ គ្មាន កម្លាំងខ្មែរ ណាមួយ អាចទប់ស្កាត់ បាន នោះ ឡើយ។

គួរបើកវង់ក្រចក ដើម្បី អធិប្បាយ ជាសង្ខេប អំពី រាជ ឃាត មាននៅក្នុង រាជវង្សានុវង្ស បន្ត ពី រជ្ជកាល ព្រះបាទ ជ័យចេស្ដា ឬ ជ័យជេដ្ឋាទី២ ដែលជារជ្ជកាលមានទំនាក់ ទំនងផ្ទាល់ជាមួយនគរយួន។

ជ័យជេដ្ឋាទី២ ជាបុត្រា របស់ព្រះបាទ ស្រីសុរិយោព័ណ៌។ ព្រះអង្គ មាន ព្រះអគ្គមហេសី ព្រះនាម ព្រះភគវតីអង្គចូវ ជាបុត្រីព្រះចៅអណ្ណាមកុកបុរី។ ជ័យជេដ្ឋាទី២ មាន ព្រះ រាជបុត្រា ជាមួយព្រះនាងចូវ មួយព្រះអង្គ ព្រះនាម ពញា តូ តែព្រះអង្គ ក៏មាន ព្រះរាជបុត្រាបុត្រី ជាមួយ អ្នកម្នាង ដទៃទៀតដែរ ដូចជា អ្នកអង្គ ទេពបញ្ញាក្សត្រី, នូក្សត្រា, ចន្ទវតិក្សត្រី និង ពញាចន្ទក្សត្រា។ ព្រះអង្គតូ ជាបុត្រា ច្បង ដូចនេះ ព្រះអង្គ ជា រាជានុសិទ្ធិ។

ពេលដែលនគរយួន មានទំនាស់ជាមួយ នគរចិន ព្រះចៅ អណ្ណាមកុក បានស្នើរសូម ព្រះជ័យជេដ្ឋា ជា កូនប្រសារ

សូមខ្ចីតែ៥ឆ្នាំទេ ខេត្តកោះក្របិព្រៃនគរ ដើម្បីបង្ហាត់សេនាទាហាន។ ព្រះចៅខ្មែរ យល់ព្រម នូវសំណើរនោះ ដោយយល់ឃើញថា ព្រះចៅអណ្ណាម ជា ព្រះបិតាក្មេងព្រះអង្គ ហើយក៏ជា តំណាំង (gage) នៃ សម្ពន្ធមិត្ត ទប់ទល់នូវការកំហែង ជាយថាហេតុ ពីសំណាក់សៀម។ ក្នុងរជ្ជកាល ព្រះបាទ ជ័យជេដ្ឋា សៀមលើក ទ័ពមកច្បាំងនឹងខ្មែរ បីដង។ ទីមួយ នៅឆ្នាំ ១៦៣២ ព្រះចៅថៃណា[47] ជាព្រះរាជាក្រុងទេពបុរី ស្រីអយុធ្យា ដឹកនាំទ័ពដោយខ្លួនឯង មានរេហ៍ពល ចំនួន ១០ម៉ឺននាក់ ចូលវាយស្រុកខ្មែរ តាមចុងដែនស្រុកលាវ ចុះតម្រង់ចូលក្នុងស្រុកខ្មែរ មកក្រុងម្លូព្រៃ ជាំក្សាន្ត ជ្រៃសំបូរ កំពូលពេជ្យ។ តែត្រូវទ័ពខ្មែរ វាយបែក នាំគ្នារត់ទៅស្រុកសៀមវិញ។ មេទ័ពខ្មែរជំនាន់នោះ ឈ្មោះ ឧកញ៉ា តេជោបុរារាជមាស។ លើកទី២ មួយឆ្នាំក្រោយមក គឺឆ្នាំ ១៦៣៣ ព្រះចៅណាថៃ អោយកេណ្ឌរេហ៍ពល ៥ម៉ឺននាក់, ដឹកនាំដោយ ព្រះចៅវាំងណម ជា មហាឧបរាជ, អោយលើក កងទ័ពជើងទឹក មកវាយស្រុកខ្មែរម្តងទៀត។ ទ័ពសៀម រុលចូលស្រុកខ្មែរ តាមខេត្តកំពតតែត្រូវទ័ពខ្មែរ, ដឹកនាំដោយ ព្រះបរមរាជា មហាឧបរាជ

---

47 ចៅថៃណានេះ ដើមឡើយជារាស្ត្រទេ ហើយបានបួសជាភិក្ខុ មានងារជាមហាវិមល។ ថ្ងៃក្រោយមក ព្រះចៅនរេន្ទ្រសូរ ដែលស្តេចគ្រងរាជ្យសៀមបានវាយបន្ទាយលង្វែកខ្មែរបែក ពេលព្រះអង្គសុគតទៅព្រះចៅឯកាទសរដ្ឋ ជាព្រះអនុជឡើងគ្រងរាជ្យស្នងព្រះជេដ្ឋា។ ទទួលពេលនោះ ព្រះមហាភិមលនោះ បានសិស្សគុណច្រើន ក៏ចាកសិក្ខាបទហើយយកជាទ័ព លើកមកផ្ចិតតព្រះឯកាទសរដ្ឋៅ រួចឡើងសោយរាជ្យតាំងខ្លួនជាព្រះចៅថៃណាឡើង។

ទ្រង់ព្រះនាម ព្រះឧទ័យ ដែលជា ព្រះអនុជ របស់ព្រះចៅខ្មែរ, វាយបែកនាំគ្នាដកថយទៅស្រុកសៀមវិញ។ លើកទី៣ ទ័ពជើងទឹកសៀម ដឹកនាំដោយ ព្រះរាជបុត្រ ព្រះចៅថៃ ណា ព្រះនាម ព្រះជេដ្ឋា មានរេហ៍ពលចំនួន ៥ម៉ឺននាក់ លើកទ័ពមកដល់ស្រុកចន្ទបុរី ហើយ ចូលមកដល់ខេត្តកំពត។ ក្រោយពេលព្រះអង្គដឹងថា ទព័ខ្មែរដឹកនាំដោយ ព្រះមហាឧបរាជឧទ័យ មានចំនួន ពលទាហាន និង អាវុធយុទ្ធភ័ណ្ឌ ច្រើនជាងទ័ពសៀម ក្រៃពេក ក៏សំរេចចិត្ត ដកទ័ព ថយទៅវិញ។

នៅក្នុងនគរ ព្រះបាទ ជ័យជេដ្ឋា នៅឆ្នាំ ១៦៣២ ជួបប្រទះនឹងវិបត្តិ នៃ ការប៉ះបោរ ប្រឆាំងនឹងរាជ្យរបស់ព្រះអង្គ គឺ មានរាស្ត្រម្នាក់ នៅស្រុកក្រាំងសម្រែ ក្នុងខេត្តបរិបូណ៌ ឈ្មោះ សំ ចេះសិល្ប៍ ចេះមន្តអាគម ពូកែណាស់ មានរាស្ត្រ ខ្លបខ្លាចខ្លួន ហើយ ចុះចូលនឹងខ្លួនជាច្រើន ក៏តាំងខ្លួនជាស្តេចសម្រែ ប្រកាសនាមខ្លួន ជា ព្រះសម្រែរាជាធិរាជ តាំងព្រះនគរកំផែងវាំង នៅភូមិស្វាយអំពា ដែនមឿងកំពង់ហៅ (ក្នុងខេត្តកំពង់ឆ្នាំ)។ បន្ទាប់មក ស្តេចសម្រែ ចាញ់ឧបាយកល អ្នកជំទាវ មហាទេវី នារីសោភ័ណ ដែលជាភរិយា ឧកញ៉ា តេជោបុរារាជ ត្រូវសេនា អ្នកជំទាវ ចាប់ខ្លួនបាន យកទៅប្រហារជីវិត។ ម្តងទៀត ព្រះបាទ ជ័យជេដ្ឋា ជួបប្រទះ នឹង ការប៉ះបោរ ពីសំណាក់ឈ្លើយសង្គ្រាមសៀម ដែលខ្មែរចាប់បាន កាលជំនាន់ សៀមចូល

វាយស្រុកខ្មែរ។ ពួកឈ្លើយទាំងនោះ វាប្រមូលគ្នាពីខេត្តទីទៃ បង្កើតបានជាកងទ័ពតូចមួយ នៅក្នុងខេត្តពោធិសាត់ រួចវាយដេញចៅហ្វាយស្រុក ពោធិសាត់ ក្រគរ ខ្លុង ក្រង និង រលាប្អៀរ។ ចៅហ្វាយស្រុកទាំងនោះ ទ្រាំតស៊ូពុំបាន ក៏នាំគ្នារត់មកក្រុងឧដុង្គមានជ័យ។ ទើបព្រះរាជាជ្រើសតាំង ឧកញ៉ា តេជោយ៉ត[48] ដែល ធ្លាប់ជា ដៃស្តាំ ទ័ពសព ឧកញ៉ា តេជោ បុរារាជ អោយនាំរេហ៍ពល ទៅបង្ក្រាបពួកឈ្លើយសៀម បានសំរេច ដូចបំណងព្រះអង្គ។

លុះដល់ គ.ស. ១៦៣៧ ព្រះបាទ ជ័យជេដ្ឋា ទ្រង់ ព្រះឈួន ហើយក៏ទ្រង់ក៏សោយព្រះទីវង្គត ក្នុងព្រះជន្មវស្សា ៤៩ឆ្នាំ។ ពេលនោះ ចៅពញាតូ ជាព្រះរាជានុសិទ្ធិ ទ្រង់គង់ នៅក្នុងព្រះផ្នួស ជាភិក្ខុ នៅនគតវត្ត ខណៈនោះ ព្រះបរមរាជវង្សានុវង្ស និង នាម៉ឺន សព្វមុខមន្ត្រី ជំនុំព្រមយល់ថា សម្តេចចៅពញាតូ ជាព្រះរាជបុត្រច្បង ដែលត្រូវទទួលរាជសម្បត្តិនោះ ទ្រង់នៅព្រះផ្នួសនៅឡើយ បើយើងនឹងអញ្ជើញស្តេចចាកសិក្ខាបទមក ក៏ពុំទាន់ ហើយព្រះរាជហឫទ័យ ក៏កំពុងតែស្រឡាញ់ អាល័យសីលផ្នួសនោះ ពន់ប្រមាណ បើយើងនឹងអញ្ជើញព្រះអង្គនូ ឬ ព្រះអង្គចន្ទ ជាអានុជ អោយទទួល រាជសម្បត្តិនោះ ឃើញថាខុសនឹង ច្បាប់រាជសម្ប

[48] តេជោយ៉ត មានដើមកំណើត ជាពួង ជាមេទ័ពខ្មែរមួយ មានឈ្មោះល្បីល្បាញណាស់។ ឧកញ៉ានេះ ហ៊ានកាត់-ក អ្នកម្នាង របស់ព្រះរាជា ព្រោះយល់ឃើញថា អ្នកម្នាងនោះ ហ៊ានប្រឆាំងខ្លួន ជាអ្នកកាន់ ព្រះរាជអាជ្ញាសឹក ដើម្បីនឹងប្រាបប្រាមសត្រូវផែនដី។

ត្តិ។ ដូច្នេះ គួរយើង អញ្ជើញសម្តេចព្រះឧទ័យ បរមរាជា មហាឧបរាជ វិញ ដ្បិតថា សម្តេចព្រះបិតុលា (មាខាង ឳពុក) ធ្លាប់កាន់កាប់កិច្ចការរាជការមកស្រាប់។ ព្រះរាជបុត្រា ពីរព្រះអង្គ យល់នាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រី គិតព្រមគ្នាដូច្នេះហើយ ក៏នាំគ្នា អញ្ជើញ ព្រះមហាឧបរាជ អោយឡើងគ្រងរាជសម្បត្តិបន្តពី សពព្រះជេដ្ឋាព្រះអង្គទៅ។ ព្រះឧទ័យយល់ព្រម តាមអង្គប្រជុំ នៅក្នុងបរិបទពិសេសមួយ តែពុំទទួលងារ ជាព្រះមហាក្សត្រនោះឡើយ ព្រោះ មិនចង់ក្បត់ព្រះរាជហឫទ័យ សពព្រះជេដ្ឋា ដែលបំរុងទុក រាជសម្បត្តិថ្វាយ ព្រះអង្គតូ។ ព្រះអង្គ គ្រាន់តែឡើងជា សម្តេចព្រះឧភយោរាជធំ ដើម្បីរក្សារាជសម្បត្តិទុកសិន ទម្រាំ សម្តេចព្រះអង្គតូ ចាកសិក្ខាបទមក។ ពេលវលា កន្លងមកទៀត ព្រះអង្គតូ តែងតែ បដិសេធ ជាច្រើនដង ច្រើនគ្រាពី ការអញ្ជើញទ្រង់ ពីសំណាក់ មន្ត្រីភិលៀង អោយ ចាកសិក្ខាបទ មកទទួលរាជសម្បត្តិ។ កាលព្រះបិតា គង់ព្រះជន្មាយុនៅឡើយ ទ្រង់បម្រុងទុកថ្វាយ ព្រះអង្គតូ បុត្រី ម្តាយផ្សេងគ្នា ព្រះនាម ចន្ទវតី អោយធ្វើជាអគ្គមហេសី។ តែអវត្តមាន ពន្យារ នៃ ព្រះអង្គតូ នៅក្នុង ព្រះរាជវាំង នាំអោយ ព្រះឧទ័យ ភ្លាត់ស្មារតីលួចស្រឡាញ់ ព្រះអង្គចន្ទវតី ហើយស្វែងរក គ្រប់មធ្យោបាយ ដើម្បី យកព្រះនាង ធ្វើជាព្រះទេពី ទោះបីដឹងថា សាមីខ្លួន គេប្រកែកដាច់អហង្ការ

ក៏ដោយ។ តែ ការព្យាយាម លួចស្នេហា របស់ព្រះអង្គ ទទួលបាន នូវ ជ័យជំនះ ស្រេចដូចបំណងមែន។

ចំណែក ពួកមន្ត្រី ភិលៀង រាប់អាន ព្រះអង្គតូ ចេះតែនាំគ្នាទៅតឿនរំលឹកជារឿយៗ សូមអោយព្រះអង្គតូ ចាកសិក្ខាបទ ដោយលើកយករឿង ព្រះបិតុលាធិរាជ ស្តេចប្រលោម យកព្រះអង្គចន្ទវតី ជាគូផ្សំផ្គុំ របស់ព្រះអង្គតូស្រេចទៅហើយ។ តែ ទមិឡ (argument) មានប្រសិទ្ធិភាពខ្លាំង ដែលអាចធ្វើអោយព្រះអង្គតូ ទន់ព្រះទ័យ ដូរព្រះរាជហឫទ័យ សុំចាកសិក្ខាបទ គឺ ការប្រៀបធៀប នៃ ការពុំព្រម សឹក ទៅនឹង អកតញ្ញូធម៌ ចំពោះមាតា ព្រោះថា តើ ព្រះអង្គតូមាន អំណាចអ្វី នឹងថ្វាយមុខនាទីជា ព្រះវររាជមាតា (reine mère) ដល់ព្រះមាតាបាន ដែលព្រះនាវបំណាច់ ស្តេច លះបង់ស្រុកយួន មករស់នៅស្រុកខ្មែរ ឆ្ងាយពីគ្រួសារព្រះអង្គ។ សម្តេចព្រះមហាឧភយោរាជ ព្រះអង្គសុខចិត្ត ថ្វាយរាជ្យទៅព្រះអង្គតូ ដោយគ្មានសេចក្តីសាញបន្តិចបន្តួច នោះឡើយ។

ដូចនេះ ព្រះអង្គតូ ឡើងសោយរាជសម្បត្តិ នៅឆ្នាំ ១៦៣៦ ជ្រើសរើស ព្រះនាមរាជ្យ ព្រះស្រីធម្មរាជា (១៦៣៦-១៦៤០)។ ព្រះចៅថ្មី តែងតាំង ព្រះអនុជ ព្រះអង្គនូ ជា ឧបរាជ។ ដំណឹងដំណឹងល្អនេះ នាំអោយ ព្រះចៅក្រុងអណ្ណាមកុក មានសេចក្តីរីករាយផង និង បារម្ភផង ព្រោះរយៈពេលខ្ចីដីព្រៃនគរ វាចប់ស្រេចបាច់ទៅហើយ ដូច្នេះ ការប្តូរ រដ្ឋកាល

ថ្មី នៅស្រុកខ្មែរ វានឹងអាចនាំអោយមាន ការផ្លាស់ប្តូរ នៃការប្រាស័យទាក់ទង រវាង នគរ យួន នឹង ខ្មែរ។ ដូច្នេះ ព្រះអង្គ ត្រូវចាំបាច់ ពង្រឹងអំណាចដ៏ខ្លាំងក្លា បុត្រីព្រះអង្គ គឺព្រះអង្គចូវ ដែលជាមាតា របស់ព្រះមហាក្សត្រថ្មីខ្មែរ។ ឈ្លានឱកាស នៅពេលបុណ្យ រាជាពិសេក ព្រះអង្គតូ ដែលត្រូវជាចៅ របស់ព្រះអង្គ ទ្រង់ បញ្ជូន រេហ៍ពល ៥០០ នាក់ នាំព្រះរាជបណ្ណការ ទៅថ្វាយ ព្រះចៅខ្មែរ ហើយ ស្នើរសូមអោយ រេហ៍ពល ទាំងនោះ នៅបំរើផ្ទាល់ នៅស្រុកខ្មែរតែម្តង ព្រះអង្គចូវ ដែលក្លាយ ជា ព្រះវររាជមាតា ព្រះសម្តេច ព្រះទាវធីតា មហារាជជននី ទេវីក្សត្រីបរមពិត្រ។ ទ័ពយួននោះ ដឹកនាំដោយ មហាមន្ត្រីយួន ពីរនាក់ ហើយរាល់ឆ្នាំតែងតែមាន រេហ៍ពលថ្មី មកផ្លាស់ប្តូរ ជានិច្ច។ ចាប់ពីពេលនោះមកព្រះអង្គចូវមានអំណាចណាស់នៅស្រុកខ្មែរ។ ព្រះអង្គតែងតែ អោយរើសរកប្រុសៗ ចូលគាល់តាមវេនជាអចិន្ត្រៃយ៍ តែជន ទាំងនោះ ពេលណា ស្តេចពុំសូវគាប់ព្រះទ័យនោះ ស្តេចក៏ត្រាស់អោយបណ្តេញចេញ ឬ អោយសម្លាប់ចោល ដើម្បីបំបាត់មាត់។ ព្រះស្រីធម្មរាជា (តូ) ទ្រង់ជ្រាប នូវកិច្ចការអាថ៌កំបាំង របស់មាតា ហើយទ្រង់ពុំ សព្វព្រះរាជហទ័យរឿងនេះ ទ្រង់ក្រែងរង្កៀសក្នុងចិត្តព្រះបិតុលា អំពីរឿងនេះ ដែលនាំអោយព្រះអង្គពុំចង់គង់នៅក្នុងក្រុងឧដុង្គមានជ័យ ជាមួយនឹងស្តេចទាំងពីរព្រះអង្គនេះឡើយ។ នៅឆ្នាំ ១៦៣៨ ព្រះអង្គសម្រេចចិត្ត

ទៅសាងរាជធានីថ្មីនៅស្រុកទន្លេធំ នៅកោះឃ្លោក (ក្នុងស្រុកខ្សាច់កណ្តាល)។ ព្រះស្រីធម្មរាជា មានប្រាជ្ញា ជាជំនាញ ខាងគតិលោក ស្លោក និង គតិធម៌ និង សិល្ប នៃកំណាព្យឃ្លោង និង សាស្ត្រាបាលី។ ព្រះអង្គ នេះហើយ ដែលជាអ្នកតែង ច្បាប់កុមារ កុមារី ច្បាប់ហៃសាធុជន អោយឈ្មោះហៅថា ច្បាប់ត្រៃនេត្រ។

នេះនឹងនិយាយ អំពី ព្រះអង្គចូវ ព្រះអង្គ មានកាមរោគកើត តម្រេកត្រេកត្រអាល ពន់ប្រមាណ។ ថ្ងៃមួយ ស្តេចយាងទៅប្រពាតព្រៃ ខណៈនោះ មានបុរសម្នាក់ ជាកូនពញាសេនាធិបតី ចៅហ្វាយស្រុកខេត្តបរិបូណ៌ ឈ្មោះ ពញាធំ កំពុងឡើងបេះផ្លែដូងផ្លែ ហើយរបូតសំពត់ លេចចេញប្រដាប់ខាងក្នុងវែង។ ព្រះអង្គចូវ ក្រឡេកឃើញ ក៏ពេញព្រះទ័យពេកណាស់។ លុះដល់ថ្ងៃល្ងាច បញាធំ ដឹងថា ព្រះវររាជមាតា យាងមកកំសាន្តព្រៃ នៅក្នុងស្រុកខ្លួន ហើយឃើញព្រះភក្រ្តព្រះអង្គ លួចមានចិត្តស្នេហា ចង់ជួបប្រតិព័ទ្ធនឹងព្រះអង្គចូវ ក៏ដើរបរបាញ់សត្វ ដើម្បី នាំសត្វនោះ ជាលេសទៅថ្វាយព្រះទាវ ដែលជាវិធវា (ស្ត្រីមេម៉ាយ)។ សម្តេចព្រះទាវ ឃើញបញាធំ មកដល់ហើយ ក៏នឹងឃើញប្រដាប់វែង ក៏រឹតតែពេញប្រទ័យទាំងកាយា ស្នេហាណាស់។ ក្នុងរាត្រីនោះ ព្រះទាវធីតា ក៏អោយ ភិលៀង ទៅហៅអនារជន (កម្លោះ) នេះ ចូលក្នុងវេនយាម រួមរ័ក្ស ហើយទ្រង់ស្កប់ស្កល់ ពេញព្រះទ័យ ពន់ប្រមាណ។ តាមប្រវត្តិសា

ស្ត្រ, ចាប់ពីថ្ងៃនោះមក ព្រះអង្គចូវ និង ពញាចំ រួមរស់ ជាគូសាងនឹងគ្នា ប្រកបដោយ សុភមង្គល រហូតទ្រង់ចូលទីវង្គតក្នុងព្រះជន្មាយុ ៦១ វស្សា។

និយាយពី ព្រះស្រីធម្មរាជា (តូ) នៅពេលចូលគាល់ ព្រះបិតុលា នៅក្រុងឧដុង្គមានជ័យ ទតឃើញ ព្រះអង្គចន្ទវតី ដែលធ្លាប់ជា គូទំនុកបម្រុង ទ្រង់ក៏នឹកភ្នក ព្រះរាជហឫទ័យស្នេហា ស្តាយអាល័យណាស់ នាំអោយភាំងភាន់ព្រះស្មារតី ហើយពេលនោះ ព្រះអង្គចន្ទវតី ក៏បញ្ចេញអាការមេត្រីស្នេហាទៅវិញដែរ។ អាកប្បកិរិយា ស្នេហាទៅវិញទៅមកនេះ នាំអោយ សាវឡឹក ពីរនាក់ ឈ្មោះ ចាន់ និង ចម[49] របស់ព្រះអង្គចន្ទវតី ចាប់អារម្មណ៍ ជឿជាក់ថា ព្រះអង្គទាំងពីរ មានបំណង ចង់ភ្ជាប់មេត្រីនឹងគ្នាណាស់។ នាងទាំងពីរ ក៏មានគ្រោងការណ៍ អប្បល័ក្ខណ៍ ដើម្បី ទាញយករង្វាន់ ពីព្រះរាជា ជួយនាំការណ៍ព្រះអង្គទាំងពីរ អោយបានសម្រេចគោលបំណងស្នេហា។ ព្រះអង្គតូ ក៏ចាប់អោយត្រៀមទាហាន និង គ្រឿងសស្ត្រាវុធ អោយបានស្រេចព្រោះ យល់ដឹងថា បើដណ្តើម ព្រះចន្ទវតី ពី ព្រះបិតុលា នឹងមានសង្គ្រាមជាពុំខាន។ រីឯ ព្រះអង្គចន្ទវតី ខំរកកលឧបាយគ្រប់បែបយ៉ាង ដើម្បី រត់ចេញពីក្រុងឧដុង្គ មក

[49] នាង ចាន់ និង ចម ធ្លាប់បានជួយយករង្វាន់ ព្រះមហាឧកយោរាជ (ឧទ័យ) យក ព្រះអង្គចន្ទវតី ធ្វើជាព្រះទេពី កាលពីព្រះអង្គតូ ពុំទាន់ចាកសិក្ខាបទ។

រស់នៅជាមួយ ព្រះគូស្នេហ៍។ ដោយមានជំនួយពី នាង ចាន់ និង ចម ព្រះអង្គ បោះបង់សីល៥ សីល៨ រត់ចោលស្វាមី មកក្រុងឃ្លោក ដើម្បី មកជួបគូស្នេហា។ ព្រះឧទ័យ ទ្រង់ជ្រាបរឿងអាស្រូវនេះ ទ្រង់បញ្ជាអោយ លើកទ័ព ដែលជាពលទាហាន របស់ជនព័រទុយហ្គេស៍ ទៅច្បាំងនឹង ក្មួយតូ ព្រោះ ព្រះរាជានេះ ហ៊ានលួចព្រះទេពី របស់ព្រះអង្គ។ រីឯពលទ័ព របស់ហ្លួងរាជ្យ វិញ ដឹកនាំដោយ នាយទាហានចិនបួនរូប។ ទ័ព របស់ព្រះរាជា ច្បាំងចាញ់ ទ័ព ព្រះមហាឧភយោរាជ ហើយពេលនោះ ព្រះអង្គតូ ក៏រត់ចោលព្រះអង្គចន្ទវតី ទៅតាមទន្លេធំ។ ទាហាន របស់ លោក កាឡាទិយោ (ឈ្មោះ ព័រទុយហ្គេស៍) និង ទាហាន ២៤នាក់ ដេញតាមជាប់ ហើយ បាញ់ព្រះអង្គស្លាប់ នៅពេលដែលទ្រង់ទៅពួនលើដើមត្នោត។ រីឯ ព្រះអង្គចន្ទវតី និង សារឡឹក នាងចាន់ និង ចម ត្រូវ តុលាការសឹក កាន់ទោសប្រហាជីវិតតាមច្បាប់។

ព្រះឧភយោរាជា ឧទ័យ បន្ទាប់ពី បានឈ្នះសង្គ្រាមនឹងព្រះអង្គតូ ហើយ ស្តេចចាញ់សង្គ្រាមនេះ ក៏សុគត់ទៅ ទ្រង់ស្នើដល់ ព្រះរាជវង្សានុវង្ស និង អង្គអគ្គសេវកា សេនាបតីអោយ ព្រះអង្គនូ ជា ព្រះអនុជ របស់ព្រះអង្គតូ អោយឡើងគ្រោងរាជសម្បត្តិ បន្តពីព្រះជេដ្ឋា។ ដូច្នេះ ព្រះអង្គនូបានឡើងសោយរាជ្យ នៅឆ្នាំ ១៦៥៦ មានព្រះនាមរាជ្យព្រះរាមាធិបតី។ នៅក្នុងរជ្ជកាល របស់ព្រះអង្គនូ ទ្រង់

ជាប់ប្រទះនឹង រាស្ត្រពីរនាក់ ឈ្មោះ រ័ត និង ពេជ តែងតាំងខ្លួន ជាស្តេចឈ្មោះ បល្ល័ង្ករ័ត និង បល្ល័ង្កពេជ។ ឧទ្ទាម ទាំងពីរ បានសង្កត់ខេត្ត សំរោងទង និង លង្វែក ថែមទាំងបានសម្លាប់ចៅហ្វាយខេត្តទាំងពីរនោះទៀត។ បន្ទាប់ពីសេនាបតី ទូលថ្វាយព្រឹត្តិការណ៍ ដល់ព្រះរាជាទូ ព្រះអង្គ បានចាត់តាំង ព្រះអនុជពៅ គឺ ព្រះអង្គចន្ទ ជាមេទ័ព នាំរេហ៍ពលចេញទៅកម្ចាត់សត្រូវរាជ្យ ជាប្រយាប់។ ព្រះអង្គនេះ បានរៀនចេះស្ទាត់ ព្រះកម្មដ្ឋាន និង ហាត់ថ្មីក នូវ ក្បួនពិជ័យសង្គ្រាម អាចទុកជា វិភារី (អ្នកចេះប្រាកដ)។ ក្នុងប្រវត្តិសាស្ត្រ គេស្គាល់ព្រះអង្គ ក្នុងបរមនាមផ្សេងមួយទៀត ថា ព្រះសត្ថា។ ព្រះអង្គ បង្ក្រាប ពួកឧទ្ទាមបានដូចប្រថ្នា ហើយត្រាស់ អោយប្រហារជីវិត មួយរំពេញ មេពួកវា ទាំងទ្វេ ហើយ ចាប់អស់ ញាតិកាសាលោហិត មកដាក់ ជាពល សម្រាប់ព្រះស្រីរតនត្រ័យ។ បន្ទាប់ពីនគរមានស្ថិរភាពនយោបាយវិញ នៅឆ្នាំ ១៦៤៩ ព្រះរាមាធិបតី(នូ) មានបំណងនឹងទាមទារ ខេត្តព្រៃនគរ ដែលបិតារបស់អង្គ កាលនៅមានព្រះជន្ម អោយព្រះចៅក្រុងអណ្ណាមកុកខ្ចី ក្នុងរយ់ពេល៥ឆ្នាំ ហើយរយះពេលនោះវាហួសសន្យា ច្រើនមកហើយ តែបំណងនេះ ត្រូវសម្តេចព្រះទាវធីតាចូវ ជាមាតាចុង របស់ព្រះអង្គ សុំអង្វរកុំអាលធ្វើសិន ព្រោះ ស្រុកយួន នឹង ចិន នៅមានកើតសង្គ្រាមនឹងគ្នានៅឡើយ។ ព្រះអង្គចូវ សូមជានា យកជីវិតថ្វាយ

បើសិនជា បិតា របស់ព្រះអង្គ (ព្រះចៅអណ្ណមកុក) មិន ប្រគល់ ព្រៃនគរ មកអោយស្រុកខ្មែរវិញ ដោយប្រការដូចម្តេចក៏ដោយ។ ព្រះចៅនូ ឮសំដីព្រះនាវចូវហើយ ក៏ទ្រង់សណ្ឋិតនៅស្ងៀមទៅ ដ្បិត ញញើត ដល់ អំណាច ព្រះនាវចូវ នៅក្នុងក្រុងឧដុង្គ ដែលមានទាហានយួន ៥០០ នាក់ការពារ ជាអចិន្ត្រៃយ៍។ ព្រះរាជានូ ចម្រើនជន្មបាន ២៧ឆ្នាំ គម្រប់រាជ្យបាន ៥ឆ្នាំ ទ្រង់ប្រឈួន ជាទម្ងន់ ក៏សុគតទៅ។ សម្តេចព្រះឧទ័យបរមរាជា កោះប្រជុំ ព្រះរាជវង្សានុវង្ស និង អង្គអគ្គសេវកា សេនាបតី ជុំនុំព្រឹក្សារាជសម្បត្តិ លើកព្រះអង្គនន្ទ ជាព្រះរាជបុត្រាច្បង របស់ ព្រះឧទ័យមហាឧភយោរាជា អោយឡើង គ្រងរាជសម្បត្តិ បន្តពីមតក (défunt) ព្រះរាជានូ ជំនួស ព្រះអង្គចន្ទ ឬ សត្ថា ដែលជា វង្សបន្តរាជ្យ។ ការណ៍នេះ នាំអោយ ព្រះអង្គចន្ទតូចព្រះទ័យណាស់ ហើយ ទ្រង់ មានក្តីពិរោធ ពេកពន់ប្រមាណណាស់។ ទ្រង់តាំងចិត្តនឹង យករាជ្យ ដែលជារបស់ទ្រង់ ដោយសិទ្ធិ អោយបានជាដាច់ខាត។ ព្រះអង្គរៀបផែនការកលល្បិច ជាសម្ងាត់ ជាមួយមន្ត្រី និង សេនាឯកដែលស្មោះនឹងព្រះអង្គ អស់រយៈពេល ៣ឆ្នាំ។ លុះមាន ឱកាសជាទំនួលហើយ វេលាយប់អធ្រាត្រស្ងាត់ ព្រះអង្គចន្ទអោយសេនា ទៅលុកចូលក្នុងព្រះរាជវាំង ធ្វើគត់ ព្រះមហាឧភយោរាជា (មានព្រះជន្ម ៥៣ឆ្នាំ) និង ព្រះប្អូនទ្រង់រាជ្យនន្ទ (មានព្រះជន្ម ២២ឆ្នាំ) បានសំរេចដូចប្រាថ្នា។ ព្រឹក

ឡើង ព្រះអង្គចន្ទ កោះប្រជុំ ព្រះរាជវង្សានុវង្ស និង អង្គ អគ្គសេវកា សេនាបតី ដើម្បី ប្រាប់ពីហេតុផល ដែលទ្រង់ធ្វើឃាត ព្រះបិតុលា និង ព្រះអង្គនន្ទ ថា ព្រោះ ព្រះអង្គទាំងពីរ បំពានច្បាប់រាជសម្បត្តិ លើ ព្រះរាជានុសិទ្ធិ គឺ ព្រះអង្គ ដែលជាក្សត្រ ត្រូវស្នងរាជ្យបន្តពី មតកព្រះជេដ្ឋាន្ធ។ ស្តេចមានតម្រាស់ត្រាស់ ចប់សព្វគ្រប់ហើយ ទ្រង់សួរ ទៅអង្គប្រជុំថា : រាជសម្បត្តិនេះ ត្រូវបានទៅនរណា ? ដោយភ័យខ្លាច អំណាចព្រះអង្គចន្ទ ដែលមាន សេនា ប្រដាប់គ្រប់អាវុធសឹក ឈរអម អង្គប្រជុំ ក៏នាំគ្នាឆ្លើយថា ព្រះអង្គនេះឯង ជាស្តេច ត្រូវបានបន្តសោយរាជសម្បត្តិ ពេញច្បាប់ តាំងពី មតកព្រះរាជាន្ធ មកម្លេះ។ ដូច្នេះឯង ព្រះអង្គចន្ទ ឬ សត្ថា ឡើង ប្រាប្តាភិសេក ជា ឯកខត្តិយាមហាក្សត្រ នៅឆ្នាំ ១៦៥៣ ក្នុង ព្រះជន្មាយុ ២៣ ឆ្នាំ។ ដូច មតកព្រះជេដ្ឋន្ធដែរ ព្រះរាជាចន្ទ មានបំណង ទាមទារខេត្តព្រៃនគរពី ព្រះចៅអណ្ណាអកុកវិញ តែលើកនេះ ព្រះនាវធីតាច្ចូវ សូមអង្វរជាថ្មី ថា សូមទុកព្រៃនគរ អោយយួនសំណាក់អាស្រ័យសិន គ្រាន់ទុក ចំណែកដាច់មុខ ឬ សួយ (apanage) របស់ទ្រង់ ទម្រាំទ្រង់អស់ជីវិត ដោយប្តូរនឹងសួយខេត្ត៥ ដែលជា ចំណែកដាច់មុខ របស់ទ្រង់សព្វថ្ងៃថ្វាយជូនព្រះរាជា ជាអម្ចាស់ជីវិតលើត្បូង ពោលថា ព្រះនាវច្ចូវ សូមថ្វាយសួយ សម្រាប់ព្រះអង្គ ទាំង៥ខែត្រ ទៅព្រះឃ្លាំងហ្លួង ហើយព្រះនាវ ទុកតែ ព្រះសួយ ខែត្រព្រៃនគរ តែ

មួយគត់ រហូតដល់ស្លាប់។ សំណើរនេះ ធ្វើអោយ ព្រះអង្គចន្ទទញ់ទល់ ក៏បង្អង់សេចក្តី ដែលនឹងត្រូវ តឹងទាររនោះរៀងមក។ ក្រោយបន្តិចមក ព្រះនាងធីតាចូវ សូមអនុញ្ញាត ពីព្រះរាជា យាងទៅគង់នៅ ស្រុកភ្នំពេញ ដោយនាំ ព្រះអង្គសូ និង តន់ ដែល ជាបុត្រា សពព្រះឧភយោរាជាឧទ័យ ទៅជាមួយផង។ ព្រះអង្គចន្ទ មិនហ៊ានរឹងទទឹងនឹងព្រះសវនីយ៍ ព្រះនាងចូវឡើយ ដោយតបឆ្លើយថា : សូមស្តេចយាងតាមសព្វព្រះរាជហឫទ័យចុះ។

ថ្ងៃមួយ ព្រះរាជា អង្គចន្ទ (សត្ថា) ទ្រង់ភ្នកព្រះរាជហឫទ័យចង់យាងក្រសាលសប្បាយ នៅស្រុកទន្លេធំ។ ពេលត្រឡប់យាងចូលក្រុងឧដុង្គវិញ លុះយាងមកដល់ភូមិកំពង់លួងតាមដងទន្លេ ព្រះអង្គទតឃើញ ស្រ្តីចាមម្នាក់កំពុងដួតទឹក មានរូបរាងល្អ ទាំងឫកកិរិយា ក៏ឆើតឆាយ ល្អទៀត។ ព្រះអង្គលួចប្រតិព័ទ្ធស្រីល្អនេះណាស់ ទ្រង់ត្រាស់អោយហៅពួក បោថៃ ‹ព្រះវង្សស្តេចចាម› មកសួរ ហើយឲជួយចូលថៃចូវ មាតា-បិតា កញ្ញាស្នេហ៍ ឈ្មោះ នាង វ៉ះ មកធ្វើជាព្រះស្នំ។ មាតា-បិតា កញ្ញា វ៉ះ ដាក់លក្ខខណ្ឌ ដល់ព្រះរាជាថា បើព្រះអង្គសុខចិត្តចូលសាសន៍ចាម ទើបអាចថ្វាយបាន។ ហេតុតែ ស្រឡាញ់ក្នុងចិន្តា ហើយ ចង់ សេវនៈ[50] នាងវ៉ះ ព្រះរាជា យល់ព្រមតាមលក្ខខណ្ឌ ដោយគិតថានឹងបានពួកចាមផ្ង ធ្វើជាសម្ពន្ធមិត្ត ទុកជា កម្លាំងទ័ព

50 សេវនៈ ឬ សេវនា : ការសេពគប។

បម្រុង ការពារព្រះរាជបល្ល័ង ទល់នឹង គ្រប់ការបះបោរ ជាពិសេស ពីសំណាក់ បុត្រ សព្វព្រះបិតុលាឱរ័យ។ លេសមួយទៀត ថា ព្រះអង្គ អាចលាងបាបបាន ដ្បិត តាមធម៌ ព្រះមហាយ៉ាន បើនរណា បានចូលសាសនាគាប់គុណហើយ ព្រះមហាយ៉ាន ទទួលជួយបានទាំងអស់ ពុំឲជនទាំងឡាយ ដែលជា សទ្ធិវិហារិកនោះ មានបាប មានទោសឡើយ ដូចយ៉ាង ព្រះអង្គបានធ្វើឃាត ព្រះបិតុលា និង ព្រះរាជាននុ។ លេសនេះ វាត្រូវឱកាស ចំពោះករណី របស់ព្រះអង្គចន្ទ ជាងធម៌ ព្រះពុទ្ធសាសនា។ តាមការពន្យល់ របស់សម្តេចព្រះសុគន្ធា សង្ឃរាជា ដល់ព្រះអង្គថា : ‹*បុណ្យ និង បាប មានតែដោយចំណែកពីគ្នា, ថាបើទ្រង់បានធ្វើបុណ្យច្រើន គឺទៅនឹងបាន សោយសុខជាមុន បើទ្រង់បានធ្វើបាបច្រើនទ្រង់ ទៅសោយទុក្ខ ជាមុនប៉ុណ្ណោះ គ្មានក្នុងព្រះពុទ្ធប្បញ្ញតិ ឬ ពុទ្ធនុញ្ញាត ឲកាត់កងសងគ្នា នោះឡើយ*›។

ក្រោយពីព្រះអង្គចន្ទ បានចូលសាសនាព្រះមហាយ៉ានមកទ្រង់ លើកពួកចាមជ្វា ដែលជាញាតិនឹងព្រះស្នំឯកវ៉ះ ទាំងប៉ុន្មាន ជាមន្ត្រីទាំងអស់ ហើយបើ នាម៉ឺនខ្មែរណា ចង់ឡើងបុណ្យសក្តិ រហ័សតាមបំណង ទ្រូវនាំគ្នាចូលសាសនាព្រះមហាយ៉ាន។ អំពើផ្តេសផ្តាសនោះ នាំឲមន្ត្រី និង ប្រជារាស្ត្រខ្មែរជាច្រើន មាន បដិយៈ[51] ពេញផ្ទៃនគរ។ ស្ថានការណ៏នេះ ជា លាភជ័យ ដល់ ព្រះ អង្គ សូ និង គន់ ដែលជា ព្រះ

51 បដិយៈ : មិនសប្បាយចិត្ត និង ខឹងផង។

បុត្រ សពព្រះឧភយោរាជាឱទ័យ ត្រូវព្រះអង្គចន្ទផ្ញើឃាត។ ព្រះអង្គទាំងពី បានទៅរស់នៅ នៅស្រុកភ្នំពេញ ជាមួយ ព្រះនាងធីតាចូវ ក៏បញ្ជាជាសម្ងាត់ ឲមន្ត្រីខ្លួន ទៅបញ្ចុះ បញ្ចូលរាស្ត្រខាងកើត តាំងពីខេត្តស្រីសន្ធទៅត្បូង បាន ជាច្រើន, រៀបចំជាកងទ័ព, បោះបន្ទាយជ័យ នៅក្នុង ខេត្តសំរោងទងមួយ និង នៅព្រែកព្នៅមួយទៀត នៅឆ្នាំ ១៦៥៧។ ដូចនេះ ស្ដេចទាំងពីរព្រះអង្គ ស្នើសូមឲ ព្រះនាង ធីតាចូវ សូមជំនួយកងទ័ព ពី ព្រះចៅក្រុងហ្វេ ដើម្បី ពង្រឹងកម្លាំង តទល់នឹង ព្រះចៅក្រុងឧដុង្គ។ ព្រះចៅ ក្រុងហ្វេ យល់ព្រមតាមសំណើរ បានបញ្ជូន ទ័ព មាន សេនាទាហាន ៥០០០ នាក់ ដឹងនាំដោយ មេទ័ពយួន ឈ្មោះ អុងភូបៀ លើកមកស្រុកភ្នំពេញ ដើម្បីជួយ ព្រះអង្គ សូ និង តន់។ ចំណែក ព្រះចៅខ្មែរ ដឹងដំណឹងនោះភ្លាម ក៏ ប្រញាប់ រៀបទ័ព ចាម-ខ្មែរ ដើម្បី ប្រាបប្រាម ទ័ពក្បត់ នឹងព្រះអង្គ។ ពួកសេនាបតីខ្មែរ មិនសូវ មានទឹកចិត្ត ខ្លាំងក្លា ចង់ជួយ ព្រះអង្គចន្ទ ដោយហេតុថា ទ្រង់ បោះបង់ពុទ្ធសាសនា និង លើកដំកើង ពួកចាមឲមាន អំណាច កំហែងគម្រាម លើមន្ត្រីខ្មែរ។ ព្រះអង្គចន្ទ តាំង ព្រះអង្គអិម ដែលជាព្រះរាជបុត្រ មួយអង្គដែរ របស់ព្រះឱ ទ័យ ជាមេទ័ពមុខ ឯចំណែងព្រះអង្គ ទ្រង់ដឹកនាំផ្ទាល់ ទ័ពហ្លួង ដែលមានទាហាន សុទ្ធតែជនជាតិចាម។ ដោយ គ្មានការគាំទ្រពេញទំហឹង ពី មន្ត្រីខ្មែរ នូវរហ័ពល មិនតែ

ប៉ុណ្ណោះ នាំគ្នារត់ចោលទ័ពថៃមទៀត។ ការណ៏នេះ នាំឲ ព្រះអង្គចន្ទ ចាញ់សង្គ្រាម ហើយត្រូវយួន ចាប់ខ្លួនព្រះអង្គ បានទៀត។ ឯចំណែក ព្រះអង្គអិម វិញ ទ្រង់បានស្លាប់ ក្នុងសមរភូមិ ក្នុងជន្មាយុ ២៩ឆ្នាំ។ ទ្រង់ត្រូវទ័ពយួន បាញ់ ធ្លាក់ទឹក ហើយរកសព ពុំឃើញឡើយ។ មេទ័ពយួន អុងភូ បៀ កាលចាប់ព្រះអង្គទ្រង់រាជ្យខ្មែរបាន មិនបញ្ជូន ទៅឲ ព្រះអង្គសូ និង តន់ បែរជាយកទ្រង់ ទៅដាក់ក្នុងទ្រុង ដែក រួចបញ្ជូន ទៅស្រុកយួនតែម្តង។ ព្រះអង្គសូ ដឹង ដំណឹងនេះកាលណា នាំឲទ្រង់គ្នាន់ខ្នាញ់ ក្នុងព្រះហឫទ័យ ព្រោះ ទ្រង់យល់ឃើញថា យួន ប្រមាថមើលងាយព្រះអង្គ ដូច្នេះ ច្បាស់ជាយួនមានបំណងអ្វីអាក្រក់បន្តទៀតជាពុំ ខាន។ ព្រះអង្គ រៀបជើងព្រួល ទុកជាមុន ដោយមិនអោ យ ព្រះទាវធីតាចូវ ដឹងផែនការណ៏ របស់ទ្រង់។ រួចស្រេច ហើយ ព្រះអង្គសូ និង តន់ លើកទ័ពចេញពីភ្នំពេញ ដោយ នាំ ព្រះទាវចូវ ទៅជាមួយ ឆ្ពោះទៅភ្នំពេញយ៉ាងប្រយាប់ ដើម្បី បង្រួបបង្រួម ទ័ពព្រះអង្គ ជាមួយ ទ័ពខ្មែរ នៅ ក្រុងឧដុង្គ។ អស់នាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រី និង អាណាប្រជានុ រាស្ត្រ នៅឧដុង្គ នាំគ្នាមកចុះចូលព្រះអង្គទាំងពីរ ជាច្រើ ន។ តាមពិត អុងភូបៀ មានគំរោង ចាប់ ស្តេចខ្មែរ ទាំង ពីរ យកទៅស្រុកយួនមែន ហើយ វាយយកស្រុកខ្មែរ ដាក់ ជា នគរចំណុះយួនតែម្តង។ បានដំណឹង ថា ព្រះអង្គសូ និង តន់ យាងទៅក្រុងឧដុង្គបាត់ហើយ គាត់ ក៏ខំរក

ល្បិច ចូលចាប់ ស្តេចខ្មែរ នៅទីនោះតែម្តង តែមិនបាន សំរេច ក៏សម្រេចចិត្ត លើកទ័ពវាយ បន្ទាយរាជធានីខ្មែរ តែម្តង។ ខណៈនោះ ខ្មែរមានសាមគ្គីភាព ចេញច្បាំងត ទល់នឹងទ័ពយួន វាយបែកទ័ពយួនខ្ចាត់ខ្ចាយ នាំគ្នារត់ ទៅស្រុកយួនវិញអស់ ដោយនាំព្រះអង្គចន្ទ ទៅជាមួយផ ង។ អុងភូបៀ ចូលគាល់ព្រះចៅអណ្ណាមកុក រៀបរាប់អំពី ដំណើរ នៃ ព្រឹត្តិការណ៍ កែយករួចខ្លួន អំពីបរាជ័យរបស់ខ្លួ ន។ ព្រះចៅអណ្ណាមកុក អោយដោះលែងព្រះអង្គចន្ទ ហើយ អោយនាំទ្រង់ទៅស្រុកខ្មែរវិញ។ មានព្រះហទ័យ បែបនេះ ប្រហែលជាព្រះអង្គ យល់ថា បុត្រី របស់ព្រះអង្គ ព្រះទាវច្ចូវ ជាប់នៅស្រុកខ្មែរ នៅឡើយ ដូច្នេះ បើប្រគល់ ព្រះអង្គចន្ទ ទៅឲព្រះអង្គសូ និង តន់ វាមានប្រយោជន៏ ដល់ ព្រះទាវច្ចូវ ទៅវិញទេ ព្រោះ ខ្មែរអាចយល់ឃើញថា នគរយួន មិនចង់ប្តូរ ការចងស្ពានមេត្រី រវាងនគរទាំង ពីរ ទេ។ លុះទាហានយួន ជូនដំណើរ ព្រះអង្គចន្ទ ត្រឡប់ មកស្រុកខ្មែរវិញ មកដល់ពាក់កណ្តាលផ្លូវ ទ្រង់មានកើត អហិវាតរោគ (រោគបណ្តាលឲចុះផង ក្អួតផង) ជាទម្ងន់ ទ្រង់សុគតអស់ព្រះជន្ម នៅស្រុក បាត់ជញ្ជៀន ក្នុងព្រះ ជន្ម ៤១ឆ្នាំ ក្រោយពីបានសោយរាជ្យបាន ១៨ឆ្នាំ។

ព្រះអង្គសូ ឡើងគ្រោងរាជសម្បត្តិ បន្តពី ព្រះអង្គចន្ទ នៅ ឆ្នាំ ១៦៥៦ ក្នុងព្រះជន្មាយុ ២៩ឆ្នាំ។ ស្តេចទ្រង់សោយរាជ សម្បត្តិបាន ១៦ឆ្នាំ ត្រូវបាន ព្រះរាជសុណិសា (កូនប្រសា)

ធ្វើឃាតព្រះអង្គ ក្នុងជន្មាយុ ៤៤ឆ្នាំ ដើម្បី ដណ្តើមរាជ្យ។ ព្រះអង្គនេះ ព្រះនាម បទុមរាជា ជា ព្រះរាជបុត្រ មតកក្សត្រនន្ទ ។ ព្រះអង្គគន់ ជា ឧភយោរាជា ទ្រង់លបយាងទៅស្រុកយួន ដើម្បី គេចពីរាជភ័យ បន្ទាប់ពីដឹងថា ព្រះបទុមរាជា សម្លាប់ព្រះរាជាសូ ជា ព្រះជេដ្ឋា របស់ព្រះអង្គ។

ព្រះបទុមរាជា ឡើងសោយរាជសម្បត្តិ បន្តពី ព្រះអង្គសូ នៅឆ្នាំ ១៦៧១ ក្នុងព្រះជន្មាយុ ៣៥ ឆ្នាំ។

ព្រះបទុមរាជា ទ្រង់សោយរាជសម្បត្តិបានតែមួយឆ្នាំ ត្រូវបាន ព្រះចមក្សត្រី ដែលជាអគ្គមហេសីស្តាំ របស់ព្រះអង្គ (ក្សត្រីនេះ ជា អតិតអគ្គមហេសី មតកហ្លួងសូ ដែល ព្រះបទុមរាជាធ្វើគតព្រះអង្គ) ចូលដៃជាមួយមន្ត្រីចាម លបលុកធ្វើគតព្រះអង្គ។ ដូចនេះ ទើប សេនាបតី មន្ត្រីរាជការ ទាំងពួង ប្រិក្សាជំនុំ ព្រមថ្វាយរាជសម្បត្តិ ទៅសម្តេចព្រះកែវហ្វា[52] អង្គជី ដែលជាព្រះរាជបុត្រ មតកព្រះរាជាសូ។

មកដល់ត្រឹមនេះ យើងបិទវង់ក្រចក នូវ ការថ្លែងអន្លើៗខ្លះ អំពី ព្រឹត្តិការណ៏ នៃ រាជឃាត មាននៅក្នុង រាជវង្សានុវង្សខ្មែរ នៅ សតវត្ស ទី១៧ ដែលជា សតវត្សល្អចំពោះយួនហុចឱកាសឲយួន ផ្តើមលុកលុយចូលស្រុកខ្មែរ ពី ទឹកដីព្រៃនគរ រួច រុលចុះបន្តៗជានិច្ច មកទិសខាងត្បូង។ បើមានឱកាសនៅថ្ងៃមុខ យើងនឹង សាកល្បង សរសេរ ជា

---

52 ព្រះកែវហ្វា : បរមងារ បន្ទាប់ពី ព្រះឧបរាជ។

វិភាគ ផ្ដល់យោបល់ យ៉ាងពិស្ដា អំពី សម័យ យួន យក ព្រៃនគរ រហូតមកដល់ កាលសម័យ របស់មេទ័ពយួន ឈ្មោះ ទៀង មិញយ៉ាង មកត្រួតត្រា ផ្ទាល់នៅស្រុកខ្មែរ ធ្វើនយោបាយ បង្ខំជនខ្មែរ អោយ រស់នៅ ក្នុង វប្បធម៌យួន។

អកុលខ្មែរ នៅចំពោះ វប្បធម៌យួន មានជម្រៅជ្រៅ ចាក់ជាឫសកែវ ជា ប្រភពអកុសល ចិញ្ចឹម នូវ អកុសល រាប់សតវត្សរ៍ មកហើយ។ គុណសម្បត្តិ ដែលខ្មែរ ធ្លាប់មាន នៅសម័យ មហានគរ វាមិនអាចយកធ្វើ ជាចម្លើយវិជ្ជមាន នៅចំពោះមុខ វប្បធម៌យួន ឈានមុខជានិច្ច។ នៅពេលណា ខ្មែរ រស់ទទ្រម ម្ដងៗ នៅចំពោះមុខវប្បធម៌យួន គឺជាដំណើរ ឥតអាចស្រោចស្រង់វិញបាននោះឡើយ។ ដូច្នេះ កំហុសខ្មែរ គឺជា ប្រយោជន៍យួន ជានិច្ច។ ដូចនេះ ខ្មែរ តែងតែខឹងនឹងយួន ទុកជា អ្នកឆ្លៀត, តែខ្មែរ មិនដែលខិតខំ ពិចារណា អំពី មូលហេតុ នៃ កំហុស របស់ខ្លួន ដែលអាចឲយួន ឆ្លៀតទាញគុណប្រយោជន៍ពីខ្លួននោះទេ។ អ្វីដែលជា ការរិះគន់ ដល់ខ្លួន ខ្មែរ ទុកវាជា ការមាក់ងាយ ឬ ឈ្លានពាន ដល់ខ្លួន ឬ អាចទុក ជាក្បត់ជាតិតែម្ដង បើរិះគន់ អ្នកដឹកនាំជាតិ។ ដូច្នេះ ការរិះគន់ ជា ទោស ដូចមានចែង នៅក្នុងច្បាប់ រាជនេតិ ថា : ‹*ទោសកើតដ្បិតពោល លួមមាត់*[53] *ឈ្លានពាន*›។ ដូច្នេះ ដើម្បី រស់បានសុខ គឺ ត្រូវ តែរស់នៅក្នុងផ្នត់ដំបូន្មានផ្សេងៗ ដូចយ៉ាង : *ចូល*

[53] លួមមាត់ មានន័យថា ដែលចេះតែរអិលមាត់ថាទៅ។

ស្ទឹងតាមបទ ចូលស្រុកតាមប្រទេស; ខ្លួនទាបកុំគោង ដៃខ្លីកុំឈោង ស្រវាអោបភ្នំ។

គំនិតនេះ ជាពុម្ព នៃ ការអប់រំ បណ្ដារាស្ត្រខ្មែរ នៅសម័យសក្តិភូមិ ដែលអ្នកដឹកនាំ គេយកមកធ្វើជា វប្បធម៌ នៃ ការដឹកនាំជាតិ ផ្ទុយពីវប្បធម៌យួន ផ្អែកទៅលើ កុងជឺនិយម ដែលយើង បានរៀបរាប់នៅខាងលើ។

វប្បធម៌ នៃ ការដឹកនាំ និង វប្បធម៌នយោបាយខ្មែរ ជាវប្បធម៌សក្តិភូមិ។ កាលសម័យ មហានគរ សក្តិភូមិនិយម វាអាចជា ចលករ នៃ ឯកភាពជាតិ ព្រោះអំណាចមជ្ឈឹមត្រូវការ អំណាចពួកស្ដេចត្រាញ់[54] សំរាប់ ទូទ័រ អំណាចខ្លួនសព្វទិសទី នៅក្នុងនគរ។ អំណាចមជ្ឈឹមខ្មែរ ជារបបដឹកនាំបែប ស្ដេច- អាទិទេព។ ដូចនេះ ការគោរព មហាក្សត្រ គឺជា ការគោរព អាទិទេព សុទ្ធសាធ ពោលថា អត្តភាព នៃ អាទិទេព ជា សច្ចះភាព (vérité) ឬ ភារៈ អាស្រ័យហេតុ (raison d’être) នៃ អំណាច របស់ព្រះរាជា តែម្ដង។ ពិតប្រាកដណាស់ ថា ការបង្កើត ទ្រឹស្ដី ស្ដេច- អាទិទេព នៅសម័យកាលនោះ ជា ការបង្កើតមួយ ជាវិជ្ជមាន ព្រោះសង្គមខ្មែរ ត្រូវចាំបាច់មាន រចនាសម្ព័ន្ធ នៃ គំនិតដឹកនាំមជ្ឈឹម ដើម្បី ឲ ប្រជារាស្ត្រ គោរព នូវ សណ្ដាប់ធ្នាប់សង្គមតែមួយ។ គឺថា នៅក្នុងលក្ខខណ្ឌតែមួយនេះឯង ដែលជា

[54] ពួកស្ដេចត្រាញ់ ; les seigneurs locaux។

ដំណើរ នៃ ប្រជាជាតិខ្មែរ អាចបង្កើតបាន នូវ អរិយធម៌ ដ៏ខ្ពង់ខ្ពស់។ ទោះបីខុសពី ចំណង់ចំណូលចិត្ត យ៉ាងណាក្តី គេទុក អរិយធម៌រុងរឿងនោះ ជាស្នាដៃ នៃ មហាក្សត្រ និង វេធី[55]ខ្មែរ ទាំងឡាយ នៅសម័យនោះ ព្រោះ ប្រជារាស្ត្រ ពុំអាច ទទួលរ៉ាប់រង មុខការ នៃ នយោបាយដឹកនាំជាតិ បាន ដ្បិតកំរិត នៃ ការចេះដឹង នៅមានឋានៈទាបនៅឡើយ ទាំង ការចេះដឹងជាទូទៅ និង នយសាស្ត្រ[56]។ ដូច្នេះ វណ្ណៈក្សត្រ និង វណ្ណៈព្រាហ្មណ៍ មានតួនាទី ផ្តាច់មុខ ជាថ្នាក់អ្នកដឹកនាំជាតិ ដែលចេះដឹង នោះឯង។ តែចាប់ពីសតវត្សរ៍ទី១៤មក ប្រជាជាតិខ្មែរ ជួបប្រទះនឹង វិបត្តិនយោបាយ ជាច្រើន នៅក្នុង ថ្នាក់អ្នកដឹងនាំ ដែលនាំឲរអឹលបន្តិចម្តងៗ ទៅក្នុង អត្តង្គត។ ហើយ ការទង្គិចនឹងបរាជ័យ[57] នៅចំពោះមុខ ប្រទេសជិតខាង មាន សៀម និង យួន គ្រាន់តែជា ការរុញបន្ថែម អត្តង្គតខ្មែរ ដែលវាចាប់ផ្តើម មានរួចមកហើយ។ ដូច្នេះ អត្តង្គតខ្មែរ វាមានមូលហេតុ ជ្រៅ ជាង បរាជ័យយោធា នៅក្នុងសង្គ្រាម រវាងខ្មែរ ជាមួយនឹងប្រទេសជិតខាងខ្លួន។ សួរថា តើ ជាអត្តង្គត មាន មូលហេតុ នៃវប្បធម៌ និង សីលធម៌ ដែលពុំចេះសម្របខ្លួន ទៅនឹង ការវិវត្តន៍ នៃ សង្គម និង ប

55 ពាក្យ វេធី គឺខ្ញុំប្រើក្នុងន័យ អ្នកដឹកនាំ មានការចេះដឹង។ រីឯ ពាក្យ វរៈជន វិញ មានន័យ ជា អ្នកចេះដឹងទូទៅ។

56 នយសាស្ត្រ ; science politique។ ពាក្យនេះបង្កើតដោយលោកអៀវកើស។

57 ការទង្គិចនឹងបរាជ័យ ; le choc de la défaite។

វិស្ថាន នៃ ភូមិសាស្ត្រ, នយោបាយជាតិ និង ដំបន់ ? ការប្រទល់មុខគ្នា រវាង អរិយធម៌ខ្មែរ នឹង អរិយធម៌យួន ចាប់ពី សតវត្សរ៍ ទី ១៧ មក ជាការបន្ត នៃ ការទង្គិចគ្នា ដែលខ្មែរ មិនទាន់រកឃើញនៅឡើយ នូវចម្លើយ ត្រឹមត្រូវមួយ ដែលអាចឲ ស្រុកខ្មែរសព្វថ្ងៃ ដែលជា ស្រុកសល់ពីប្រវត្តិសាស្ត្រជាតិខ្មែរ ពុំអាចនឹងក្លាយជា កម្ពុជាក្រោមថ្មីមួយទៀត សំរាប់ ប្រជាជាតិយៀកណាម។ ដូចបានរៀបរាប់ពីខាងលើរួចមកហើយ នៅ សតវត្ស ទី១៧ ប្រជាជាតិខ្មែរ រស់នៅក្នុង វិបត្តិ របស់អ្នកដឹកនាំ ហុញឱកាសឲប្រជាជាតិយៀកណាម ឆ្លៀតយកចំណេញជានិច្ច ក្នុងយុទ្ធសាស្ត្រច្បាស់លាស់ ដើម្បី ដណ្តើមទឹកដីខ្មែរ ឲបានជាដាច់ខាត។

សព្វថ្ងៃនេះ ការទំនាក់ទំនង រវាង ខ្មែរ-យួន គឺនៅ សភាពជា ការទំនាក់ទំនង រវាង អ្នកចាញ់ នឹង អ្នកឈ្នះ។ យៀកណាម ចង់រក្សា នូវ អត្ថប្រយោជន៍ ជា អ្នកឈ្នះ ជានិច្ច គឺបង្ខំឲខ្មែរ ជាអ្នកចាញ់ ដឹងគុណខ្លួន គ្មានថ្ងៃបញ្ចប់ យកថ្ងៃ ៧ មករា ឆ្នាំ ១៩៧៩ ជា និមិត្តរូប នៃ វិសិដ្ឋភាព នៃ អរិយធម៌យួន លើ អរិយធម៌ខ្មែរ នៅក្នុង ស៊ុម នៃ សន្តិភាពមួយនៅស្រុកខ្មែរ ដែល យៀកណាម ជាម្ចាស់។ ការរក្សា វប្បធម៌ និង ប្រពៃណីខ្មែរ នៅលើទឹកដីខ្មែរ យៀកណាម អនុញ្ញាតឲ ជនជាតិខ្មែរ អាចរក្សាបាន ឲតែការរក្សានោះ វាស្ថិតនៅក្នុង ការទទួលស្គាល់ នៃ ជោគជ័យ

របស់យៀកណាម នៅស្រុកខ្មែរ ពុំអាចបង្វិលវិញបាន។ គឺថា អ្វីដែល ប្រជាជាតិខ្មែរ មានបំណង ចង់ពិនិត្យឡើងវិញ បែបយ៉ាងណាក៏ដោយ គឺខ្មែរ ត្រូវយល់ដឹងថា ត្រូវតែដើរ តាមផ្លូវសង្គ្រាមជានិច្ច ព្រោះការណ៍នេះ ជាខ្លឹមសារនៃ អរិយធម៌យួន។ ដូច្នេះ សន្ធិភាពនិយម របស់យៀកណាម នៅឥណ្ឌូចិន ជា សន្ធិភាពនិយម របស់ រាជាធិរាជាណាចក្រយួន ដែល ពួកអ្នកដឹកនាំខ្មែរសព្វថ្ងៃ គេយកមកគំរាមកំហែង ដល់ប្រជាពលរដ្ឋខ្មែរ ក្នុងឋានៈ ជា ឆ្នាំយួនរក្សាសន្តិភាព ឲយៀកណាម ទោះបីសន្តិភាពនោះ ជាអកុសលសំរាប់ប្រជាជាតិខ្មែរក៏ដោយ។

សេចក្ដីសន្និដ្ឋាន

បើ តាមទ្រឹស្តី របស់វិទូនយោបាយខ្លះ ស្តីអំពី ប្រជាជាតិពួកគាត់ មាន ទស្សនៈថា ប្រជាជាតិ គឺគ្មានអ្វីក្រៅពីសន្តតិវង្ស ជា អ្នកច្បាំងដណ្តើមបាន ពីអតីតកាល នគរឬ ប្រជារាស្ត្រ ហើយបន្ទាប់យូរមក នគរចំណុះ និង ប្រជានិករ ចុះចាញ់នោះ នាំគ្នា សម្រេចចិត្ត រស់នៅ ក្នុង ប្រព័ន្ធដឹកនាំ របស់អ្នកឈ្នះ ដោយនាំគ្នា បំភ្លេចចោល នូវអតីតកាលរបស់ខ្លួន ជាអ្នកចាញ់។ ទស្សនៈនេះ វាមានសេចក្ដីពិតរបស់វា មានជា ឧទាហរណ៍ ដូចយ៉ាង ការបង្រួបបង្រួម នៃ ប្រទេស អង់គ្លេស, អៀឡង់ និង អេកូស ជាស្នាដៃ នៃសន្តតិវង្ស; ក៏ដូច ប្រទេស អ៊ីតាលី ក្លាយជា ប្រជាជាតិ ពី ការប្រមូលផ្តុំដ៏យូរ នៃ បូរីរដ្ឋ ជាច្រើន; ប្រជាជាតិ

ហូឡង់ កើតចេញពី ទំនើងចិត្ត រូបរួម នៃ ពួកស្ដេចត្រាញ់ តាមសម្ពង្ស (mariage) រវាង កូនចៅ; មហានគរខ្មែរ បង្កើតបានពី សង្គ្រាមបង្រាប បូរីរដ្ឋជាច្រើន ពីសំណាក់ សន្តតិវង្ស ពូកែពូរាងមួយ។ តែទស្សនៈនេះ គ្មានតម្លៃជាដាច់ខាតនោះឡើយ ព្រោះថា ដូចប្រទេស ស្វីស និង សហរដ្ឋអាមេរិក កើតបាន ពុំមែនជាស្នាដៃ របស់សន្តតិវង្សណាមួយឡើយ ផ្ទុយទៅវិញ គឺជា ការប្រមូលផ្ដុំ នៃ បិណ្ឌិសិលា[58] ទាំងឡាយ ដែលឥតមាន មូលដ្ឋាន នៃសន្តតិវង្ស ទាល់តែសោះ។

សៀវភៅ និង ឯកសារជំនួយ និង ដកស្រង់

- Confucius et Mencius : Les quatre livres de philosophie morale et politique de Chine. Traduits du chinois par M.G. PAULTHIER – Paris 1846.
- Grammaire des civilisations : Fernand BRAUDEL – Edition Champs histoire.
- Histoire des Khmers : L'odyssée du peuple cambodgien par Thach Toan.
- Le Cambodge et la colonisation française par Alain Forest.
- Le Cambodge par Jean Delvert – Edition Que sais-je ?
- Histoire du Vietnam par André Masson – Edition Que sais-je ?

58 បិណ្ឌិសិលា ; (conglomérats)។

- Les institutions politiques et l'organisation administrative du Cambodge ancien (VI-XIII siècles) par Sachchinand SAHAI – thèse pour le doctorat du 3ème cycle.
- Quelques aspects de la littérature khmère par Keng Vannsak-Texte de conférence à la faculté des lettres et des sciences huamines de Phnom-Penh (novembre 1966).
- អរិយធម៌ ខ្មែរ-ឥណ្ឌា -សរសេរដោយ វិន័យបណ្ឌិតោ ភិក្ខុ ប៉ាង ខាត់។
- អរិយធម៌ខ្មែរ - សរសេរដោយ អ្នកស្រី ត្រឹង ងា។
- ព្រះរាជពង្សាវតា នៃ ប្រទេសកម្ពុជា - សរសេរដោយលោក រ.គោវិទ។
- ឯកសារមហាបុរសខ្មែរ ឬ ព្រះរាជពង្សាវតាខ្មែរ ស្រាវជ្រាវដោយលោក អេង សុត។
- ដំណើរឆ្ពោះទៅទិសខាងលិច - ឥណ្ឌូចិនឆ្នាំ ២០០០ និពន្ធដោយលោក នួន ឃឿន។
- ប្រទេសខ្មែរ ពីបុព្វសម័យរហូតដល់ការបោះបង់ចោលរាជធានីអង្គររៀបរៀងឡើងដោយ សមាគម Promo-Khmer។
- ភាសាខ្មែរ - និពន្ធដោយលោក អៀវ កើស។
- កម្ពុជា និង សហព័ន្ធឥណ្ឌូចិន និពន្ធដោយលោក ចាន់ ដារា និង ប៉ែន នារវី។
- អរិយធម៌ខ្មែរ និពន្ធដោយលោក ទាវ ឆៃសុក។
- អរិយធម៌ខ្មែរ និពន្ធដោយលោក លី ឆាមតេង។